

วารสารพระธรรมทูต

Journal of Dhammaduta

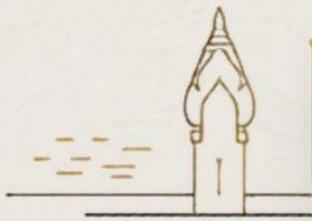
ปีที่ 5 ฉบับที่ 1

มกราคม - มิถุนายน 2568

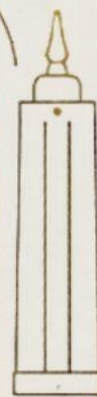
Vol.5 No.1

January - June 2025

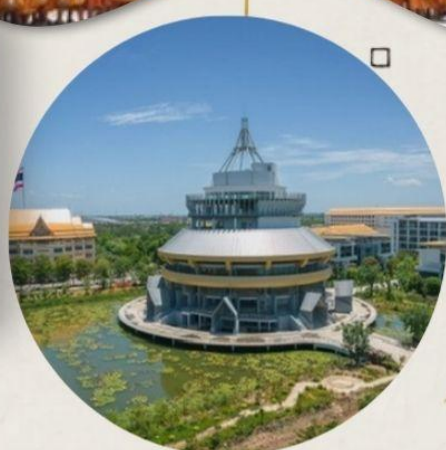
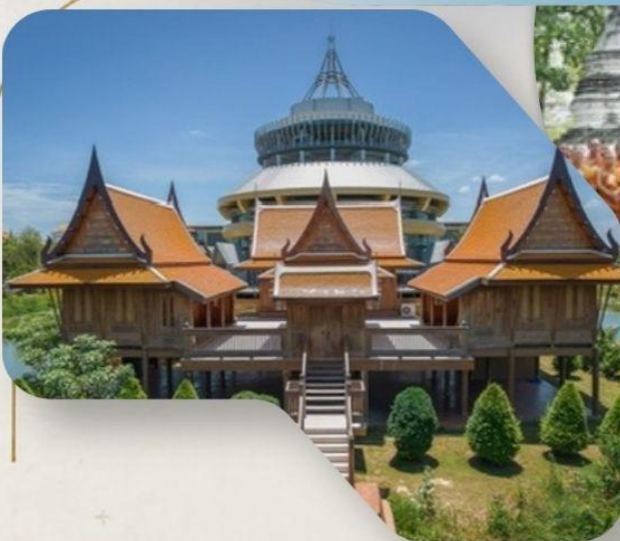
ISSN: 3027-690X
(Online)

+

+

+

วิทยาลัยพระธรรมทูต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วารสารพระธรรมทูต

Journal of Dhammaduta

ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2569)

Vol. 5 No. 1 January – June 2026)

ISSN 3027-690X (Online)

วัตถุประสงค์

วารสารพระธรรมทูต กำหนดเผยแพร่ปีละ 2 ฉบับ (ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน, ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม) ทั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการศึกษาค้นคว้า และเพื่อเผยแพร่บทความวิจัยและบทความวิชาการแก่นักวิจัย นักวิชาการ คณาจารย์ และนักศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา

เพื่อส่งเสริมการกระตุ้นให้เกิดความรู้ทางวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ งานสร้างสรรค์ พุทธนวัตกรรม หรือการพัฒนาพระธรรมทูต

บทความที่ส่งมาขอรับการตีพิมพ์ในวารสารพระธรรมทูต จะต้องไม่เคยตีพิมพ์หรืออยู่ระหว่างการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตีพิมพ์ในวารสารอื่น ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์การเสนอบทความวิชาการหรือบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารพระธรรมทูต อย่างเคร่งครัด รวมทั้งระบบการอ้างอิงต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของวารสารทัศนะและความคิดเห็นที่ปรากฏในบทความในวารสารพระธรรมทูต ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนบทความนั้น ไม่ถือเป็นทัศนะและความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสารพระธรรมทูต

The Journal of Dhammaduta published twice a year (Issue 1: January - June, Issue 2: July - December). It's aims to promote research and disseminate research articles and academic papers to researchers, scholars, professors, and graduate students.

The aim is to stimulate the creation of academic knowledge in the field of Buddhism, its integration with modern science, creative work, Buddhist innovation, or the development of the Dhammaduta.

Articles submitted for publication in the Journal of Dhammaduta should not have been previously published or under consideration for publication elsewhere. Authors of the articles must adhere to the criteria for submitting academic articles or research papers for publication in the Journal of Dhammaduta rigorously. Additionally, the citation system must follow the journal's standards and the opinions expressed in the articles in the Journal of Dhammaduta are the responsibility of the authors and do not necessarily reflect the views and responsibilities of the journal's editorial board.

• **เจ้าของ**

วิทยาลัยพระธรรมทูต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาคารเรียนรวม ห้อง D300 79 หมู่ที่ 1
ตำบลลำไทร อำเภอลำไทร
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170
โทร 035248000, 099-648-4372,
092-690-9757
dhammaduta@mcu.ac.th
[https://so14.tci-](https://so14.tci-thaijo.org/index.php/Dhammaduta)
[thaijo.org/index.php/Dhammaduta](https://so14.tci-thaijo.org/index.php/Dhammaduta)

• **ที่ปรึกษา**

อธิการบดี
รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ
รองอธิการบดีฝ่ายกิจการต่างประเทศ

• **บรรณาธิการบริหาร**

พระครูสุตตันตบัณฑิต,ดร.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

• **กองบรรณาธิการ**

พระมหาไพฑูรย์ ปนตนนโท,ผศ.ดร.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระครูใบฎีกาแสงเฮือง นรินโท,ดร.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาพรชัย สิริวัโร,ผศ.ดร.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี,รศ.ดร.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาดวงเด่น ฐิตญาโน,ผศ.ดร.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาเกรียงศักดิ์ อินทปญโญ,ผศ.ดร.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

• **Owner**

Dhammaduta College,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Zone D, D300, 3rd floor, Academic Building, 79
M.1 Lamsai , Wangnoi, Phra Nakhon Si
Ayutthaya, 13170, Thailand.
Tel. +66 35 248 000
099-648-4372, 092-690-9757
dhammaduta@mcu.ac.th
[https://so14.tci-](https://so14.tci-thaijo.org/index.php/Dhammaduta)
[thaijo.org/index.php/Dhammaduta](https://so14.tci-thaijo.org/index.php/Dhammaduta)

• **Advisor**

The Rector
Vice-Rector for Academic Affairs
Vice-Rector for Foreign Affairs

• **Executive Editor**

Dr.Phramaha Prayoon Jotivaro
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

• **Editorial**

Asst.Prof.Dr.Phramaha Paitoon Pantanando
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Dr.Phrahkrubaidika Seng Hurng Narindo
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Asst.Prof.Dr.Phramaha Pornchai Sirivaro
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Assoc.Prof.Dr.Phramaha Khwanchai Kittimedhi
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Asst.Prof.Dr.Phramaha Duangden Thitayano
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Asst.Prof.Dr.Phramaha Kriangsak Indhapanyo
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

รศ.ดร.सानุ มหัทธนาตุล

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผศ.ดร.อุทัย สติมัน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผศ.ดร. นพดล อีระวงศ์ภิญโญ

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

รศ.ดร.วินิจ ผาเจริญ

มหาวิทยาลัยแม่โจ้

รศ.ดร.มารุต พัฒนาผล

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

รศ.ดร.ปรุตม์ บุญศรีตัน

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

รศ.ดร.สุวิญญู รักษัตย์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ศ.ดร.วัชร งามจิตรเจริญ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน

มหาวิทยาลัยมหิดล

ผศ.ดร.พัทธธีรา นาคอุไรรัตน์

มหาวิทยาลัยมหิดล

รศ.ดร.สำเนียง เลื่อมใส

มหาวิทยาลัยศิลปากร

รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

• ฝ่ายประสานงานและจัดการ

พระณัฐภัทร กิจจกาโร,ดร.

มือถือ: ๐๘๓-๘๙๒-๙๙๘๘

อีเมล: natthapat.cha@mcu.ac.th

Assoc.Prof.Dr.Sanu Mahatthanadul

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Asst.Prof.Dr.Uthai Satiman

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Asst.Prof.Dr.Noppadon Thirawongphinyo

Buriram Rajabhat University

Assoc.Prof.Dr.Winij Phacharoen

Maejo University

Assoc.Prof.Dr.Marut Patphon

Srinakharinwirot University

Assoc.Prof.Dr.Parut Boonsritan

Chiang Mai University

Assoc.Prof.Dr.Suwin Raksat

Mahamakut Buddhist University

Prof.Dr.Watchara Ngamchitcharoen

Thammasat University

Assoc.Prof.Dr.Wutthinant Kantatian

Mahidol University

Asst.Prof.Dr.Padtheera Narkurairattana

Mahidol University

Assoc.Prof.Dr.Samniang Leumsai

Silpakorn University

Assoc.Prof.Dr.Praves Inthongpan

Kasetsart University

• Coordination and Management

Dr.Phra Natthapat Kiccakaro,Dr.

Tel. 083-892-9988

Email: natthapat.cha@mcu.ac.th

• ฝ่ายกฎหมาย (Law Department)

นายรัช แย้มปัว: Mr. Thawat Yampew

• ออกแบบปก (Cover designed)

พระมหากฤษณ กิตติภโท,ดร.: Phramaha Kritsana Kittibhaddo,Dr.

พระครูใบฎีกาธนพล วรสีหพโล: Phrakrubaidika Thanaphon Varasihabalo

พระใบฎีกานะโม สุชีโว: Phrabaidika Namu Sujivo

พระเทพวงศพันธ์ ตนต์ปาล: Phra Thewapongpan Tantipalo

พระมหานุรักษ์ สุนทรวิลาโส: Phrmaha Anurak Sundaravilaso

นายลิขิต บุญละคร: Mr. Likhit Boonlakorn

• จัดรูปเล่ม (Content designed)

พระณัฐภัทร กิจจกาโร,ดร., ผู้ช่วยบรรณาธิการ: Phra Natthapat Kiccakaro,Dr.

พระมหากฤษณ กิตติภโท,ดร., ผู้ช่วยบรรณาธิการ: Phramaha Kritsana Kittibhaddo,Dr.

พระณัฐภัทร กิจจกาโร,ดร., ผู้ประสานงานวารสาร: Phra Natthapat Kiccakaro,Dr.

กำหนดออกเผยแพร่

ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน

ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม

JDHA
Journal of Dhammaduta

บทบรรณาธิการ

วารสารพระธรรมทูต มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้คณาจารย์ บุคลากร นักศึกษา และผู้สนใจทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย ส่งและเผยแพร่บทความวิจัยมาตรฐาน บทความวิชาการ บทความวิจารณ์หนังสือ บทความปริทัศน์ และบทความพิเศษสู่สาธารณชน อีกทั้งเป็นการยกระดับผลงานวิชาการให้เป็นที่ยอมรับในระดับชาติและนานาชาติ วารสารพระธรรมทูต หวังให้เป็นตลาดแห่งองค์ความรู้เพื่อการค้นคว้า ถ่ายทอด และแลกเปลี่ยนความรู้ในด้านต่างๆ

ทั้งนี้ วารสารพระธรรมทูตเปิดรับบทความด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็น พุทธศาสนา ปรัชญา สังคมวิทยา นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม การพัฒนาชุมชน การศึกษา จิตวิทยา การพัฒนาพระธรรมทูตและสหวิทยาการประยุกต์ใน มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.

ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2568) เป็นฉบับที่ผ่านการพิจารณาจากกองบรรณาธิการและผู้ทรงคุณวุฒิ จัดว่าเป็นผลงานที่ผ่านการพัฒนาองค์ความรู้อย่างต่อเนื่องในเชิงวิชาการ ซึ่งสอดคล้องกับวิสัยทัศน์ที่มุ่งพัฒนามหาวิทยาลัย เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนาระดับนานาชาติ โดยจัดการศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ให้นำไปสู่การพัฒนาจิตใจและสังคมอย่างยั่งยืนซึ่งวารสารพระธรรมทูต ได้รับความไว้วางใจ และความเชื่อถือของนักวิชาการ ดังจะเห็นได้จากบทความที่นำมาเผยแพร่เป็นบทความวิจัย และบทความวิชาการที่มาจากหลากหลายสถาบันหรือหน่วยงานที่ได้เข้าร่วมตีพิมพ์เผยแพร่บทความ ซึ่งเป็นการเอื้อเพื่อแบ่งปันชุดองค์ความรู้เชิงวิชาการ เพื่อจะร่วมกันพัฒนาชีวิตองค์กร ชุม และสังคมให้เจริญน่าอยู่อาศัยอย่างอารชนยิ่งขึ้น

กองบรรณาธิการวารสารพระธรรมทูต ขอขอบพระคุณผู้บริหาร คณาจารย์นักวิชาการตลอดจนนิสิตนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ที่ให้ความสนใจส่งบทความวิชาการเข้ามาร่วมตีพิมพ์เผยแพร่ในครั้งนี้ และกองบรรณาธิการหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเนื้อหาในวารสารฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อสมาชิกผู้ติดตามอ่านทุกท่าน หากผู้อ่านจะมีข้อเสนอแนะในการปรับปรุงวารสารนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นกองบรรณาธิการขอน้อมรับไว้ด้วยความยินดี

(พระครูสุตตันตบัณฑิต,ดร.)

บรรณาธิการ

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทบรรณาธิการ	(6)
บทความวิชาการ: Academic Articles	
เมื่อเดินทางไปไทใหญ่: ความเป็นชาติพันธุ์ที่ใกล้เคียง: A Buddhist-Inspired Media Innovation Process for Emotional Well-Being in Digitally Intensive Work Environments	1-10
พระก้องเกียรติ สุวฑฒนปญโญ <i>Phra Kongkiat Suvaddhanapañño</i>	
พุทธมานุษยวิทยา: พลวัตการปรับตัวและบทบาทของชุมชนวัดไทยในต่างประเทศ ภายใต้ กระแสโลกาภิวัตน์: Buddhist Anthropology: The Dynamics of Adaptation and Roles of Thai Temple Communities Abroad under the Currents of Globalization	11-19
พระจิตศิลป์ เหมรสี <i>Phra Jitsila Haemarungsi</i> พระปลัดนะโม สุชีโว <i>Phrapalad Namō Sujivo</i> พระมหาเสกสรวร สุขเมโธ <i>Phramaha Seksan Sumedho</i>	
การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาตามหลักแนวพุทธ: Learning Management in Social Studies According to Buddhist Principles	20-31
พิชิต เชาว์ชาญ <i>Phichit Chaochan</i>	
การศึกษาเชิงเปรียบเทียบคำสอนเรื่องความเป็นอนัตตาในพุทธศาสนาเถรวาทและ มหายาน: นัยสำคัญต่อกระบวนการทัศน์การหลุดพ้นในโลกสมัยใหม่: The Application of the Threefold Training (Tisikkhā) for Buddhist Educational Development in Thai Educational Institutions	32-39
วิเชียร สิงห์คิบุตร <i>Wichian Singkiboot</i>	

การเสด็จไปโปรดบุคคลของพระพุทธเจ้า: The Buddha's Compassionate Outreach to Beings 40-54

พีรพันธุ์ วรชาติเดชชัย

Peeraphun Worachatdejchai

เมื่อเดินทางไปไทใหญ่ ความเป็นชาติพันธุ์ที่ใกล้เคียง

When traveling to the Shan, the ethnicity is similar

¹พระก้องเกียรติ สุวadhanapano

¹Phra Kongkiat Suvaddhanapaño

¹วัดกระจิง กรุงเทพมหานคร

¹Wat Krajang, Bangkok

¹Corresponding Author's Email: kongsakonnakon@gmail.com

Received: August 26, 2025; Revised: May 18, 2026; Accepted: May 18, 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งนำเสนอการเดินทางสู่พื้นที่ที่มีชาวไทใหญ่ตั้งถิ่นฐาน ซึ่งทำให้ได้สัมผัสถึงความใกล้ชิดระหว่างชาติพันธุ์ไทใหญ่กับสังคมไทย โดยจุดเด่นที่สังเกตได้ตั้งแต่แรกคือความสามารถในการสื่อสาร เนื่องจากภาษาไทใหญ่มีรากฐานอยู่ในตระกูลภาษาไท และมีความคล้ายคลึงกับภาษาคำเมืองของภาคเหนือ อีกทั้งชาวไทใหญ่มักตั้งชุมชนใกล้วัด เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางทางจิตใจและวัฒนธรรม พระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญต่อโครงสร้างทางสังคมและค่านิยมของชุมชน

ในส่วนของการประเมินวิพากษ์ ผู้เขียนได้เสนอทฤษฎีเชิงสังเคราะห์ไว้ 3 ประเด็น ดังนี้ 1) วัฒนธรรมภายใต้กรอบรัฐชาติสมัยใหม่ ถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบอำนาจและการนิยามตัวตนของรัฐ โดยถูกกำกับผ่านโครงสร้างทางการเมืองและสังคม 2) ความแตกต่างของอัตลักษณ์ไทใหญ่ในรัฐฉานและไทใหญ่ในประเทศไทย เป็นผลผลิตของกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ภายใต้แนวคิด “พลเมืองหลัก” และ “กลุ่มชาติพันธุ์รอง” ทำให้อัตลักษณ์ถูกต่อรองและปรับเปลี่ยนตามบริบท 3) ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและชาติพันธุ์ในระดับโครงสร้างอำนาจทางสังคม สะท้อนบทบาทของพระพุทธศาสนาในฐานะกลไกที่ช่วยค้ำจุนอัตลักษณ์ ขณะเดียวกันก็ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบทางสังคม

คำสำคัญ: ไทใหญ่; ชาติพันธุ์; อัตลักษณ์

Abstract

This article aims to present an exploration of areas where the Shan (Tai Yai) people have settled, allowing for an experience of the close cultural affinity between the Shan ethnic group and Thai society. One of the first noticeable features is the ease of communication, as the Shan language belongs to the Tai language family and shares similarities with Northern Thai (Kham Mueang). In addition, the Shan people commonly establish their communities near temples, as temples serve as the spiritual and cultural centers of their society. Consequently, Buddhism plays a significant role in shaping the social structure and value system of the community.

Regarding the critical discussion, the author offers a synthesized viewpoint in three main aspects as follows: 1) Culture under the framework of the modern nation-state is incorporated into the organization of power and the definition of state identity, being regulated through political and social structures. 2) The differences in Shan identity between Shan State and Thailand are products of identity construction processes framed by the notions of “core citizens” and “ethnic minorities,” resulting in negotiated and context-dependent identities and 3) The relationship between religion and ethnicity at the level of social power structures reflects the role of Buddhism as a mechanism that sustains ethnic identity, while simultaneously functioning as an instrument for social organization and regulation.

Keywords: Shan; Ethnicity; Cultural Identity

บทนำ

เมื่อเอ่ยถึงคำว่า “ไท” หรือ “ไต” หลายคนคงคุ้นเคยและมีการตีความหมายแตกต่างกันไป อาทิ ไทใหญ่ ไทลื้อ หรือไทอาหม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มไทนั้นสะท้อนออกมาในหลากหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นภาษา วัฒนธรรม หรือวิถีปฏิบัติที่สืบทอดกันมา ผู้เขียนได้เดินทางมายังเมืองท่าชีเหล็ก ซึ่งเป็นเมืองชายแดนที่ตั้งอยู่ทางตะวันออกของประเทศพม่า ในเขตรัฐฉาน โดยมีจุดประสงค์เพื่อพักผ่อนหลังจากเสร็จสิ้นกระบวนการจัดทำสารนิพนธ์เรียบร้อยแล้ว และอยู่ระหว่างการเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสอบป้องกันตามกำหนดการของมหาวิทยาลัย ด้วยความเป็นนักวิชาการด้านชาติพันธุ์วรรณา และความศรัทธาที่ผู้เขียนมีต่อ ศาสตราจารย์บรรจบ พันธุเมธา จึงก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในการศึกษาความเป็นชาติพันธุ์ ผู้เขียนมักตั้งใจเสมอว่า หากมีโอกาสจะเดินทางไปยังถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ถึงอย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดด้านเวลาและสถานการณ์ ทำให้ไม่สามารถเดินทางไปได้ทั่วถึงทั้งหมด ได้เพียงแค่สำรวจพื้นที่ชายแดนและบริเวณโดยรอบเท่านั้น ในการเดินทางครั้งนี้ ผู้เขียนออกค่าใช้จ่ายทั้งหมดด้วยตนเอง พร้อมทั้งได้ประสานความร่วมมือจากเพื่อนและน้องสหธรรมิกในพื้นที่ใกล้เคียงที่คุ้นเคย เพื่อช่วยอำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ ต้องขอกล่าวอย่างตรงไปตรงมาว่า การเดินทางเพียงลำพังนั้นเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายเลย ผู้เขียนต้องมีความเข้มงวดในการรักษาวินัยของตนเองตลอดระยะเวลาที่เดินทาง ทั้งนี้ การที่บุคคลสามารถแสวงหาแนวทางในการแสดงออกเพื่อตอบสนองความต้องการหรือความปรารถนาของตนเอง ควบคู่ไปกับการได้รับการยอมรับจากสังคม (นวลศิริ เปาโรหิตย์, 2553) ถือเป็นแนวทางที่ควรส่งเสริมและปฏิบัติอย่างยิ่ง

การเดินทางครั้งนี้เต็มไปด้วยประสบการณ์ที่หลากหลายเกินจะบรรยาย ผู้เขียนเองไม่สันตติ์เรื่องการเดินทางนัก อีกทั้งยังมีภาระงานติดตัว แต่ผู้เขียนก็ไม่เคยละทิ้งการเรียนรู้และการศึกษาด้วยตนเอง การได้ย่างถิ่นไทใหญ่ และสัมผัสทัศนวิสัยชายแดนพม่า แม้จะเป็นระยะเวลาอันสั้น แต่ก็สามารถเก็บเกี่ยวข้อมูลและถ่ายทอดออกมาได้อย่างลงตัว ผู้เขียนจึงมุ่งนำเสนอความเป็นชาติพันธุ์ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับชนชาติไทย ผ่านการเดินทางไปยังถิ่นไทใหญ่ เพื่อศึกษาความเป็นอาณานิคมและความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมต่อไป

ก่อนเดินทางสู่ด่าน

หลังจากโดยสารเครื่องบินออกจากท่าอากาศยานนานาชาติดอนเมืองมาถึงจังหวัดเชียงราย ผู้เขียนได้ประสานกับรุ่นพี่ซึ่งเคยศึกษาในมหาวิทยาลัยเครือข่ายเดียวกัน เพื่อเดินทางต่อไปพักค้างคืนที่วัดพระธาตุดอยเวา หรือที่รู้จักกันในนาม “สกายวอล์กเมืองเชียงราย” อันเป็นจุดเหนือสุดของแดนสยาม ด้วยความเหนื่อยล้าจากการเดินทางและการรอขึ้นเครื่องบินที่ท่าอากาศยานดอนเมือง เมื่อเดินทางมาถึงและได้เดินชมทิวทัศน์รอบวัดในยามค่ำคืนเสร็จสิ้น ผู้เขียนจึงเข้านอนด้วยความสงบ ท่ามกลางความอ่อนเพลียของร่างกาย

รุ่งขึ้นในเวลาประมาณ 07.30 น. สหธรรมิกจากวัดพระธาตุดอยเวาได้นำผู้เขียนไปฉันภัตตาหารเช้าพร้อมพาเดินเยี่ยมชมบริเวณรอบวัด เพื่อศึกษาการดำเนินงานด้านสาธารณสงเคราะห์ของวัดที่ร่วมมือกับภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ซึ่งสร้างความประทับใจแก่ผู้เขียนเป็นอย่างยิ่ง ต่อจากนั้น เวลาประมาณ 09.00 น. ตามเวลาประเทศไทย ซึ่งเร็วกว่าประเทศพม่าราว 30 นาที ผู้เขียนได้เดินทางมุ่งหน้าสู่ด่านตรวจคนเข้าเมืองแม่สาย จังหวัดเชียงราย โดยทิศเหนือ ติดต่อกับ ประเทศสหภาพพม่า และประเทศสาธารณรัฐ ประชาธิปไตยประชาชนลาว (ตรวจคนเข้าเมืองจังหวัดเชียงราย, 2568) เพื่อดำเนินการสแกนลายนิ้วมือและขออนุมัติบัตรผ่านแดน สำหรับการเดินทางเข้าสู่เมืองท่าขี้เหล็ก ประเทศพม่า (ก่อนหน้านั้น ผู้เขียนลืมนำบัตรประจำตัวประชาชนติดตัวมาจากวัดพระธาตุดอยเวา ทำให้เกือบไม่สามารถผ่านด่านตรวจคนเข้าเมืองได้ โชคดีที่สหธรรมิกผู้คุ้นเคยได้ช่วยประสานให้คนนำบัตรข้ามมาส่งทันเวลา ทำให้สามารถดำเนินการผ่านแดนได้ตามกำหนด

วัดพระเจ้ายะแซ่ง

จากนั้น เมื่อผ่านขั้นตอนต่าง ๆ ของด่านตรวจคนเข้าเมืองเรียบร้อยแล้ว ผู้เขียนจึงเข้าสู่เขตประเทศพม่า โดยได้รับความสะดวกจากการประสานงานของสหธรรมิก ซึ่งได้จัดเตรียมรถยนต์มารับระหว่างทาง เมื่อพบกันแล้ว รถคันดังกล่าวได้นำผู้เขียนเดินทางมุ่งหน้าสู่วัดพระเจ้ายะแซ่ง หรือที่ชาวพม่าเรียกกันว่า “วัดไทใหญ่” ซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานพระมหาเมฆมนิจาลองอันศักดิ์สิทธิ์ วัดพระเจ้ายะแซ่งเป็นวัดที่มีสถาปัตยกรรมผสมผสานระหว่างมอญและพม่า โดยชาวพม่าเรียกวัดแห่งนี้ว่า ‘วัดไทใหญ่’ ตั้งอยู่ในเขตเมืองท่าขี้เหล็ก รัฐฉาน จังหวัดเชียงตุง ประเทศพม่า ภายในพระอุโบสถมีพื้นที่กว้างขวาง และเมื่อมองเข้าไปด้านในจะเห็นองค์พระเจ้ายะแซ่งประดิษฐานอย่างสง่างาม ส่วนซุ้มทางเข้าด้านหน้ายังได้รับการตกแต่งอย่างวิจิตรตระการตา ดังงามไม่แพ้พระอุโบสถภายในวัด (เที่ยวแล้ว เที่ยวอีก, 2568) ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 “วัดพระเจ้าระแข่ง” หรือ “วัดไทใหญ่”

นับเป็นภาพสะท้อนแห่งความศรัทธาอย่างแรงกล้าของพุทธศาสนิกชนชาวไทใหญ่ที่มีต่อพระพุทธศาสนา บรรยากาศภายในวัดเป็นไปอย่างคึกคักและไม่ขาดสายจากผู้ที่เดินทางมาสักการะ โดยรอบวัดยังมีตลาดชุมชน หรือที่เรียกว่า “กาด” ซึ่งจำหน่ายสินค้าอุปโภคบริโภคนานาชนิด ไม่ว่าจะเป็นเครื่องเทศ ผัก ผลไม้ รวมถึงของใช้ในชีวิตประจำวัน สำหรับผู้เขียนซึ่งคุ้นเคยกับวัฒนธรรมของชาวพม่าจากการใช้ชีวิตร่วมกับเพื่อนนิสิตชาวพม่ามาในระดับหนึ่ง จึงรู้สึกแปลกแยกหรือต้องปรับตัวต่อบรรยากาศโดยรอบแต่อย่างใด หลังจากนั้น ผู้เขียนจึงเดินทางโดยรถยนต์ต่อไป เพื่อเตรียมตัวไปกราบนมัสการยังสถานที่สำคัญแห่งถัดไป

เจดีย์เขาดากองจำลอง

หลังจากนั้น ผู้เขียนได้เดินทางต่อไปยังจุดหมายถัดไปคือ เจดีย์เขาดากองจำลอง ตั้งอยู่ในเมืองท่าซี้เหล็ก ประเทศพม่า ห่างจากด่านชายแดนไทย-พม่าประมาณ 2 กิโลเมตร สร้างขึ้นเพื่อจำลองแบบมาจากมหาเจดีย์เขาดากององค์จริงในนครย่างกุ้ง องค์เจดีย์มีลักษณะงดงามและโดดเด่น เป็นที่เคารพสักการะของชาวพม่าและนักท่องเที่ยวผู้มีศรัทธา บริเวณโดยรอบเจดีย์มีรูปปั้นเทวดาประจำวันเกิด พร้อมจุดสำหรับสรงน้ำพระประจำวันเกิดเพื่อขอพร เสริมสิริมงคลแก่ชีวิต อีกทั้งยังมี พระเจ้าทันใจ ซึ่งเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของผู้คนมากมาย ถือเป็นอีกหนึ่งจุดสำคัญที่ผู้แสวงบุญไม่ควรพลาดเมื่อเดินทางมายังท่าซี้เหล็ก (เที่ยวแล้ว เที่ยวอีก, 2568)

ผู้เขียนจะกล่าวอ้างถึงเจดีย์เขาดากององค์จริง ซึ่งเป็นเจดีย์ทองคำแห่งเมือง ดากอง หรือ เมืองตะเกิง ซึ่งเป็นชื่อเดิมของนครย่างกุ้ง เมืองสำคัญแห่งลุ่มแม่น้ำอิระวดี ที่ตั้งของ มหาเจดีย์เขาดากอง เจดีย์ทองคำคู่บ้านคู่เมืองของประเทศพม่า ซึ่งมีอายุมากกว่า 2,500 ปี และนับเป็นมหาเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ ด้วยความสูงถึง 326 ฟุต สร้างขึ้นโดยพระเจ้าโองกะลาปะเมื่อกว่าสองพันปีที่ผ่านมา องค์พระเจดีย์มีความวิจิตรตระการตา หุ้มด้วยทองคำหนักถึง 1,100 กิโลกรัม ยอดฉัตรประดับด้วยเพชร พลอย และอัญมณีล้ำค่าจำนวนมากกว่า 5,548 เม็ด รวมทั้งทับทิมเม็ดใหญ่ขนาดเท่าไข่ไก่ที่ประดับอยู่บนยอดสุดขององค์พระเจดีย์ บริเวณฐานของมหาเจดีย์เป็นลานกว้าง สามารถรองรับพุทธศาสนิกชนจำนวนมากที่เดินทางมาสักการะ ทางขึ้นทั้งสี่ทิศมีวิหารโถงที่สร้างด้วยเครื่องไม้ หลังคาทรงปราสาทปิดทองล่องชาดและประดับกระจกทั้งหลัง ภายในประดิษฐานพระประธานเพื่อให้ประชาชนได้กราบไหว้บูชา ชาวมอญและชาวพม่าถือว่าการกราบไหว้บูชาเจดีย์เขาดากองเป็นกิจกรรมที่ควรกระทำเป็นประจำ เพราะเชื่อว่าจะนำมาซึ่งบุญกุศล และเป็นหนทางสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ โศกภัย และความหมองมัวทั้งปวง (UNITHAI TRAVEL CO.LTD, 2562)

ชาวพม่าเรียกคำว่า “เจดีย์” ว่า “พยา” ซึ่งมีความหมายเทียบได้กับคำว่า “พระ” โดยถือว่าพุทธเจดีย์เป็นองค์แทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พื้นที่โดยรอบองค์เจดีย์จึงไม่ได้ถือเป็นเขตพำนักของพระสงฆ์หรือแม่ชี แต่ถูกกำหนดให้เป็นเขตสำหรับการปฏิบัติบูชา เพื่อให้ชาวพุทธพม่าทั้งพระสงฆ์ แม่ชี โยคี และฆราวาส สามารถเข้ามาสวดมนต์ นั่งสมาธิ และขอพรได้อย่างเสรี การบูชาพุทธเจดีย์ของพม่าเรียกว่า “พยา-บแหวต่อ” โดยคำว่า “พยา” หมายถึงพุทธเจดีย์ดังกล่าว, “บแหว” แปลว่า งาน หรือกิจกรรม ซึ่งตรงกับคำว่า “ปอย” ในภาษาคำ

เมือง ส่วนคำว่า “ดอ” เป็นปัจจัยพิเศษที่ใช้เติมท้ายคำนามเพื่เน้นย้ำถึงสิ่งที่ควรเตือน ครอบอภัยเน้นย้ำแบบไหน เช่น ประเทศชาติ กองทัพ หรือพระราชวัง เป็นต้น ชาวพม่านิยมกราบไหว้เจดีย์กันเป็นนิจ โดยเฉพาะ พระเจดีย์ชเวดากอง ในเมืองย่างกุ้ง ซึ่งถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สูงสุด เนื่องจากเชื่อว่าภายในบรรจุพระเศียรธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ถึง 8 เส้น ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่เดินทางไกล กลับจากต่างถิ่น หรือเพียงมาเยือนย่างกุ้ง ชาวพุทธพม้ามักไม่พลาดที่จะมาสักการะเจดีย์แห่งนี้เพื่อความเป็นสิริมงคล (วิรัช นิยมธรรม และ อรุณ นิยมธรรม, 2551) ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 เจดีย์ชเวดากองจำลอง

บรรดาพุทธศาสนิกชนที่เดินทางมายังสถานที่แห่งนี้ ต่างปฏิบัติตามธรรมเนียมของชาวท้องถิ่นด้วยความเคารพ โดยไม่มีการสวมรองเท้าเข้าไปในบริเวณวัด บางรายถึงกับถอดรองเท้าไว้บนรถก่อนเข้าพื้นที่ ซึ่งผู้เขียนเองก็ได้ปฏิบัติตามเช่นกัน เพราะ “เข้าเมืองตาหลิ่ว ต้องหลิ่วตาตาม” นับเป็นการแสดงความเคารพต่อจารีตประเพณีของชุมชนท้องถิ่น ตลอดเส้นทางที่เดินผ่าน สามารถสังเกตเห็นได้ว่าญาติโยมและผู้คนทั่วไปต่างยกมือไหว้ถวายสักการะแด่พระภิกษุด้วยความนอบน้อม สะท้อนให้เห็นถึงจิตสำนึกในศรัทธาและความเคารพต่อพระสงฆ์ในสังคมพม่า

วัดพระหยกขาว

จากนั้น เนื่องจากสถานที่ถัดไปอยู่ไม่ไกลนัก ผู้เขียนจึงได้นั่งรถเดินทางต่อไปยังจุดหมายปลายทางถัดไป นั่นคือ วัดพระหยกขาว หรือชื่อภาษาอังกฤษว่า Union of Myanmar Township Dhammayon Tachileik เป็นวัดที่มีเอกลักษณ์ทางศิลปกรรมแบบพม่าอย่างเด่นชัด นอกจากจะเป็นสถานที่ประดิษฐาน พระหยกขาว อันเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวบ้านและผู้มาเยือนแล้ว วัดแห่งนี้ยังมีอีกหนึ่งจุดเด่นที่น่าสนใจ คือ พระพุทธรูปสามมิติ ซึ่งมีลักษณะพิเศษคือ เมื่อผู้ชมเคลื่อนไหวไปในทิศทางต่าง ๆ จะเห็นเหมือนองค์พระเคลื่อนตามสายตาไปตลอด ภายในวัดยังมี ภาพเขียนพุทธประวัติในแบบศิลปะพม่า ทั้งงดงามและทรงคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นอีกหนึ่งจุดหมายที่เหมาะสมแก่การสักการะ ทำบุญ และศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมพุทธศิลป์ของชาวเมียนมา (ไทยโพสท์, 2561) ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 พระหยกขาว

วัดพระธาตุโป่งโล๊ะ ครูปาฬอสินธรรมวิเศษ

ต่อจากนั้น หลังจากพักผ่อนตามสมควรแก่เวลา ประสาเด็กหนุ่ม ผู้เขียนได้เดินทางต่อมายัง วัดพระธาตุโป่งโล๊ะ ซึ่งเป็นสถานที่พำนักของ ครูปาฬอสินธรรมวิเศษ เกจิอาจารย์ผู้เป็นที่เคารพนับถืออย่างยิ่งในหมู่ชาวไทยใหญ่ รวมถึงพุทธศาสนิกชนชาวไทยในพื้นที่โดยรอบจังหวัดเชียงราย โดยภูมิทัศน์โดยรอบนั้นเป็นภูเขา มีศาสนสถานจำลองมากมายเช่น พระธาตุ อินแขวน พุทธคยา เป็นต้น ผู้เขียนใช้เวลาอยู่ ณ สถานที่แห่งนี้ไม่นานนัก ประมาณ 20 นาที โดยบรรยากาศโดยรอบค่อนข้างเย็นสบาย อันเป็นผลมาจากทำเลที่ตั้งของวัดซึ่งอยู่บนเชิงเขา ดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 วัดพระธาตุโป่งโล๊ะ

เมื่อเวลา 11.00 น. ตามเวลาท้องถิ่นของประเทศพม่า (เมียนมา) ซึ่งช้ากว่าเวลาประเทศไทยเล็กน้อย หลังจากข้ามเขตแดนเข้ามา เวลา ก็เปลี่ยนไปตามเส้นละติจูดพม่า พอติดกับช่วงเวลาฉันภัตตาหารเพล แม้ว่าผู้เขียนจะคุ้นเคยกับเพื่อนชาวพม่าและไทใหญ่มากพอสมควร แต่ในเรื่องอาหารการกินยังถือว่ายังไม่สันถัดนัก โดยเฉพาะอาหารรสจัดที่รับประทานได้ไม่มากนัก อย่างไรก็ตาม มิตรต่างแดนก็ได้เตรียมภัตตาหารไว้ล่วงหน้า โดยคัดสรรเมนูที่คิดว่าผู้เขียนจะสามารถฉันได้ เช่น ผัดคะน้าหมูกรอบ และส้มตำ นอกจากนี้ ยังมีของกินพื้นบ้านวางขายทั่วไป อาทิ มันฝรั่งแผ่นทอดที่มีลักษณะคล้ายขนมขบเคี้ยวอย่าง “เลย์” ในบ้านเรา แต่ที่นี้ผลิตโดยชาวบ้านท้องถิ่น เป็นรสชาติที่เรียบง่ายแต่มีเสน่ห์ในแบบของพม่า (เมียนมา)

วัดแสงเมือง

หลังจากฉันภัตตาหารเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้เขียนได้ตั้งใจเดินทางมายัง วัดแสงเมือง เพื่อกราบสักการะ และขอพรจาก พระรัตนมุณี หรือที่รู้จักกันในนาม หลวงปู่ครูบาแสงหล้า ซึ่งเป็นที่เคารพนับถืออย่างยิ่งในหมู่ชาวไทย ชาวไทใหญ่ และชาวพม่าด้วย ด้วยเหตุที่วิหารปิดในช่วงเวลานั้น จึงไม่สามารถเข้าสักการะภายในได้ ผู้เขียนจึงกราบนมัสการท่านด้วยความตั้งใจจากบริเวณด้านนอกพระวิหารแทน แม้จะไม่ได้เข้าไปภายใน แต่ก็ยังสัมผัสได้ถึงบรรยากาศแห่งศรัทธาและความสงบที่อบอวลอยู่ทั่วบริเวณ

ความเป็นชาติพันธุ์ที่ใกล้เคียง

นับตั้งแต่ผู้เขียนย่างเท้าเข้าสู่ต่างแดน ก็พบว่าผู้คนในพื้นที่ส่วนใหญ่สามารถพูดภาษาไทยได้ เนื่องจากมีเชื้อสายไทใหญ่ดั้งเดิม แม้บางคนจะพูดภาษาไทยไม่ได้ แต่ด้วยความคุ้นชินของผู้เขียนกับภาษาไทยซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับภาษาคำเมืองของภาคเหนือ จึงสามารถสื่อสารและเข้าใจเนื้อความได้อยู่บ้าง

อัตลักษณ์ของชาวไทใหญ่เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรม เมื่อวิถีประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อของชาวไทใหญ่เกิดการปรับเปลี่ยน ภายใต้มิติที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านนโยบายการท่องเที่ยว สังคม และเศรษฐกิจ อัตลักษณ์ของชาวไทใหญ่ก็แปรเปลี่ยนไปในรูปแบบต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน กระบวนการนี้เป็นการปรับตัวทางอัตลักษณ์ให้สอดคล้องกับสังคมและวัฒนธรรมภายนอก การแสดงออกถึงอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะส่วนหนึ่งของรัฐไทยผ่านประเพณีและพิธีกรรม ตลอดจนการผลิตซ้ำ การสร้างสรรค์ใหม่ หรือการฟื้นฟูทางประเพณี ล้วนมีเป้าหมายเพื่อสะท้อนอัตลักษณ์ของตนเอง พร้อมทั้งกระตุ้นให้สังคมไทยตระหนักถึงคุณค่าและยอมรับการอยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกัน อีกทั้งยังเป็นการเรียกร้องสิทธิและความชอบธรรมให้แก่ชาติพันธุ์ของตนเอง (พรณิดา ชันธพัทธ์ และนันท์ชญา มหาจันทร์, 2558)

กลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่มีวัฒนธรรมภาษาทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน ภาษาไทใหญ่ถูกจัดอยู่ในตระกูลภาษาไท กลุ่มตะวันตกเฉียงใต้ ภาษาไทใหญ่ที่ใช้พูดในรัฐฉานมีภาษาถิ่นย่อย 3 ภาษาถิ่น ได้แก่ ภาษาถิ่นฉานเหนือ อยู่ในเมืองลำเลี้ยว ภาษาถิ่นฉานใต้ อยู่ในเมืองตองจี และภาษาถิ่นฉานตะวันออก อยู่ในเมืองเชียงตุง นอกจากนี้ ภาษาไทใหญ่ในประเทศไทยยังมีสำเนียงถิ่นย่อยตามพื้นที่ เช่น แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ (ิตินันดา จินาจันทร์) ในด้านวิถีชีวิต ชาวไทใหญ่มักตั้งชุมชนใกล้วัด เพราะถือว่าวัดคือศูนย์รวมจิตใจ ชาวไทใหญ่ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา มีธรรมเนียมบวชเรียนในทุกครัวเรือน เพื่อศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม ส่งผลให้ชาวไทใหญ่จำนวนมากสำเร็จการศึกษาตั้งแต่ระดับปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอก โดยเฉพาะในมหาวิทยาลัยสงฆ์ (วิทยา แก้วบริสุทธิ์ และรุจี ศรีสมบัติ, 2563)

พอสรุปได้ว่า ชาวไทใหญ่มีความใกล้ชิดกับสังคมไทย เนื่องจากภาษาและวัฒนธรรมสามารถสื่อสารและเข้าใจกันได้ง่าย ภาษาไทใหญ่จัดอยู่ในตระกูลไท-กะได กลุ่มตะวันตกเฉียงใต้ และมีภาษาถิ่นย่อยหลากหลายสำเนียง อัตลักษณ์ของชาวไทใหญ่ผูกพันกับประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงจากนโยบาย การท่องเที่ยว และเศรษฐกิจ อัตลักษณ์ก็ปรับตัวให้สอดคล้อง

ตามบริบท การฟื้นฟูและการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมเป็นหนทางสะท้อนและยืนยันตัวตนของชาติพันธุ์ วิถีชีวิตของชาวไทยใหญ่มักตั้งชุมชนใกล้วัด และยึดพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต

วัดต้นก้อ แหล่งพักพิงยามคำคืน

เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจดังกล่าว ผู้เขียนจึงมุ่งหน้ากลับสู่ที่พัก โดยเลือกอาศัยพักพิงที่ วัดต้นก้อ ในเมืองท่าซี้เหล็กในยามคำคืน ทั้งนี้เป็นผลจากความคุ้นเคยของเพื่อนสหธรรมิก ซึ่งได้ช่วยประสานงานและอำนวยความสะดวกให้ตลอดการเดินทาง สังคมพม่าในภาพรวมมีความแตกต่างจากสังคมไทยโดยสิ้นเชิง ทั้งในด้านวิถีชีวิต การกินอยู่ และระบบวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม เนื่องจากท่าซี้เหล็กเป็นพื้นที่ที่มีประชากรไทใหญ่อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ความเป็นชาติพันธุ์ไทจึงยังคงสะท้อนอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งทำให้ผู้เขียนรู้สึกคุ้นเคยคล้ายคลึงกับชาวไทยในภาคเหนืออยู่บ้าง แต่ถึงกระนั้น ก็ยังมีบางแง่มุมที่สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมพม่าในฐานะผู้ปกครอง ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น ทำให้เกิดความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมที่น่าสังเกตและควรเรียนรู้ สำหรับราตรีนี้ วันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2568 ผู้เขียนจำเป็นต้องพักค้างคืนที่วัดแห่งนี้ เพื่อให้ร่างกายได้พักผ่อนอย่างเพียงพอ ก่อนออกเดินทางกลับในวันรุ่งขึ้น

แม้ว่าผู้เขียนจะยังไม่คุ้นชินกับรูปแบบการดำเนินชีวิตบางประการในพื้นที่แห่งนี้นัก แต่ก็จำเป็นต้องเปิดใจยอมรับและปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทแวดล้อม ด้วยเหตุที่ว่า ตนเองได้เดินทางมายังต่างบ้านต่างเมือง จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเรียนรู้และเคารพต่อวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของท้องถิ่น

ตามที่ มนุญ ตนะวัฒนา (2539) กล่าวว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐที่สุดในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย” เพราะมีความสามารถในการปรับตัวเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่รอดได้อย่างปลอดภัยและมีความสุข ซึ่งกลไกของการรักษาชีวิตให้ปลอดภัยและมีความสุขนั้นแบ่งออกได้เป็น 2 แนวทางหลัก ได้แก่

1. การปรับตัวโดยถือเอาปัญหาหรือความจริงเป็นเป้าหมาย คือ การรู้จักใช้ความพยายามของตนในการระงับ ยับยั้ง เปลี่ยนแปลง หรือเคลื่อนย้ายสถานการณ์ที่เป็นต้นเหตุของความคับข้องใจโดยตรง

2. กลไกการป้องกันตนเองเมื่อเผชิญกับความวิตกกังวล ซึ่งเป็นการทำให้ตนเองเบี่ยงเบนไปจากความเป็นจริง โดยไม่สามารถตัดแปลงหรือเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดความคับข้องใจได้โดยตรง

จากที่กล่าวมาข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาเรียนรู้ควบคู่มาพร้อมกับการปรับตัว โดยยึดเอาปัญหาหรือความจริงเป็นเป้าหมายหลักในการเผชิญสถานการณ์ อีกนัยหนึ่งก็คือ การใช้กลไกการป้องกันตนเองเมื่อเผชิญกับความวิตกกังวล ทั้งนี้ ผู้เขียนเองก็ได้เรียนรู้ที่จะปรับตัวและเตรียมการรับมือกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นล่วงหน้า เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตและการเรียนรู้ได้อย่างราบรื่นในบริบทแวดล้อมที่แตกต่างออกไป

มุ่งหน้ากลับ

ด้วยความเหนื่อยล้าสะสมจากการเดินทางและกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้ผู้เขียนจำเป็นต้องพักผ่อนอย่างเต็มที่ จนหลับสนิทตลอดคืน กระทั่งรุ่งเช้าของวันใหม่ (วันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2568) เวลา 07.30 น. ตาม

เวลาท้องถิ่นของประเทศพม่า (เมียนมา) ผู้เขียนจึงลุกขึ้นทำภารกิจส่วนตัว สรงน้ำและจัดเก็บที่นอนภายในอาคารที่พัก เพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับการเดินทางกลับสู่ประเทศไทย

ประเด็นวิพากษ์

ในทหระณะของผู้เขียน ขอเสนอประเด็นวิพากษ์เชิงสังเคราะห์ท้ายบทความนี้ จำนวน 3 ประเด็น ดังนี้

1) วัฒนธรรมภายใต้กรอบรัฐชาติสมัยใหม่ กล่าวคือ วัฒนธรรมถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบอำนาจและการนิยามตัวตนของรัฐ ความเป็นไทใหญ่ในรัฐฉานจึงถูกกำกับด้วยโครงสร้างรัฐพม่า (เมียนมา) ในขณะที่ไทใหญ่ในประเทศไทยถูกจัดวางให้อยู่ในฐานะ “ชนกลุ่มน้อย” ภายใต้นโยบายชาติพันธุ์ของรัฐไทย ส่งผลให้วัฒนธรรมเดียวกันถูกตีความและให้คุณค่าต่างกัน

2) ความแตกต่างของอัตลักษณ์ไทใหญ่ในรัฐฉานและไทใหญ่ในประเทศไทย กล่าวคือ ความแตกต่างของอัตลักษณ์ไทใหญ่ในรัฐฉานและในประเทศไทยจึงมิใช่เพียงความต่างทางวัฒนธรรม หากแต่เป็นผลผลิตของกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ผ่านรัฐ (state-making) ที่กำหนดว่าใครเป็น “พลเมืองหลัก” และใครเป็น “กลุ่มชาติพันธุ์รอง” ทำให้อัตลักษณ์ถูกต่อรอง ปรับเปลี่ยน และแสดงออกแตกต่างกันตามพื้นที่

3) ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและชาติพันธุ์ในระดับโครงสร้างอำนาจทางสังคม กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและชาติพันธุ์เป็นบทบาทของพระพุทธศาสนาในฐานะกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยค้ำจุนอัตลักษณ์ ขณะเดียวกันก็ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบทางสังคมและความชอบธรรมแห่งอำนาจของรัฐ แสดงถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ชาติพันธุ์ และชุมชนถูกต่อรองอย่างต่อเนื่อง

สรุป

การเดินทางครั้งนี้เต็มไปด้วยประสบการณ์หลากหลาย แม้จะไม่ชำนาญเรื่องการเดินทางและมีภาระงานติดตัว แต่สามารถเรียนรู้และเก็บข้อมูลได้อย่างเต็มที่ การได้ย่ำถิ่นไทใหญ่และสัมผัสชายแดนพม่า แม้ระยะเวลาสั้น แต่สามารถถ่ายทอดความเป็นชาติพันธุ์และความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมได้อย่างชัดเจน บรรยากาศภายในวัดเต็มไปด้วยศรัทธาของพุทธศาสนิกชน รอบวัดมีตลาดชุมชนจำหน่ายสินค้าหลากหลาย ทั้งเครื่องเทศ ผัก ผลไม้ และของใช้ในชีวิตประจำวัน การปฏิบัติตามธรรมเนียมท้องถิ่น เช่น การถอดรองเท้าและยกมือไหว้พระ แสดงถึงความเคารพต่อจารีตประเพณีและศรัทธาของชุมชน ด้านอาหาร แม้อาจไม่ชำนาญอาหารรสจัด แต่มีการเตรียมเมนูที่เหมาะสม และได้สัมผัสอาหารพื้นบ้านที่เรียบง่ายแต่มีเสน่ห์ การกราบสักการะหลวงปู่ครูบาแสงหล้า แม้เพียงบริเวณภายนอกวิหาร ก็สามารถสัมผัสความสงบและศรัทธาของชุมชนได้อย่างชัดเจน ชาวไทใหญ่มีความใกล้ชิดกับสังคมไทย ทั้งภาษา วัฒนธรรม และประเพณี พิธีกรรมที่สืบทอดยาวนานสามารถปรับตัวตามบริบทสังคมและเศรษฐกิจ การฟื้นฟูวัฒนธรรมสะท้อนตัวตนของชาติพันธุ์ วิถีชีวิตมักตั้งชุมชนใกล้วัดและยึดพระพุทธศาสนาเป็นหลัก นอกจากนี้ การเดินทางยังชี้ให้เห็นความสำคัญของการปรับตัวและการเตรียมพร้อมเผชิญสถานการณ์ การจัดการความวิตกกังวลและการใช้กลไกป้องกันตนเองช่วย

ให้การเรียนรู้และชีวิตประจำวันราบรื่นในบริบทใหม่ การพักผ่อนอย่างเต็มที่หลังการเดินทางช่วยให้ มีความพร้อมสำหรับการกลับสู่ประเทศไทย

บรรณานุกรม

- ตรวจคนเข้าเมืองจังหวัดเชียงราย. (2568). ข้อมูลหน่วยงาน. สืบค้นจาก <https://chiangrai.immigration.go.th/information-organization/>
- เที่ยวแล้ว เที่ยวอีก. (2568). ไหว้พระขอพรวัดพม่า “วัดพระเจ้าระแข่ง”. สืบค้นจาก <https://th.trip.com/moments/detail/tachileik-2020260-120472473/>
- ไทยโพสต์. (2561). ไปไหว้พระ สักการะเจดีย์ชเวดากองจำลอง ที่ท่าซี้เหล็ก เมียนมา. สืบค้นจาก <https://www.thaipost.net/main/detail/23660>
- ธิดันดา จินาจันทร์. (ม.ป.ป.). *กลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ และประเพณีปอยส่างลอง*. ศูนย์วิจัยวัฒนธรรมตัวเขียน คติชนวิทยาล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นวลศิริ เปาโรหิตย์. (2553). *สอนลูกให้มีวินัย: ฝึกเด็กและวัยรุ่นอย่างไรให้ยอมรับและไม่ต่อต้านคุณ* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: ปี มีเดีย.
- พรณิดา ชันธพัทธ์. (2558). การปรับเปลี่ยนวิถีทางประเพณีพิธีกรรม ความเชื่อ และอัตลักษณ์ของชาวไทใหญ่ ในจังหวัดเชียงใหม่. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 3(41), 179–199.
- มนูญ ตนะวัฒนา. (2539). *จิตวิทยาพัฒนาชีวิต (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. กรุงเทพฯ: อีรพวงษ์การพิมพ์.
- วิรัช นิยมธรรม และอรนุช นิยมธรรม. (2551). *เรียนรู้สังคมและวัฒนธรรมพม่า*. พิษณุโลก: โรงพิมพ์ตระกูล.
- UNITHAI TRAVEL CO. LTD. (2562). *โปรมีเยนมาร์...สาธู ย่างกุ้ง-หงสา-อินทร์แขวน 3 วัน หงสา...พระธาตุมูเตาไวโ...พระธาตุอินทร์แขวน*.

พุทธมานุษยวิทยา: พลวัตการปรับตัวและบทบาทของชุมชน
วัดไทยในต่างประเทศภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

Buddhist Anthropology: The Dynamics of Adaptation and Roles of
Thai Temple Communities Abroad under the Currents of
Globalization

¹พระจิตศิลาปป์ เหมรสี, ²พระปลัดณะโม สุชีโว, ³พระมหาเสกสรร สุขเมโธ

¹Phra Jitsila Haemarungsi, ²Phrapalad Namo Sujivo,

³Phramaha Seksan Sumedho

^{1,2,3}นักวิชาการอิสระ

^{1,2,3}Independent Scholar

¹Corresponding Author's Email: haemarungsi@gmail.com

Received: April 12, 2026; Revised: May 18, 2026; Accepted: May 18, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการฉบับนี้มุ่งสำรวจและวิเคราะห์ปรากฏการณ์การดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาไทยในพื้นที่ห่างไกลผ่านกรอบคิด “พุทธมานุษยวิทยา” ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายของวัฒนธรรมและประชากรอย่างซับซ้อน การศึกษาพบว่า วัดไทยในต่างแดนมิได้ทำหน้าที่เพียงสถานที่ประกอบศาสนกิจตามจารีตประเพณีเท่านั้น หากแต่ได้กลายเป็นพื้นที่ที่ซับซ้อนทางวัฒนธรรม ที่ช่วยเยียวยาภาวะความแปลกแยก และความโหยหารากเหง้าทางวัฒนธรรมของชาวไทยในต่างแดน ซึ่งต้องเผชิญกับความแตกต่างด้านภาษา กฎหมาย และวิถีชีวิต

ผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า พลวัตการปรับตัวของวัดไทยในต่างประเทศประกอบด้วยมิติสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การนิยามพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในบริบทใหม่ โดยวัดต้องก้าวข้ามการยึดติดรูปแบบทางกายภาพสู่การจัดการพื้นที่ภายในให้เป็นสปีปายะเชิงบำบัดที่สอดคล้องกับข้อกำหนดทางกฎหมายและสภาพแวดล้อมท้องถิ่น 2) บทบาทพระธรรมทูตในฐานะผู้แปลความหมายทางวัฒนธรรม ที่ต้องเป็นมากกว่าผู้รักษาพระวินัยแต่ต้องเข้าใจบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม และสื่อสารธรรมะให้เข้าถึงผู้คนหลากหลายกลุ่มด้วยภาษาที่เป็นสากล และ 3) การสร้างชุมชนแห่งการโอบรับ เพื่อป้องกันการเป็นเพียงชุมชนชาติพันธุ์แบบปิด วัดไทยจำเป็นต้องพัฒนาเป็นพุทธสถานนานาชาติที่เปิดรับผู้คนทุกเชื้อชาติอย่างเท่าเทียม ผ่านการปรับพิธีกรรมให้มีความยืดหยุ่น และการจัดกิจกรรมที่ตอบสนองต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางปัญญาของผู้คนในสังคมท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยให้พระพุทธศาสนาไทยสามารถตั้งมั่นและเติบโตในบริบทโลกสมัยใหม่ได้

คำสำคัญ: พุทธมานุษยวิทยา; วัดไทยในต่างประเทศ; โลกาภิวัตน์; พระธรรมทูต

Abstract

This academic article aims to explore and analyze the phenomenon of the existence of Thai Buddhism in transnational contexts through the lens of “Buddhist Anthropology” amidst the forces of globalization, which have generated complex flows of cultural and population mobility. The study finds that Thai temples abroad do not function merely as traditional religious spaces for ritual practice; rather, they have evolved into hybrid cultural spaces that help alleviate feelings of alienation and cultural nostalgia among Thai diaspora communities, who must navigate differences in language, legal systems, and ways of life.

The analysis reveals that the adaptive dynamics of Thai temples overseas can be understood through three key dimensions. First, the re-spatialization of sacred space, in which temples move beyond fixed physical forms toward the management of interior space as a therapeutic and conducive environment (sappaya), aligned with local legal frameworks and climatic conditions. Second, the role of Buddhist monks as cultural translators, who are required to go beyond the preservation of monastic discipline and instead function as applied anthropologists, capable of engaging with multicultural societies and communicating the Dhamma in accessible, universal language for both local and younger generations. Third, the formation of radical inclusivity communities, in which temples must avoid becoming ethnic enclaves and instead develop into international Buddhist centers that welcome people of all backgrounds equally. This involves flexible adaptation of rituals and the creation of activities that support the intellectual and spiritual well-being of local communities, thereby enabling Thai Buddhism to take root and sustainably flourish in contemporary global contexts.

Keywords: Buddhist Anthropology; Thai Temples Abroad, Globalization; Dhammaduta Bhikkhus

บทนำ

ในกระแสธารของโลกยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ที่เส้นแบ่งเขตแดนทางภูมิศาสตร์เริ่มเลือนลางลงด้วยอิทธิพลของการเคลื่อนย้ายประชากรและการสื่อสารที่ไร้ขีดจำกัด พุทธศาสนาไทยได้ก้าวพ้นจากนิเวศวัฒนธรรมดั้งเดิมในลุ่มน้ำเจ้าพระยา สู่การเป็นพุทธศาสนาไร้พรมแดน (Global Buddhism) ที่กระจายตัวอยู่ตามมหานครสำคัญทั่วทุกมุมโลก ปรากฏการณ์การสร้างวัดไทยในต่างแดนหากพิจารณาผ่านมิติด้าน พุทธมานุษยวิทยา (Buddhist Anthropology) มิใช่เพียงการก่อสร้างสถาปัตยกรรมทางศาสนาหรือการส่งพระธรรมทูตไปปฏิบัติศาสนกิจตามจารีตเท่านั้น แต่คือกระบวนการหยั่งรากทางจิตวิญญาณ ในพื้นที่ทางวัฒนธรรมใหม่ที่เต็มไปด้วยความท้าทายและความแตกต่างอย่างสุดขั้วจากมาตุภูมิเดิม (Appadurai, A., 1996)

เมื่อเราพรรณนาถึงวิถีชีวิตของชาวไทยและพุทธศาสนิกชนในต่างแดน เราจะพบสถานะที่นักวิชาการเรียกว่า "ความย้อนแย้งของการดำรงอยู่" (Paradox of Existence) ในด้านหนึ่งพวกเขาพยายามปรับตัวและกลมกลืน (Assimilation) ไปกับสังคมตะวันตกเพื่อการอยู่รอดทางเศรษฐกิจและการยอมรับในระดับสากล แต่ในอีกด้านหนึ่ง ลึก ๆ ในใจกลับโหยหาพื้นที่ยึดเหนี่ยว ที่สามารถเชื่อมโยงพวกเขากลับสู่รากเหง้าดั้งเดิมและคุณค่าทางจิตวิญญาณที่คุ้นเคย วัดไทยในต่างประเทศจึงทำหน้าที่เปรียบเสมือนโอเอซิสทางวัฒนธรรม (Cultural Oasis) ท่ามกลางทะเลทรายแห่งความแปลกแยก (Alienation) สำหรับผู้ที่ต้องเผชิญกับภาวะความ

โดดเด่นจากการพลัดพรากจากถิ่นกำเนิด (Diaspora) วัดมิได้เป็นเพียงศาสนสถานเพื่อการทำบุญให้ทานตามความหมายดั้งเดิม แต่ได้กลายสภาพเป็นพื้นที่ทับซ้อนทางวัฒนธรรม (Hybrid Space) ที่ซึ่งภาษาไทย กลิ่นรูป รสชาติอาหารคาวหวาน และเสียงสวดมนต์ ทำหน้าที่เป็นสายใยเยียวยาความเหงาและสร้างความมั่นใจในตัวตน (Identity) ให้กลับคืนมาในดินแดนที่พวกเขาเป็นเพียงคนกลุ่มน้อย (Baumann, M., 2001)

บทบาทของพระธรรมทูตในบริบทนี้จึงต้องขยายขอบเขตจากผู้สอนธรรม สูการเป็น นักมานุษยวิทยา โดยสัญชาตญาณ ท่านต้องเรียนรู้ที่จะสื่อสารสาระสำคัญของพุทธธรรมผ่านบริบทที่คนในท้องถิ่นหรือลูกหลานชาวไทยที่เติบโตในต่างแดนจะสามารถเข้าถึงได้จริง การปรับตัวนี้มีใช้การลดทอนแก่นธรรม (Dhamma Essence) แต่คือการแปลความเชิงวัฒนธรรม (Cultural Translation) ให้เข้ากับวิถีชีวิตที่เร่งรีบและเต็มไปด้วยกฎระเบียบของสังคมตะวันตก

ดังนั้นบทความนี้มุ่งหวังที่จะฉายภาพให้เห็นว่า วัดไทยในต่างแดนคือห้องทดลองทางสังคมที่สำคัญยิ่งในการพิสูจน์ว่า พุทธธรรมนั้นมีพลวัต (Dynamic) และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างสง่างามในทุกหนแห่งตราบเท่าที่ ธรรมทูต มีความเข้าใจในความหลากหลายของมนุษย์ และพร้อมที่จะเป็นสะพานเชื่อมความศรัทธาให้ก้าวข้ามผ่านพรมแดนทางวัฒนธรรมได้อย่างละเมียดละไม (พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2565; UNESCO, 2023[Pj3.1]) ในทัศนะของผู้อ่านเชิงวิชาการ บทความนี้จะนำพาท่านไปสำรวจลึกถึงเบื้องหลังของกำแพงวัดในต่างแดน ว่าเหตุใดบุญ ในความหมายของพุทธไทยจึงยังคงทรงพลังและสามารถขับเคลื่อนศรัทธาของผู้คนในดินแดนที่วิทยาศาสตร์เป็นใหญ่ได้ และพระธรรมทูตต้องใช้ศิลปะแห่งการปรับตัว อย่างไรเพื่อรักษาความศักดิ์สิทธิ์ให้ดำรงอยู่คู่กับความร่วมสมัยในโลกศตวรรษที่ 21

ก่อนเดินทางสู่ด่าน

หลังจากโดยสารเครื่องบินออกจากท่าอากาศยานนานาชาติดอนเมืองมาถึงจังหวัดเชียงราย ผู้เขียนได้ประสานกับรุ่นพี่ที่ซึ่งเคยศึกษาในมหาวิทยาลัยเครือข่ายเดียวกัน เพื่อเดินทางต่อไปพักค้างคืนที่วัดพระธาตุดอยเวา หรือที่รู้จักกันในนาม “สกายวอล์กเมืองเชียงราย” อันเป็นจุดเหนือสุดของแดนสยาม ด้วยความเหนื่อยล้าจากการเดินทางและการรอขึ้นเครื่องที่ท่าอากาศยานดอนเมือง เมื่อเดินทางมาถึงและได้เดินชมทิวทัศน์รอบวัดในยามค่ำคืนเสร็จสิ้น ผู้เขียนจึงเข้านอนด้วยความสงบ ท่ามกลางความอ่อนเพลียของร่างกาย

รุ่งขึ้นในเวลาประมาณ 07.30 น. สหธรรมิกจากวัดพระธาตุดอยเวาได้นำผู้เขียนไปฉันภัตตาหารเช้าพร้อมพาเดินเยี่ยมชมบริเวณรอบวัด เพื่อศึกษาการดำเนินงานด้านสาธารณสงเคราะห์ของวัดที่ร่วมมือกับภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ซึ่งสร้างความปิติแก่ผู้เขียนเป็นอย่างยิ่ง ต่อจากนั้น เวลาประมาณ 09.00 น. ตามเวลาประเทศไทย ซึ่งเร็วกว่าประเทศพม่าราว 30 นาที ผู้เขียนได้เดินทางมุ่งหน้าสู่ด่านตรวจคนเข้าเมืองแม่สาย จังหวัดเชียงราย โดยทิศเหนือ ติดต่อกับ ประเทศสหภาพพม่า และประเทศสาธารณรัฐ ประชาธิปไตยประชาชนลาว (ตรวจคนเข้าเมืองจังหวัดเชียงราย, 2568) เพื่อดำเนินการสแกนลายนิ้วมือและขออนุมัติบัตรผ่านแดน สำหรับการเดินทางเข้าสู่เมืองท่าหลัก ประเทศพม่า (ก่อนหน้านั้น ผู้เขียนลืมนำบัตรประจำตัวประชาชนติดตัวมา

จากวัดพระธาตุดอยเวา ทำให้เกือบไม่สามารถผ่านด่านตรวจคนเข้าเมืองได้ โชคดีที่สหธรรมิกผู้คุ้นเคยได้ช่วยประสานให้คนนำบัตรขับรามาส่งทันเวลา ทำให้สามารถดำเนินการผ่านแดนได้ตามกำหนด

การปรับตัวเชิงพื้นที่และพิธีกรรม: เมื่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เผชิญกับบริบทโลกตะวันตก

ในมิติของพุทธมานุษยวิทยา การสร้างวัดในต่างประเทศมิใช่เพียงการย้ายพิภพทางภูมิศาสตร์ แต่คือการนำระเบียบวิธีทางวิญญาณ ไปสวมทับลงบนโครงสร้างทางสังคมที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิง ภาวะท้าทายประการแรกที่พระธรรมทูตและชุมชนชาวไทยต้องเผชิญคือ การต่อรองเชิงพื้นที่ (Spatial Negotiation) และการตีความพิธีกรรมใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับข้อจำกัดของโลกสมัยใหม่

จากสถาปัตยกรรมจารีตสู่ โบสถ์ในอาคารชุด: การปรับตัวเชิงกายภาพ

ในประเทศไทย วัดมักมีอาณาเขตกว้างขวาง มีวิหาร อุโบสถ และศาลาแยกส่วนชัดเจน แต่ในมหานครอย่างลอนดอน นิวยอร์ก หรือปารีส ข้อกำหนดด้านผังเมือง (Zoning Laws) และราคาอสังหาริมทรัพย์ที่สูงลิ่ว ทำให้วัดไทยต้องปรับตัวสู่สถาปัตยกรรมแบบ Interior Buddhism หรือการจัดวางพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไว้ภายในอาคารพาณิชย์หรือบ้านพักอาศัย

ในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ เราจะเห็นภาพของพระธรรมทูตที่ต้องบริหารจัดการพื้นที่ห้องนั่งเล่นให้กลายเป็นอาสนะสงฆ์ และใช้ห้องใต้ดินเป็นพื้นที่ปฏิบัติธรรม การปรับตัวเช่นนี้มิใช่การลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ แต่คือการเน้นย้ำถึงหลักธรรมะอยู่ที่ใจ มากกว่าสถาปัตยกรรมภายนอก วัดไทยในต่างแดนจึงมักมีความเป็นบ้าน (Domesticated Space) สูงกว่าวัดในไทย ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่แสวงหาความอบอุ่นและการต้อนรับในดินแดนที่หนาวเหน็บและแปลกถิ่น การปรับพื้นที่เชิงกายภาพนี้ยังรวมถึงการจัดการระบบความร้อน (Heating System) และการจำกัดการจุดธูปเทียนเพื่อป้องกันอัคคีภัยตามกฎหมายท้องถิ่น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนผ่านจากพุทธศาสนาสายกลิ่นควัน สู่พุทธศาสนาสายปัญญาและสมาธิ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2565)

การนิยามบุญ และพิธีกรรม ในเงื่อนไขของเวลาและสังคม (Ritual Flexibility)

จากพิธีกรรมทางพุทธศาสนาไทยในต่างแดนมีการปรับเปลี่ยนพลวัตอย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะในเรื่องของเวลา ในประเทศไทย งานบุญอาจกินเวลาทั้งวันหรือหลายวันติดต่อกัน แต่ในสังคมตะวันตกที่ขับเคลื่อนด้วยระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่ตึงเครียด พุทธศาสนิกชนมีเวลาจำกัด พระธรรมทูตจึงต้องใช้ศิลปะแห่งการยืดหยุ่น (Flexibility) ในการจัดสรรเวลา ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการรวบยอดพิธีกรรมให้สั้น กระชับ แต่ยังคงสาระสำคัญ หรือการเลื่อนวันสำคัญทางศาสนามาจัดในวันเสาร์-อาทิตย์ เพื่อให้ชุมชนสามารถมาร่วมตัวกันได้ นอกจากนี้การตัดกบาตร ซึ่งเป็นอัตลักษณ์หลักของพุทธไทย ต้องเปลี่ยนรูปแบบจากการเดินบิณฑบาตตามท้องถนน (ซึ่งอาจขัดต่อกฎหมายบางท้องถิ่นหรือสภาพอากาศ) มาเป็นการตักบาตรในอาคารหรือการถวายภัตตาหารในรูปแบบ Buffet สังฆทาน ในเชิงมานุษยวิทยา ปรากฏการณ์นี้คือการสร้างบุญประยุกต์ ที่เน้น

ผลลัพธ์ทางจิตใจมากกว่ารูปแบบภายนอก พิธีกรรมเหล่านี้มิได้ทำหน้าที่เพียงการสืบทอดศาสนา แต่เป็นกลไกการสร้างกลุ่มก้อน (Social Solidarity) ของคนไทยในต่างแดน การได้มาเจอกันที่วัดในวันหยุด การได้พูดภาษาเดียวกัน และการได้ร่วมพิธีกรรมที่คุ้นเคย คือการเติมพลังงานทางวิญญาณ (Spiritual Recharging) ที่ช่วยให้พวกเขามีเรี่ยวแรงกลับไปต่อสู้กับโลกภายนอกที่เต็มไปด้วยการแข่งขัน การปรับตัวเชิงพิธีกรรมนี้จึงเปรียบเสมือนการแปลความหมายของความดี ให้เข้ากับจังหวะหัวใจของคนในยุคโลกาภิวัตน์ได้อย่างลุ่มลึก และเป็นมนุษย์ที่สุด (Baumann, M., 2001; UNESCO, 2023)

บทบาทพระธรรมทูตในฐานะทูตวัฒนธรรม และนักสังคมสงเคราะห์ทางจิตวิญญาณ

ในพื้นที่ห่างไกลจากมาตุภูมิ บทบาทของพระธรรมทูตมิได้ถูกจำกัดอยู่เพียงการเป็นเพื่อนาบุญ หรือผู้สืบทอดศึกษาบทตามจารีตเท่านั้น แต่ในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา ท่านต้องกลายเป็นจุดเชื่อมต่อทางวัฒนธรรม (Cultural Liaison) และที่พึ่งพิงสุดท้ายของชุมชนในภาวะวิกฤต บทบาทที่ซับซ้อนนี้สามารถจำแนกออกเป็นมิติลุ่มลึกได้ดังนี้

ธรรมทูตในฐานะสะพานเชื่อมวัฒนธรรม (The Cultural Ambassador) พระธรรมทูตที่ปฏิบัติหน้าที่ในต่างประเทศเปรียบเสมือนทูตสันถวไมตรี ที่ไม่ต้องมีหนังสือแต่งตั้งจากกระทรวงการต่างประเทศอย่างเป็นทางการ แต่ทำงานผ่านวัตรปฏิบัติและเมตตาธรรม ท่านต้องเผชิญกับสายตาของคนท้องถิ่น (Locals) ที่มองเข้ามาด้วยความสงสัยหรือแปลกแยกในคราแรก ภารกิจของท่านจึงเป็นการแปลความหมายของพุทธศาสนา ให้เป็นภาษาที่เป็นสากล

ในบริบทนี้ พระธรรมทูตต้องมีความเข้าใจในพหุวัฒนธรรม (Multiculturalism) สูงมาก ท่านต้องสามารถอธิบายหลักกรรม (Kamma) หรือการปล่อยวาง (Letting go) ให้กับชาวตะวันตกที่ขับเคลื่อนด้วยระบบเหตุผลนิยม (Rationalism) ได้อย่างคมคาย การเปิดวัดให้เป็นพื้นที่เรียนรู้ทางวัฒนธรรม เช่น การสอนภาษาไทย การสอนดนตรีไทย หรือแม้แต่การเปิดพื้นที่ให้คนท้องถิ่นมาฝึกสมาธิเพื่อลดความเครียดจากการทำงาน คือการใช้ Soft Power เชิงพุทธที่ทรงพลังที่สุด บทบาทความเป็นทูตนี้มีใช้การมุ่งเน้นการเปลี่ยนศาสนา (Proselytization) แต่คือการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างเพื่อนมนุษย์ เพื่อลดอคติและสร้างสันติภาพในระดับฐานราก (พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2565[Pj5.1])

นักสังคมสงเคราะห์ทางจิตวิญญาณ (Spiritual Social Worker) สำหรับพุทธศาสนิกชนชาวไทยที่อาศัยอยู่ในต่างประเทศ วัดคือสถานทูตทางใจ และพระธรรมทูตคือที่ปรึกษาชีวิต (Life Coach) ในยามที่พวกเขาประสบปัญหาทางกฎหมาย ความขัดแย้งในครอบครัว หรือสภาวะซึมเศร้าจากการไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมใหม่ได้ พระธรรมทูตมักเป็นบุคคลแรกที่พวกเขาเดินเข้ามาหาเพื่อระบายความทุกข์

ในเชิงพรรณนาวิชาการ บทบาทนี้คือการทำงานสังคมสงเคราะห์เชิงพุทธ (Buddhist Social Work) อย่างเข้มข้น พระธรรมทูตต้องใช้หลักกัลยาณมิตรธรรมในการประคับประคองใจของผู้ที่ตกงาน ผู้ที่เจ็บป่วยในดินแดนห่างไกล หรือแม้แต่การจัดการวาระสุดท้ายของชีวิตให้แก่ผู้ที่ล่องลอยโดยไม่มีญาติพี่น้อง ในหลายกรณี พระธรรมทูตต้องทำหน้าที่เป็นล่ามทางจิตวิญญาณ ที่ช่วยไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างคนไทยกับกฎระเบียบ

ของท้องถิ่น การที่ท่านสามารถรักษาความเป็นพระ ไปพร้อมกับการเป็นที่ปรึกษาที่เข้าถึงได้ คือกุญแจสำคัญที่ทำให้วัดไทยยังคงดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง

บทบาทที่ทับซ้อนนี้สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของพุทธมานุษยวิทยาที่ว่า ศาสนาพุทธในต่างแดนมิใช่เรื่องของความพันทุกซ์ในความหมายที่ตัดขาดจากโลก แต่คือการอยู่กับโลกอย่างเข้าใจทุกซ์ พระธรรมทูตจึงเป็นเหมือนสมอเรือ ที่ยึดโยงใจชาวไทยในต่างแดนไม่ให้ไหลไปตามกระแสความโดดเดี่ยว และเป็นหน้าต่างที่เปิดให้ชาวโลกได้เห็นความงดงามของปัญญาทางตะวันออกอย่างมีชีวิตชีวา (Baumann, M., 2001; World Council of Churches, 2022)

ความท้าทายและการสร้างสมดุลระหว่างแก่นธรรม และความหลากหลาย

ในยุคที่พุทธศาสนาไทยต้องหยั่งรากลงในดินแดนที่เต็มไปด้วยความหลากหลายทางชีวทัศน์และโลกทัศน์ (Worldviews) ภารกิจของพระธรรมทูตมิได้เป็นเพียงการรักษาจารีตให้คงเดิมอย่างแข็งทื่อ แต่คือการเผชิญหน้ากับความย้อนแย้งทางวัฒนธรรม (Cultural Paradox) และการสร้างพื้นที่ที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ โดยปราศจากกำแพงทางชาติพันธุ์ ซึ่งถือเป็นโจทย์วิจัยทางมานุษยวิทยาที่สำคัญยิ่ง

วิกฤตช่องว่างระหว่างวัยและภาวะคนแปลกหน้าในบ้านตนเอง ความท้าทายประการสำคัญที่วัดไทยในต่างแดนแทบทุกแห่งต้องเผชิญคือ การเชื่อมโยงกับเยาวชนไทยรุ่นที่สองและสาม (Second and Third Generation Thai Diaspora) เด็กเหล่านี้เติบโตมาในสภาพแวดล้อมตะวันตก มีภาษาอังกฤษเป็นภาษาแม่ และมีระบบคิดแบบตะวันตกที่เน้นการตั้งคำถาม

ในเชิงพรรณนาวิเคราะห์ เมื่อเยาวชนเหล่านี้ก้าวเข้ามาในวัด พวกเขาเริ่มรู้สึกถึงความแปลกแยก (Alienation) จากพิธีกรรมที่ยาวนานและเต็มไปด้วยภาษาบาลีที่พวกเขาไม่เข้าใจ หากพระธรรมทูตยังคงยึดติดกับรูปแบบการเผยแผ่ที่เน้นศรัทธานำปัญญา วัดจะค่อย ๆ กลายสภาพเป็นเพียงสโมสรผู้สูงอายุ ที่รอวันร่วงโรยไปพร้อมกับคนรุ่นเก่า ภารกิจเร่งด่วนในเชิงมานุษยวิทยาประยุกต์คือการปรับเปลี่ยนวาทกรรมทางศาสนาให้เป็นสากลมากขึ้น การนำเสนอธรรมะในฐานะปรัชญาการใช้ชีวิต หรือวิทยาศาสตร์ทางจิต ที่ตอบโจทย์ความเครียดและการค้นหาอัตลักษณ์ของวัยรุ่น คือกลยุทธ์สำคัญในการดึงดูดคนรุ่นใหม่ให้กลับมาสืบสานพุทธจักรในต่างแดน (Baumann, M., 2001)

จากวัดคนไทย สู่พุทธสถานนานาชาติ

ความท้าทายประการต่อมาคือการสลายภาพลักษณ์ของวัดจากการเป็นเพียงศูนย์รวมกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Enclave) ไปสู่การเป็นพื้นที่ของมวลมนุษยชาติ (Inclusivity) ในทางมานุษยวิทยา วัดไทยมักถูกมองว่าเป็นพื้นที่สงวนไว้สำหรับคนไทยเพื่อกินอาหารไทยและคุยภาษาไทย ซึ่งแม้จะเป็นสิ่งดีในเชิงสังคมสงเคราะห์ แต่ในเชิงการเผยแผ่ระดับสากล สิ่งนี้อาจกลายเป็นกำแพงที่มองไม่เห็น สำหรับชาวท้องถิ่นที่สนใจในหลักธรรม

พระธรรมทูตในศตวรรษที่ 21 จึงต้องทำงานภายใต้ยุทธศาสตร์ Open Arms Policy หรือการเปิดกว้างที่แท้จริง ท่านต้องสามารถจัดกิจกรรมภาษาท้องถิ่น (เช่น ภาษาอังกฤษ เยอรมัน หรือฝรั่งเศส) เพื่อสอน

สมาธิหรือสนทนาธรรมให้กับเพื่อนบ้านในชุมชน การสร้างความรู้สึก เป็นเจ้าของร่วมกัน (Sense of Belonging) ให้กับคนทุกเชื้อชาติ โดยไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนพวกเขาให้กลายเป็นคนไทย คือการสร้างสมดุลระหว่างการรักษา แก่นธรรม (หัวใจพระพุทธศาสนา) และการโอบรับ "ความหลากหลาย" (เปลี่ยนทางวัฒนธรรม)

ในเชิงพรรณนาวิชาการ การที่ชาวต่างชาติสามารถเดินเข้ามานั่งสมาธิข้าง ๆ ชาวไทยได้อย่างสนิทใจ คือความสำเร็จสูงสุดของพุทธมานุษยวิทยา เพราะนั่นหมายถึงการก้าวข้ามอคติทางชาติพันธุ์ ไปสู่สัจธรรมที่ไร้พรมแดนอย่างแท้จริง การปรับตัวนี้มีใช้การทั้งรากเหง้าไทย แต่คือการทำให้รากเหง้าไทยนั้นมีความสากล และทรงคุณค่าในฐานะมรดกโลกทางจิตวิญญาณ (UNESCO, 2023; พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมมจิตโต), 2565)

บทวิเคราะห์เชิงวิพากษ์และข้อเสนอแนะเชิงยุทธศาสตร์ (Critical Synthesis and Strategy)

ในการรังสรรค์บทความพุทธมานุษยวิทยานี้ เรามีอาจหยุดเพียงแค่การชื่นชมความสำเร็จในอดีตของการเผยแผ่ธรรมในต่างแดนได้อีกต่อไป แต่จำเป็นต้องใช้กระบวนการวิพากษ์เชิงโครงสร้าง เพื่อสำรวจรอยร้าวและความท้าทายที่ซ่อนอยู่ภายใต้ความงดงามของอารามไทยในพื้นที่ห่างไกล ภาวะที่วัดไทยในต่างประเทศกลายเป็นเกาะทางวัฒนธรรม (Cultural Island) ที่ตัดขาดจากบริบทสังคมท้องถิ่นในบางแห่ง คือสัญญาณเตือนภัยที่พระธรรมทูตและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องเร่งทบทวนยุทธศาสตร์อย่างจริงจัง

1. การทำลายกำแพงพุทธศาสนาสายชาติพันธุ์ (Breaking the Ethnic Barrier) จากการพรรณนาวิเคราะห์ในบทก่อนหน้านี้ เราพบว่าปัญหาหลักคือภาวะ Ghettoization of Religion หรือการกักขังศาสนาไว้เฉพาะในกลุ่มคนไทย ซึ่งในมิติทางมานุษยวิทยา แม้จะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่มคนพลัดถิ่น (Diaspora) แต่ในระยะยาวกลับสร้างความแปลกแยกจากคนในพื้นที่ (Locals) และคนรุ่นใหม่เติบโตมาด้วยวัฒนธรรมตะวันตก

ข้อเสนอแนะเชิงยุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยพระธรรมทูตและองค์กรส่งเสริมควรส่งเสริมยุทธศาสตร์ Language and Concept Localization โดยมีใช้เพียงการแปลทสวดเป็นภาษาอังกฤษ แต่คือการแปลความคิด (Conceptual Translation) เช่น การใช้คำศัพท์ทางจิตวิทยาหรือปรัชญาสากลมาอธิบายหลักธรรม แทนการใช้ศัพท์แสงบาลีที่ยากแก่การตีความ การจัดทำสื่อในรูปแบบ Digital Content ที่มี Subtitles ภาษาท้องถิ่น และการสร้างพระธรรมทูตที่เป็น Native Speakers หรือพระธรรมทูตที่เชี่ยวชาญภาษาและวัฒนธรรมตะวันตกอย่างลึกซึ้ง คือกุญแจสำคัญที่จะทำลายกำแพงนี้ลงได้ (Appadurai, A., 1996; UNESCO, 2023)

2. การพัฒนาพระธรรมทูตสู่การเป็นนักจัดการความหลากหลาย (Diversity Management) พระธรรมทูตในโลกศตวรรษที่ 21 ต้องมีทักษะมากกว่าการสวดมนต์และการเทศนา ท่านต้องได้รับการฝึกฝนให้เป็นนักบริหารจัดการความขัดแย้งและความหลากหลาย (Diversity and Conflict Management)

Specialist) เพราะวัดในต่างประเทศมักกลายเป็นพื้นที่ปะทะสังสรรค์ระหว่างคนไทยหลายรุ่น หลายกลุ่มอาชีพ และชาวต่างชาติที่มีพื้นฐานความเชื่อต่างกัน

ข้อเสนอแนะเชิงยุทธศาสตร์ ควรมีการเพิ่มวิชามานุษยวิทยาวัฒนธรรมประยุกต์ (Applied Cultural Anthropology) และกฎหมายสากลเบื้องต้น เข้าไปในหลักสูตรการฝึกอบรมพระธรรมทูตอย่างเข้มข้น เพื่อให้ท่านสามารถบริหารจัดการวัดให้สอดคล้องกับกฎระเบียบของบ้านเมืองนั้น ๆ ได้อย่างสง่างาม โดยไม่สูญเสียสมณสาธูป นอกจากนี้ การส่งเสริมให้พระธรรมทูตเข้าไปมีบทบาทใน สภาร่วมศาสนา (Interfaith Councils) ในประเทศนั้น ๆ จะช่วยสร้างภาพลักษณ์ของพุทธศาสนาไทยในฐานะองค์กรที่มุ่งเน้นสันติภาพและการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนในระดับโลก (Baumann, M., 2001; World Council of Churches, 2022)

การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์นี้ชี้ให้เห็นว่า ความมั่นคงของพุทธศาสนาไทยในต่างแดนไม่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนวัด ที่เพิ่มขึ้น แต่ขึ้นอยู่กับคุณภาพของการเชื่อมต่อ (Quality of Connectivity) ระหว่างคำสอนที่บริสุทธิ์กับหัวใจของมนุษย์ที่หลากหลาย หากพระธรรมทูตสามารถปรับเปลี่ยนจากผู้รักษารูปแบบ เป็นผู้สร้างพื้นที่แห่งการตื่นรู้ ที่เปิดกว้างสำหรับทุกคนอย่างแท้จริง พุทธศาสนาไทยก็จะกลายเป็นมรดกทางจิตวิญญาณที่ทรงคุณค่าและไร้กาลเวลาท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่ผันผวน (พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2565)

สรุป

จากการพินิจพิเคราะห์พลวัตการดำรงอยู่ของวัดไทยในต่างแดนผ่านเลนส์ของพุทธมานุษยวิทยา (Buddhist Anthropology) ตลอดทั้งบทความนี้ เราสามารถถอดรหัสความจริงประการสำคัญได้ว่าวัดไทย ในดินแดนห่างไกลมิใช่เพียงอาคารสถาปัตยกรรมที่ถูกคัดลอกแบบจากมาตุภูมิไปวางไว้ในพื้นที่ใหม่เท่านั้น หากแต่คือสิ่งมีชีวิตทางวัฒนธรรม (Cultural Living Organism) ที่ต้องเผชิญกับกระบวนการต่อรองและปรับตัวอย่างเข้มข้นท่ามกลางแรงบีบคั้นของกระแสโลกาภิวัตน์ ความสำเร็จของพระธรรมทูตและชุมชนชาวไทยในต่างประเทศจึงมิได้วัดกันที่ความโอ้อ่าของศาสนสถานในเชิงจารีต แต่วัดกันที่ขีดความสามารถในการเยียวยาใจ และการสร้างพื้นที่แห่งความหมายให้แก่ผู้คนที่เผชิญกับภาวะความแปลกแยกในสังคมตะวันตก

โดยสรุปแล้ว หัวใจสำคัญของการปรับตัวเพื่อความยั่งยืนของพุทธศาสนาไทยในเวทีโลก ประกอบด้วยข้อสรุปเชิงสังเคราะห์ 3 ประการ

1. การนิยามพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในบริบทใหม่ (Re-spatialization): วัดไทยในต่างประเทศต้องก้าวข้ามการยึดติดในรูปแบบกายภาพภายนอก สู่การบริหารจัดการพื้นที่ภายใน (Interior Space) ให้เป็นสัปายะเชิงบำบัต ที่สอดคล้องกับข้อกำหนดทางกฎหมายและสภาพภูมิอากาศท้องถิ่น การเปลี่ยนบ้านหรืออาคารพาณิชย์ให้เป็นโอเอซิสทางวิญญาณ คือการพิสูจน์แก่นพุทธธรรมที่ว่าความศักดิ์สิทธิ์มิได้สถิตอยู่ที่วัสดุอุปกรณ์ แต่สถิตอยู่ที่ความสงบเย็น และปัญญา ที่เกิดขึ้นจากการใช้งานพื้นที่นั้นจริงเพื่อการตื่นรู้

2. บทบาทพระธรรมทูตในฐานะผู้แปลความหมายทางวัฒนธรรม (Cultural Translator): พระธรรมทูตยุคศตวรรษที่ 21 ต้องเป็นมากกว่าผู้รักษาพระวินัย แต่ต้องสวมบทบาทเป็นนักมานุษยวิทยาประยุกต์ ที่เข้าใจ

ใจความซับซ้อนของสังคมพหุวัฒนธรรม การสื่อสารธรรมะต้องก้าวข้ามกำแพงภาษาบาลีและจารีตท้องถิ่นสู่ภาษาสากล ที่คนรุ่นใหม่และคนท้องถิ่นเข้าถึงได้ การทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมความศรัทธาและความเข้าใจระหว่างโลกตะวันออกและตะวันตก คือภารกิจที่ทรงคุณค่าที่สุดในการสร้างสันติภาพในระดับฐานรากอย่างเป็นรูปธรรม

3. การสร้างชุมชนแห่งการโอบรับ (Radical Inclusivity): เพื่อมิให้วัดกลายเป็นเพียงเกาะทางชาติพันธุ์ (Ethnic Enclave) ที่นับถอยหลังสู่วันโรยราตามอายุขัยของคนรุ่นเก่า วัดไทยต้องเปิดกว้างสู่การเป็นพุทธสถานนานาชาติ ที่โอบรับคนทุกเชื้อชาติอย่างเท่าเทียม การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมให้มีความยืดหยุ่น (Ritual Flexibility) และการสร้างกิจกรรมที่ตอบโจทย์สุขภาวะทางปัญญาของคนท้องถิ่น จะช่วยให้พุทธศาสนาไทยหยั่งรากลึกในแผ่นดินใหม่ได้อย่างสง่างามในฐานะมรดกทางจิตวิญญาณของมวลมนุษยชาติ

ในบทสรุปสุดท้ายนี้ ขอเน้นย้ำว่า รากแก้ว ของพุทธศาสนาไทยในต่างแดนจะแข็งแรงเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับความใจกว้างที่จะยอมให้เปลือกทางวัฒนธรรม มีการปรับเปลี่ยนไปตามกาลสมัยและสถานที่ หากเราสามารถรักษาแก่น คือพระธรรมวินัยไว้ได้อย่างบริสุทธิ์ พร้อม ๆ กับการเปิดใจโอบรับความหลากหลายของโลกด้วยความเมตตาธรรม วัดไทยในต่างประเทศย่อมมิใช่เพียงศูนย์รวมใจของคนไทยพลัดถิ่นเท่านั้น แต่จะกลายเป็นที่พึ่งพิงทางปัญญาที่ไร้กาลเวลาท่ามกลางความผันผวนของโลกยุคปัจจุบันอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2565). *วิสัยทัศน์พระธรรมทูตไทยในโลกกว้าง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Baumann, M. (2001). Global Buddhism: Developmental periods, regional histories, and a new analytical theory. *Journal of Global Buddhism*, 2, 1–43.
- UNESCO. (2023). *Culture in a globalized world: Resilience and adaptation*. Paris: UNESCO Publishing.
- World Council of Churches. (2022). *Migration and the transformation of religion*. Geneva: WCC Publications.

การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาตามหลักแนวพุทธ

Learning Management in Social Studies According to Buddhist Principles

¹พิชิต เชาว์ชาญ

¹Phichit Chaochan

¹หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹Doctor of Education in Teaching Social Studies

Faculty of Education, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding Author's Email: phichit.cha@mcu.ac.th

Received: November 15, 2023; **Revised:** May 18, 2026; **Accepted:** May 18, 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาตามหลักแนวพุทธ โดยบูรณาการหลักการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา 3 ประการ ได้แก่ 1) การเรียนรู้ต้องเริ่มต้นที่ตนเอง คือ การสร้างฉันทะให้ผู้เรียนเกิดความรักและความพอใจในการเรียน อันนำไปสู่วิริยะ คือ ความเพียรพยายามในการแสวงหาความรู้ จิตตะ คือ ความเอาใจใส่ต่อการเรียน และวิมังสา คือ การรู้จักตรวจสอบและพัฒนาตนเอง 2) การเรียนรู้ต้องควบคู่กับการปฏิบัติ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดปัญญาและความรู้แจ้งเห็นจริงจากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง และ 3) การเรียนรู้ต้องควบคู่กับความสนุกสนาน โดยจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความสุขและความสนใจของผู้เรียน เช่น การเรียนรู้ผ่านการเล่น การเล่านิทาน การใช้กรณีศึกษา และการฝึกปฏิบัติจริง ซึ่งล้วนช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง และสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม

คำสำคัญ: การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา; หลักแนวพุทธ

Abstract

This article aims to present new knowledge regarding social studies learning management based on Buddhist principles by integrating three key principles of Buddhist learning: (1) learning must begin with the self, which involves cultivating “chanda” (wholesome desire) so that learners develop love and satisfaction in learning, leading to “viriya” (effort and perseverance in seeking knowledge), “citta” (mindfulness and attentiveness in learning), and “vimamsa” (self-reflection and self-improvement); (2) learning must be accompanied by practice in order for learners to develop wisdom and direct insight through hands-on experience; and (3) learning must be combined with enjoyment by organizing

learning activities that promote happiness and interest among learners, such as play-based learning, storytelling, case studies, and practical training, all of which help learners gain deeper understanding and be able to apply knowledge appropriately in their daily lives.

Keywords: Social Studies Learning Management; Buddhist Principles

บทนำ

ในการจัดการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษา ซึ่งเป็นรายวิชาหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาสมรรถนะของผู้เรียน ให้สามารถเรียนรู้การดำรงชีวิตอยู่ในสังคม และการอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นได้อย่างมีความสุข ตลอดจนสามารถนำเอาความรู้ ความเข้าใจนั้นไปปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมที่แปรเปลี่ยนได้อย่างเหมาะสม สมดุล และยั่งยืน จุดมุ่งหมายสำคัญของรายวิชาสังคมศึกษาโดยส่วนใหญ่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้มีทักษะต่าง ๆ เช่น ทักษะทางสังคม ทักษะการคิด ทักษะการตัดสินใจ และทักษะการแก้ปัญหา ที่ใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้เรียนให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมในการสร้างพลเมืองดีของประเทศ อันเป็นรากฐานของพลโลกต่อไป ดังนั้น การจัดการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษา หรือสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม จึงต้องใช้วิธีการเรียนรู้ที่จะช่วยสร้างเสริมเติมเต็มประสบการณ์ให้ผู้เรียนได้ใช้สติปัญญา ความรู้ ความคิด ความสามารถ ทักษะ ค่านิยม และเจตคติที่ดี ตลอดจนต้องจัดให้เหมาะสมกับวัยและวุฒิภาวะของผู้เรียน ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมจัดการเรียนรู้ของตนเอง พัฒนาและขยายความคิดของตนเองจากความรู้ที่ได้เรียน (วิภา พรธณ พินลา และวิภาดา พินลา, 2561)

การปฏิรูประบบการจัดการเรียนรู้เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของการปฏิรูปการศึกษา ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ครูผู้สอนจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเองจากการเป็นผู้บอกความรู้ให้จบไปในแต่ละครั้งที่เข้าสอน มาเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน กล่าวคือ เป็นผู้กระตุ้น ส่งเสริม สนับสนุน และจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาให้เต็มศักยภาพ ความสามารถ ความถนัด และความสนใจของแต่ละบุคคล และต้องจัดกิจกรรมที่ฝึกให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้า และลงมือปฏิบัติจริง ฝึกการคิด วิเคราะห์ วิวิจารณ์ สร้างสรรค์ และค้นพบด้วยตนเอง ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาค้นคว้า มิใช่ความรู้ที่ได้รับจากครูผู้สอนแต่เพียงแหล่งเดียว โดยครูผู้สอนต้องสอนวิธีแสวงหาความรู้มากกว่าสอนตัวความรู้ สอนการคิดมากกว่าสอนให้ท่องจำ สอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญมากกว่าเน้นที่เนื้อหาวิชา วิธีการเหล่านี้ช่วยพัฒนาผู้เรียนให้มีนิสัยสนใจใฝ่หาความรู้ด้วยตนเอง รักการเรียนรู้ และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ อันนำไปสู่การเรียนรู้ตลอดชีวิต (วิชัย ต้นศิริ, 2547)

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้เขียนจึงมีความสนใจในการศึกษาการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาตามหลักแนวพุทธ เพื่อนำเสนอแนวทางและองค์ความรู้ใหม่ในประเด็นดังกล่าว อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมในปัจจุบัน ตลอดจนส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีคุณธรรม จริยธรรม มีปัญญา และสามารถดำรงตนอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข

การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา

หลังการสอนสังคมศึกษา (Teaching Social Studies) คือ การถ่ายทอด อบรม การแลกเปลี่ยน กระบวนการปรับการสอน หรือการถ่ายทอดความรู้ของครูสู่ผู้เรียน ซึ่งเป็นแนวคิดที่ปรับวิธีคิด เปลี่ยนวิธีการสอน โดยครูออกแบบการเรียนรู้จากการตั้งคำถามเพื่อให้ผู้เรียนคิดและสืบค้นข้อมูล เรียนรู้จากกิจกรรมที่หลากหลาย ฝึกให้ผู้เรียนมีทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิต แล้วให้ผู้เรียนสะท้อนความคิด ซึ่งสามารถนำไปใช้ในชีวิตจริงได้ โดยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล การจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ซึ่งเน้นให้ผู้เรียนแสวงหาความรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติที่น่าสนใจ 6 วิธี คือ 1) จัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน (Problem-based Learning) 2) การจัดการเรียนรู้แบบโครงงาน (Project-based Learning) 3) การจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning: PL) 4) การเรียนรู้โดยใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Action-based Learning) 5) การเรียนรู้ตามสภาพจริง (Authentic Learning) และ 6) การจัดการเรียนรู้แบบ Brain-based Learning: การใช้สมองเป็นฐานในการเรียนรู้ (BBL) รวมทั้งรูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่ แจ็ก หม่า เสนอว่า ครูต้องเปลี่ยนวิธีการสอนจากเดิมที่เน้นความรู้เป็นหลัก (Knowledge-based) มาเป็นสอนแนวทางใหม่ เพื่อให้มีการเรียนรู้สิ่งต่อไปนี้ ความชำนาญ (Skills) ค่านิยม (Values) ความศรัทธา (Believing) คิดอิสระ (Independent Thinking) ทำงานเป็นทีม (Team Work) แคร่คนอื่น (Care for Others) กีฬา (Sports) ดนตรี (Music) ศิลปะ (Art) สอนสิ่งที่ทำให้เป็นคน (Human) และสอนสิ่งที่โดดเด่นเฉพาะ (Unique)

การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นการจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิต ความสามารถ และความสนใจของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมและลงมือปฏิบัติจริงทุกขั้นตอนจนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งมีหลักการที่สำคัญ คือ 1) ให้ผู้เรียนเป็นผู้สร้างความรู้ด้วยตนเอง โดยการแสวงหาข้อมูล ศึกษาทำความเข้าใจ คิดวิเคราะห์ ตีความ แปลความ สร้างความหมายแก่ตนเอง สรุปข้อความรู้ได้ 2) ให้ผู้เรียนมีบทบาทและมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ให้มากที่สุด 3) ให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และ ได้เรียนรู้จากกันและกัน ได้แลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ ความคิด และประสบการณ์แก่กันและกันให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ 4) ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ “กระบวนการ” ควบคู่ไปกับ “ผลงานหรือข้อความรู้ที่สรุปได้” และ 5) ให้ผู้เรียนนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ในชีวิตจริง ซึ่งแนวความคิดในการจัดการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญในการเรียนรู้ โดยผสมผสานแนวคิดทางการศึกษาของนักการศึกษาชาวตะวันตกเข้ากับแนวคิดในทางพระพุทธศาสนา โดยสรุปเป็นหลักการได้ 3 ประการ (บุรชัย ศิริมหาสาคร, 2545) คือ

1. การเรียนรู้ต้องเริ่มต้นที่ตนเอง (Self-Learning) จุดมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวคิดของเบ็น แฮร์ริส (Ben M. Haris) มีอยู่ 4 ประการ คือ “KUSA” (คุซ่า) ได้แก่ 1) การถ่ายทอดความรู้ (Knowledge Transmission) 2) พัฒนาความเข้าใจ (Improve Understanding) 3) ให้ทักษะ (Skill Development) 4) เปลี่ยนแปลงเจตคติ (Changing Value Attitude) มีคำถามที่น่าคิดอยู่ว่า จุดมุ่งหมายในข้อใดมีความสำคัญต่อผู้เรียนมากที่สุด คำตอบคือ การเปลี่ยนแปลงเจตคติของผู้เรียน ด้วยความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาใช้คำว่า สอนให้เกิดฉันทะ คือ ความรู้สึกรักในสิ่งที่เรียน เพราะถ้ามีฉันทะ จะเกิดวิริยะ ความเพียรพยายามที่จะแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เกิดจิตตะ ความเอาใจใส่ไม่ทอดทิ้งการเรียน และเกิดวิมังสา คือ การตรวจสอบตนเองเพื่อปรับปรุงการเรียนให้ดีขึ้น ดังนั้น ถ้าครูสามารถสอนให้นักเรียนเกิดเจตคติที่ดีในการเรียนได้ นักเรียนก็จะ

แสวงหาความรู้ (Knowledge) เพื่อเพิ่มพูนความเข้าใจ (Understanding) และฝึกฝนให้มีทักษะ (Skill) ตามจุดมุ่งหมายของการศึกษาอย่างครบถ้วน

2. การเรียนรู้ต้องควบคู่กับการปฏิบัติ (Learning by Doing) การเรียนรู้ต้องควบคู่กับการปฏิบัติ ถ้าจะเปรียบเทียบจุดมุ่งหมายทางการศึกษากับจุดมุ่งหมายของการศึกษาในพระพุทธศาสนา จะพบข้อความรู้ที่น่าสนใจ อันจะนำไปสู่กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ กระบวนการสอนของครูที่สามารถดึงเอาศักยภาพของผู้เรียนออกมาเพื่อพัฒนาความเจริญงอกงาม จุดมุ่งหมายของการศึกษาในพระพุทธศาสนา คือ ต้องการให้ผู้เรียนเกิดปัญญา คือ ความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวง ได้แก่ รู้จักทุกข์ (ปัญหา) รู้สาเหตุของปัญหา (สมุทัย) รู้วิธีแก้ทุกข์ (นิโรธ) และรู้ถึงผลที่จะเกิดขึ้นเมื่อใช้วิธีแก้ทุกข์ด้วยวิธีนั้น ๆ (มรรค) ปัญญาที่ว่านี้มีอยู่ 3 ประการ ได้แก่ สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่ได้จากการฟังหรือการอ่าน จินตมยปัญญา คือ ปัญญาที่ได้จากการนำเรื่องที่ฟังหรือเรื่องที่อ่านมาคิด พิจารณาจนมีความรู้ลึกซึ้งแตกฉานในเรื่องนั้นมากขึ้น และภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติจริง ซึ่งเป็นปัญญาสูงสุดในพระพุทธศาสนา

3. การเรียนรู้ต้องควบคู่กับความสนุกสนาน (Enjoy Learning) หมายถึง การเรียนรู้ที่เน้นความสนุกสนาน มีความสุข ไม่เครียดในการเรียน เป็นลักษณะการเรียนรู้แบบเล่นปนเรียน (Play and Learn) เป็นการเรียนรู้ที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจมากที่สุด แบบยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ และเข้ากับการจัดการเรียนรู้ที่ใช้กิจกรรมเป็นฐาน จึงทำให้ไม่เบื่อหน่าย และเกิดเจตคติที่ดี หรือมีฉันทะ ความพอใจต่อการเรียน ความสนุกสนานมิได้หมายถึงการสร้างความตลกขบขัน หรือทำให้ผู้เรียนหัวเราะอย่างมีความสุขเท่านั้น แต่หมายรวมถึงบทเรียนนั้นมีความน่าสนใจ ผู้เรียนมีความสุขที่ได้หลุดพ้นจากความไม่รู้ เช่นกับพระพุทธเจ้าที่ได้เสวยวิมุตติสุข การทำให้เด็กชอบในวิชาที่เรียนนั้นมีหลายวิธี เช่น การใช้วิธีเล่นเป็นเรียน (Play Way: Playing is Learning)

ดังนั้น กล่าวโดยสรุปในทรรศนะของผู้เขียน การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถดำรงชีวิตและอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างเหมาะสม โดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้คิด วิเคราะห์ สืบค้น และลงมือปฏิบัติจริงผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย อีกทั้งยังส่งเสริมทักษะการคิด การแก้ปัญหา การทำงานร่วมกัน และการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับบริบทของสังคม

หลักการและความสำคัญในการเรียนรู้สาระสังคมศึกษา

ในยุคที่ความรู้ คือ อำนาจ แต่ขาดจรรยา มารยาท ทางพระพุทธศาสนาจะมีบทบาทอย่างไร ในการจัดการเรียนการสอนสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ได้กำหนด องค์ความรู้ ทักษะและคุณลักษณะสำคัญที่เป็น จุดเน้นในการพัฒนาผู้เรียน คือ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม การอยู่ร่วมกันในสังคมไทย และ สังคมโลกอย่างสันติสุข การเป็นพลเมืองที่ดี ศรัทธา ในหลักธรรมของศาสนา การเห็นคุณค่าของ

ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมความรักชาติและความ ภูมิใจในความเป็นคนไทย (พระวิเทศพรหมคุณ (พิชาภพ บุญ แซ่ม), 2561)

ดังนั้น การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาจึงมีความสำคัญในด้านการพัฒนาคุณลักษณะต่างๆของผู้เรียนให้เป็นพลเมืองดี มีเหตุผลด้วยกุศลจิตคิดสร้างสรรค์มั่นในคุณธรรม และสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมว่าด้วยการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความเชื่อมสัมพันธ์กันและมีความแตกต่างกันอย่างหลากหลายได้กำหนดสาระต่าง ๆ ไว้ ดังนี้

1. ศาสนา ศีลธรรมและจริยธรรม แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ การนำหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติในการพัฒนาตนเอง และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีค่านิยมที่ดีงาม รวมทั้งบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมและส่วนรวม

2. หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิต ระบบการเมืองการปกครองในสังคมปัจจุบันการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ลักษณะและความสำคัญ ความแตกต่างและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ปลูกฝังค่านิยมที่ดีมีสิทธิเสรีภาพในการดำเนินชีวิตอย่างสันติสุขในสังคมไทยและสังคมโลก

3. เศรษฐศาสตร์ การผลิต การแจกจ่าย และการบริโภคสินค้าและบริการ การบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างมีประสิทธิภาพ และการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในชีวิตประจำวัน

4. ประวัติศาสตร์ เวลา และยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ วิธีการทางประวัติศาสตร์ พัฒนาการของมนุษยชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน ความสัมพันธ์และเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ต่างๆ ความเป็นมาของชาติไทย แหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลกและ

5. ภูมิศาสตร์ ลักษณะของโลกทางกายภาพแหล่งทรัพยากร ภูมิอากาศของประเทศไทยและภูมิภาคต่างๆ ของโลก การใช้แผนที่และเครื่องมือทางภูมิศาสตร์ ความสัมพันธ์กันของสิ่งต่างๆ ในระบบธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ (ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551)

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมจัดเป็น 5 สาระ คือ สาระศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม สาระหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม สาระเศรษฐศาสตร์ สาระประวัติศาสตร์ และสาระภูมิศาสตร์ มีจุดมุ่งจัดการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเกิดทักษะเข้าใจการดำรงชีวิตของมนุษย์และการอยู่ร่วมกันกับคนในสังคม การปรับตัวตามสภาพแวดล้อม การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุดเรียนรู้และเข้าใจถึงการพัฒนาการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยและกาลเวลา ทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในตนเองและผู้อื่น มีความอดทน อดกลั้น ยอมรับในความแตกต่าง มีคุณธรรมจริยธรรม สามารถนำความรู้ไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ และสังคมโลก

การสอนสังคัมศึกษาตามหลักแนวพุทธ

ปรัชญาพื้นฐานการสอนของพระพุทธศาสนา มีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่ต่างจากศาสนาทั่วไป โดยมีปัญหาเป็นสำคัญ ไม่บังคับศรัทธา ให้เสรีภาพทางความคิด ไม่เรียกร้องและบังคับความเชื่อ ไม่กำหนดข้อปฏิบัติที่บังคับแก่ศาสนิกชน แต่ให้พิจารณาเลือกตัดสินใจด้วยตนเอง เรียกว่า ศาสนาแห่งปัญญา และสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอน คือ การศึกษาหรือสิกขา เป็นสาระสำคัญของการสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ด้าน โดยสอดคล้องกับองค์ประกอบและการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มี 3 ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา มีสาระสำคัญ (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2540) คือ 1) ศีล คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรมทางกาย วาจา อย่างถูกต้องมีผลดี 2) สมาธิ คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจิตเป็นฐานของพฤติกรรม เนื่องจากพฤติกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นจากความตั้งใจหรือเจตนา และเป็นไปตามเจตจำนงหรือแรงจูงใจที่มีอยู่เบื้องหลัง ถ้าจิตได้รับการพัฒนาดังกล่าวแล้ว ก็จะควบคุมและนำพฤติกรรมไปในทางที่ดีงามได้ และ 3) ปัญญา คือ พัฒนาปัญญาช่วยให้การดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ ประสบความสำเร็จในชีวิต และช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงาม

หลักการสอนของพระพุทธเจ้า คำว่า การสอน (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559) ตรงกับคำบาลีว่า อนุสาสนี คือ การพร่ำสอน การสอนบ่อย ๆ จัดเป็นเรื่องสำคัญของพระพุทธศาสนา เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริยะ การสอนคือกรรมวิธีสำหรับเร้าให้ผู้เรียนเกิดความรู้ในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต่ำสุดถึงสูงสุด การสอนที่จะมีผลดีนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลาย ๆ อย่าง เช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของนักเรียน ความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของครู ตลอดจนวิธีการสอนที่ดีด้วย พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง ทรงสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณ และสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมดา และสามารถให้ผู้ฟังรู้ถึงขั้นอริยสัจจะ เกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้ การศึกษาถึงคุณสมบัติและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า เท่ากับเป็นการศึกษาถึงวิธีสอนตามหลักพุทธศาสตร์ และสามารถนำหลักการบางอย่างมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้ หลักการสอนของพระพุทธเจ้านั้น (พระวิเทศพรหมคุณ (พิชาภพ บุญเข้ม), 2561) ได้สรุปแบ่งเนื้อหาเป็น 3 หมวด ดังนี้

1. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน เรื่องที่จะทำให้การสอนมีความสำคัญอย่างยิ่ง คนที่จะสอนคนอื่นต้องรู้ว่าอะไรจะเอาเรื่องอะไรมาสอน ต้องรู้เนื้อหาที่จะสอนให้เข้าใจอย่างกระจ่างแจ้งเสียก่อน และต้องคิดก่อนว่าจะเอาอะไรไปสอน ดังนั้น ผู้สอนควรได้คำนึงถึงหลักการสอนของพระพุทธเจ้า และนำมาเป็นแนวทางในการสอนได้ ดังนี้ 1) สอนจากสิ่งที่รู้ที่เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจแล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก เนื้อหาต้องเป็นเนื้อหาที่คนฟังเข้าใจง่าย ค่อยสอนโยงไปหาเนื้อหาที่เข้าใจยากหรือยังไม่เข้าใจตามลำดับ เช่น การสอนตามหลักอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ หนทางปฏิบัติให้เกิดความดับทุกข์ 2) สอนเนื้อหาที่ลุ่มลึกลงไปตามลำดับ หรือสอนเนื้อเรื่องทีละกลุ่มลึกลงไปตามลำดับขั้น 3) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟัง หรือได้ทดลองปฏิบัติจริง อย่างที่เรียกว่า สอนด้วยประสบการณ์ตรง 4) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ตรงประเด็น หรือที่เรียกว่าสอนตรงเนื้อหานั่นเอง สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นได้จริง 5) สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก 6) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาค่อยเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขา

เอง และการสอนสิ่งที่มีความหมายนั้น เห็นควรเทียบเคียงกับพระพุทธดำรัสของพระพุทธเจ้า ในข้อหนึ่งที่ว่า “วาจาใดจริงถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์เลือกตรัสวาจานั้น” (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2540)

2. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน สิ่งที่คุณสอนต้องคำนึงถึงตัวผู้เรียน เนื่องจากผู้เรียนแต่ละคนย่อมมีความแตกต่างกัน ทั้งในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม เพศ สถิติปัญญา ที่เรียกว่า “ความแตกต่างระหว่างบุคคล” จึงจะทำให้การสอนเกิดประโยชน์ต่อผู้เรียนมากที่สุด สิ่งที่คุณสอนควรยึดเป็นแนวทางในการสอน ดังนี้ 1) พระพุทธเจ้าจะทรงสอนใคร พระองค์จะทรงพิจารณาบุคคลผู้รับการสอนก่อนว่า บุคคลนั้น ๆ เป็นคนประเภทใด มีพื้นความรู้ความเข้าใจมากน้อยเพียงใด 2) ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล ไม่สอนเรื่องเดียวกัน แต่ต่างบุคคล อาจใช้วิธีการต่างกัน และคำนึงถึงความพร้อมของบุคคล พิจารณาผู้เรียนเป็นราย ๆ ไป 3) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง และ 4) การสอนดำเนินไปในรูปแบบที่ให้ผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง

3. เกี่ยวกับวิธีการสอน คือ กรรมวิธีสำหรับเราให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในระดับต่าง ๆ และการสอนที่จะเกิดผลดีและมีประสิทธิภาพนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ เช่น สถิติปัญญา ความสามารถของนักเรียน ความเอาใจใส่ของครู และสภาพแวดล้อม สิ่งที่คุณสอนสามารถนำมาเป็นแนวทางในการสอนได้ 1) การเริ่มต้นที่ดีในการสอนนั้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง เพราะการเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงดูดความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้ 2) สร้างบรรยากาศในการสอนให้เป็นกันเอง ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน 3) สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ 4) สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่มีค่า และ 5) ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล เหมาะสม

หลักการสอนของพระพุทธศาสนาเป็นการสอนที่มุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์อย่างครบถ้วนทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยให้ความสำคัญกับการใช้เหตุผลและการพิจารณาด้วยตนเองมากกว่าการบังคับให้เชื่อ หลักการสอนของพระพุทธเจ้ายังเน้นความเหมาะสมทั้งด้านเนื้อหา ตัวผู้เรียน และวิธีการสอน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง นอกจากนี้ ยังเป็นการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง การมีส่วนร่วม และการคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล อันเป็นแนวทางสำคัญที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาและพัฒนาระบบการเรียนการสอนในปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

หลักการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าได้รับยกย่องว่า ทรงเป็น “พระบรมครู” หรือ “ศาสดาเอก” ในโลก เพราะพระองค์ทรงมีวิธีสอนที่ดีเยี่ยม ทำให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง มีคำกล่าวว่าถ้าพระพุทธองค์ทรงตัดสินพระทัยจะแสดงธรรมโปรดใคร เขาผู้นั้นย่อมได้บรรลุผลไม่ระดับใดก็ระดับหนึ่ง (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559) วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อจะทรงสอนใครแต่ละครั้ง พระองค์ก็ทรงอาศัยองค์ประกอบหลาย ๆ อย่างในการสอนบุคคลระดับต่าง ๆ ที่มีพื้นฐานความรู้ สถิติปัญญาที่แตกต่างกัน พระองค์ได้ประยุกต์คำสอนแต่ละลักษณะให้มีความเหมาะสม เป็นการสอนที่แสดงถึงพุทธลีลาของพระองค์ ที่สำคัญการสอนใน

ลักษณะนี้ของพระองค์เป็นการนำเนื้อหาที่มีอยู่มาทำการตีความ โดยอาศัยข้อมูลที่มีอยู่ตามสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แล้วนำเข้าสู่หลักการที่ถูกต้องตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา จากการศึกษาค้นคว้าแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับพุทธวิธีการสอน มีผู้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) (2559) ได้กล่าวถึงลีลาการสอนของพระพุทธเจ้าว่า เมื่อมองกว้าง ๆ การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ โดยมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน 4 อย่าง ดังนี้ 1) สันตัสสนา คือ อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา 2) สมาทปนา คือ จูงใจให้เห็นจริงด้วย ขวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ 3) สมุตเตชนา คือ เร้าใจให้แก่วรรณกัลป์เกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นย่อท้อต่อความเหนื่อยยาก และ 4) สัมปหังสนา คือ ชโลมใจให้ชุ่มชื่น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติ

อรรถกถาชี้แจงเพิ่มเติมว่า ข้อ 1 ปลดเปลื้องความเคลาหรือความมืดมัว ข้อ 2 ปลดเปลื้องความประมาท ข้อ 3 ปลดเปลื้องความอิดคร้าน ข้อ 4 สัมฤทธิ์การปฏิบัติ จำ 4 ข้อนี้สั้น ๆ ว่า ชี้ให้ชัด ขวนให้ปฏิบัติ เร้าให้กล้า ปลุกให้ร่าเริง หรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก้วกล้า ร่าเริง สรุปได้ว่า ลีลาในการสอนของพระพุทธเจ้า 4 อย่าง ที่ทรงใช้สอนและประสบสำเร็จเป็นอย่างดี มีองค์ประกอบเป็นคุณลักษณะพิเศษ คือ แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพุทธสาวก พุทธสาวิกา โดยใช้วิธีการต่าง ๆ ที่หลากหลาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของบุคคลที่จะรับการเทศนา สั่งสอน เนื่องจากแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกัน ซึ่งวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าองค์มีลักษณะ ดังนี้ 1) อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นการสอนที่อาศัยความสามารถพิเศษเฉพาะตัวของผู้สอน จะใช้กับผู้ที่ดี อหังขัง อย่างมีมีฉนาทวิภูติ เพื่อปราบให้สยบยอมรับฟัง 2) อาเทศนาปาฏิหาริย์ คือ การตกใจ ทายใจจากสภาพจิตของบุคคล โดยพูดเป็นคำสั้น ๆ ที่กินใจและประทับใจ ช่วยกันขยายปริศนาธรรม และ 3) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ เป็นการกระทำที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากที่สุดและได้ผลมากที่สุด แม้จะใช้วิธีที่ 1 ถึง 2 แต่ต้องใช้วิธีที่ 3 ด้วยทุกครั้ง พุทธวิธีสอนนี้มีผู้รวบรวมไว้หลายวิธี เช่น พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่าพระพุทธองค์ทรงพูดด้วยปาก ทำให้ดู อยู่ให้เห็น (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2540) เขียนไว้ในพุทธวิธีในการสอน ดังนี้

1. การสอนแบบบรรยาย มีวิธีการสอน ดังนี้ 1) ขึ้นเสนอหลักการหรือข้อเท็จจริง เช่น เรื่องการสอนเบญจศีลเบญจธรรม ผู้สอนจะอธิบายข้อดเว้น 5 ข้อ และข้อปฏิบัติ 5 ข้อ พร้อมเสนอข้อประกอบในแต่ละข้อ 2) ขึ้นชักใช้ไล่เรียง ผู้สอนจะสนทนากับผู้เรียน ให้ผู้เรียนได้คิดวิเคราะห์หาเหตุผลว่า เหตุผลใดจึงต้องดเว้น (ศีล 5) และเหตุใดจึงต้องปฏิบัติตาม (ธรรม 5) และ 3) ขึ้นสรุปใจความสำคัญ เป็นขั้นที่ผู้สอนสรุปสาระสำคัญ

2. การสอนแบบไตรสิกขา คือ การสอนที่ผ่านกระบวนการ 3 ขั้นตอนของศีล สมาธิ ปัญญา 1) อธิศีลสิกขา คือ การควบคุมกาย วาจา ใจ ให้คิดดี ทำดี พูดดี 2) อธิจิตสิกขา คือ การฝึกอบรมจิตให้มั่นคง แน่วแน่ จดจ่อ ปลอดโปร่ง ตั้งใจที่จะรับรู้สิ่งดี ๆ และ 3) อธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกอบรมให้เกิดความรู้ที่สูงขึ้น เริ่มจากความเห็นถูก ความคิดถูก วิธีการสอนนี้ ผู้สอนนำกระบวนการไตรสิกขาไปฝึกให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน โดยใช้

ร่วมกันกับวิธีสอนอื่น ๆ ด้วย ผู้สอนก็ควบคุมให้ผู้เรียนสำรวมกาย วาจา ใจ ให้ตั้งใจและบันทึกคำถามให้เกิดปัญญา

3. วิธีสอนแบบธรรมสาส์น คือ วิธีสอนที่ใช้หลักการสนทนาเป็นสำคัญ เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และอภิปรายร่วมกัน วิธีการสอนแบบธรรมสาส์น เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อยวิธีหนึ่ง ทรงใช้ถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรม ส่งเสริมให้มีการสนทนาธรรมกันในหมู่สาวก วิธีการสอนแบบธรรมสาส์นนี้ โดยกำหนดขั้นตอนให้เหมาะสมกับการเรียนรู้ของนักเรียน

4. วิธีสอนแบบอริยสัจ 4 มีกระบวนการสอน ได้แก่ การกำหนดปัญหา (ทุกข์) การตั้งสมมุติฐานของปัญหา (สมุทัย) การทดลองเก็บข้อมูลทำให้แจ้งด้วยตนเอง (นิโรธ) และขั้นวิเคราะห์ข้อมูลสรุปผล (มรรค) 1) กำหนดปัญหา ทุกข์เพราะมีอายตนะจริงหรือ 2) สาเหตุปัญหา ตากระทบรูป ทำให้เกิดทุกข์ 3) ทดลองเก็บข้อมูล นำเสนอภาพให้นักเรียนดูหลายภาพ ทั้งน่าดูและไม่น่าดู และ 4) วิเคราะห์ข้อมูล การกระทบทำให้เกิดการปรุงแต่ง ตากระทบรูปบางครั้งเป็นทุกข์ บางครั้งเป็นสุข

5. วิธีสอนแบบปฏิจจ-วิสนา วิธีการสอนแบบนี้จะมีปรากฏในพระไตรปิฎกจำนวนมาก คือ เป็นลักษณะถามตอบระหว่างผู้สอน ผู้เรียน ผู้สอนไม่ต้องตอบคำถามเอง แต่ผู้สอนจะกระตุ้นเร้าด้วยคำถามให้ผู้เรียนช่วยกันหาคำตอบ ผู้เรียนจะเกิดปัญญาดด้วยตัวเอง

6. วิธีสอนแบบสืบสวนสอบสวน เป็นวิธีสอนที่เน้นกระบวนการหาความจริงด้วยการตั้งคำถาม เพื่อนำไปสู่แนวทางในการหาคำตอบ ดังนี้ 1) การเห็นปัญหา และการวิเคราะห์ปัญหา 2) การเสนอเหตุแห่งปัญหา ในรูปของการตั้งสมมุติฐาน 3) การเก็บรวบรวมข้อมูล 4) การทดลอง/ทดสอบสมมุติฐานด้วยข้อมูล และ 5) การสรุปผล

จากพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าว สรุปได้ว่า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า คือ สันติสนทนา คือ อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้งเหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา สมาทปนา คือ จูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ สมุตเตชนา คือ เร้าใจให้แก่วรรณกัลป์เกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นย่อท้อต่อความเหนื่อยยาก สัมปหังสนา คือ ชโลมใจให้เข้มแข็ง ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติ ปลดเปลื้องความเลาหรือความมืดมัว ปลดเปลื้องความประมาท ปลดเปลื้องความอึดคร้าน สัมฤทธิ์การปฏิบัติ โดยสรุป 4 ข้อสั้น ๆ ว่า ชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติ เร้าให้กล้า ปลุกให้ร่าเริง หรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่แล้วกล้า ร่าเริง สรุปได้ว่าลีลาในการสอนของพระพุทธเจ้า 4 อย่าง ที่ทรงใช้สอนและประสบสำเร็จเป็นอย่างดี มีองค์ประกอบเป็นคุณลักษณะพิเศษ คือ แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง

พระพุทธเจ้านอกจากจะทรงยึดหลักการสอนให้ผู้ฟังเข้าใจเหตุผล ชาบซึ่งในคุณค่า และปลุกเร้าให้หาญกล้าแล้ว พระองค์ยังทรงสอนให้เกิดความเข้มแข็งเบิกบาน ไม่เหนื่อยหน่ายหรือท้อแท้ ให้มีความหวังในผลของการที่ได้ปฏิบัติตาม (วิทยา ทองดี และศุภวิทย์ โรมแพน, 2561) หลักการสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในการสอนของพระองค์ได้อย่างชัดเจน “พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีสอนอันชาญฉลาด เมื่อพระองค์แสดงพระธรรมเทศนาจบลง ผู้ฟังจะสรรเสริญเสมอว่า แจ่มแจ้งจริง พระองค์ผู้เจริญ แจ่มแจ้งจริง พระธรรมเทศนาของพระองค์เหมือนหงายของที่คว่ำ บอกหนทางแก่คนหลงทาง ส่องประทีปในที่มืด

ให้คนมีจักขุได้เห็นรูป” จึงสมควรอย่างยิ่งที่ผู้ทำหน้าที่ในการสอนจะได้ศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการสอนของพระพุทธเจ้า พร้อมกับยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ

หลักการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นกระบวนการสอนที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง โดยทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลและเลือกใช้วิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียนแต่ละประเภท พระองค์ทรงใช้ลีลาการสอน 4 ประการ ได้แก่ การอธิบายให้เข้าใจชัดเจน การจูงใจให้เกิดศรัทธา การเร้าใจให้เกิดความกล้าหาญ และการสร้างความร่าเริงเบิกบานแก่ผู้เรียน นอกจากนี้ยังทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลาย เช่น การบรรยาย การสนทนา การถามตอบ การสืบสวนสอบสวน และการสอนแบบอริยสัจ 4 เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดปัญญาด้วยตนเอง พุทธวิธีการสอนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในการจัดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาในปัจจุบัน

องค์ความรู้ใหม่

จากที่กล่าวมาข้างต้น การจัดการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษาเป็นรายวิชาที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาสมรรถนะของผู้เรียน ให้สามารถเรียนรู้การดำรงชีวิตอยู่ในสังคม และอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นได้อย่างมีความสุข โดยการจัดการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญนั้น เป็นการผสมผสานแนวคิดทางการศึกษาของนักการศึกษาชาวตะวันตกเข้ากับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถแสดงได้ตามภาพที่ 1 ข้างล่างนี้

ภาพที่ 1: องค์ความรู้ใหม่

การจากภาพที่ 1 สามารถอธิบายองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาตามหลักพุทธ โดยสรุปเป็นหลักการสำคัญได้ 3 ประการ ดังนี้

1. การเรียนรู้ต้องเริ่มต้นที่ตนเอง (Self-Learning) เป็นการจัดการเรียนรู้ที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดความรู้เห็นและเห็นคุณค่าของการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยผู้เรียนเป็นผู้แสวงหาความรู้ คิดวิเคราะห์ และสร้างองค์ความรู้จากประสบการณ์และความสนใจของตนเอง ครูทำหน้าที่เป็นผู้แนะนำและกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดฉันทะในการเรียนรู้ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาความรู้ ทักษะ และเจตคติที่ดีต่อการศึกษา อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการเรียนรู้ตลอดชีวิต

2. การเรียนรู้ต้องควบคู่กับการปฏิบัติ (Learning by Doing) เป็นการจัดการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง ฝึกคิด วิเคราะห์ แก้ปัญหา และเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง และสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งให้เกิดปัญญาจากการปฏิบัติจริง อันจะนำไปสู่การพัฒนาตนเองอย่างเป็นรูปธรรม

3. การเรียนรู้ต้องควบคู่กับความสนุกสนาน (Enjoy Learning) เป็นการจัดการเรียนรู้ที่สร้างบรรยากาศแห่งความสุข ความเพลิดเพลิน และความผ่อนคลายในการเรียน เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจและมีเจตคติที่ดีต่อการเรียนรู้ โดยใช้กิจกรรมที่หลากหลาย เหมาะสมกับวัยและความสนใจของผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนเกิดความกระตือรือร้น ไม่เบื่อหน่าย และสามารถเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งยังส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดความรักในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

สรุป

การจัดการเรียนรู้กลุ่มสาระสังคมศึกษาเป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพและสมรรถนะที่เหมาะสม สามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข มีความเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสันติสุข การจัดการเรียนรู้มิได้มุ่งเพียงการถ่ายทอดความรู้จากครูสู่ผู้เรียน แต่เป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การตั้งคำถาม และการคิดวิเคราะห์ โดยครูมีบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ ออกแบบกิจกรรมที่ส่งเสริมการสืบค้นและการเรียนรู้ที่หลากหลาย อันนำไปสู่การพัฒนาทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิต แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนาที่มุ่งพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการพัฒนาปัญญาให้เกิดการคิดอย่างมีเหตุผลและดำรงชีวิตอย่างมีคุณธรรม จึงสามารถบูรณาการเป็นหลักการเรียนรู้ได้ 3 ประการ คือ ประการแรก การเรียนรู้เริ่มต้นที่ตนเอง (Self-Learning) ผู้เรียนต้องแสวงหาความรู้ คิดวิเคราะห์ และสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง โดยครูเป็นผู้กระตุ้นและชี้แนะให้เกิดฉันทะในการเรียนรู้ ประการที่สอง การเรียนรู้ควบคู่การปฏิบัติ (Learning by Doing) เน้นการลงมือทำจริง เรียนรู้จากประสบการณ์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจลึกซึ้งและนำไปใช้ได้จริง และ ประการที่สาม การเรียนรู้อย่างมีความสุข (Enjoy Learning) สร้างบรรยากาศที่สนุกสนาน ผ่อนคลาย และเหมาะสมกับผู้เรียน เพื่อส่งเสริมเจตคติที่ดีต่อการเรียนรู้และการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

บรรณานุกรม

- คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). พุทธวิธีการสอน (พิมพ์ครั้งที่ 2). พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บุรชัย ศิริมหาสาคร. (2545). การศึกษาที่เน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา. กรุงเทพฯ: บริษัท บิ๊กพอทย์ จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2540). พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2540). พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2559). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 34). กรุงเทพฯ: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต).
- พระวิเทศพรหมคุณ (พิชาภพ บุญเข้ม). (2561). การสอนสังคมศึกษาตามแนวพุทธ. พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิชัย ตันศิริ. (2547). โฉมหน้าการศึกษาไทยในอนาคต: แนวคิดสู่การปฏิรูปในพระราชบัญญัติการศึกษา (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิทยา ทองดี และศุภวิชญ์ โรมแพน. (2561). แนวทางการพัฒนาการสอนสังคมศึกษาตามแนวพุทธยุค Thailand 4.0. วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, 18(2), 281-294.
- วิภาพรรณ พินลา และวิภาดา พินลา. (2561). การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาในยุคศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2540). พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด.

เปรียบเทียบคำสอนเรื่องความเป็นอนัตตาในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน:
นัยสำคัญต่อกระบวนทัศน์การหลุดพ้นในโลกสมัยใหม่

A Comparative Study of Anatta in Theravada and Mahayana
Buddhism: Implications for Liberation Paradigms in the Modern World

¹วิเชียร สิงห์คิบุตร

¹Wichian Singkiboot

¹วิทยาลัยพระธรรมทูต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹Dhammaduta College, Mahachulalongkomrajavidyalaya University

¹Corresponding Author's Email: wichian.sing@mcu.ac.th

Received: April 7, 2026; Revised: May 18, 2026; Accepted: May 18, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการฉบับนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องอนัตตาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท และมโนทัศน์เรื่องสุญญตาในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานสำนักมหายิก เพื่อแสวงหาเอกภาพทางปัญญา ตลอดจนพิจารณาความสำคัญต่อการประยุกต์ใช้ในบริบทโลกสมัยใหม่ที่กำลังเผชิญวิกฤตการณ์แห่งอัตตาและปัจเจกนิยมสุดโต่ง โดยใช้การศึกษาเอกสารจากคัมภีร์ปฐมภูมิและงานวิจัยพุทธศาสตร์ร่วมสมัย

ผลการศึกษาพบว่า พุทธศาสนาทั้งสองกระแสมีจุดมุ่งหมายเชิงสาร์ตละร่วมกัน คือการทำลายมายาการแห่งความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน (Ego-transcendence) อันนำไปสู่อิสรภาพทางจิตวิญญาณและความหลุดพ้นจากทุกข์ อย่างไรก็ตาม มีความแตกต่างในด้านระเบียบวิธีสื่อสารและระดับการใช้ภาษา ซึ่งสัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ฝ่ายเถรวาทเน้นพุทธวิธีเชิงวิเคราะห์แบบแยกองค์ประกอบ (Analytical Reductionism) ผ่านหลักชั้น 5 เพื่อแสดงให้เห็นถึงสภาวะที่ปราศจากแก่นสาร และไม่เป็นอำนาจของกลุ่มก้อน (Ghana) ขณะที่ฝ่ายมหายานพัฒนาสู่มุมมองเชิงสัมพันธ์แบบองค์รวม (Relational Holism) ผ่านหลักสุญญตา เพื่อชี้ให้เห็นสภาวะที่ว่างจากการมีตัวตนโดยตัวเอง (Sva-bhava) อันนำไปสู่การอุบัติขึ้นของมหากรุณาอย่างไร้ขอบเขต

คำสำคัญ: อนัตตา; สุญญตา; พระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน; ปฏิจ্ঞสมุปบาท

Abstract

This academic article aims primarily to conduct a comparative analysis of the concept of non-self (anattā) in Theravāda Buddhism and the concept of emptiness (śūnyatā) in

Madhyamaka Buddhism within the Mahāyāna tradition. It seeks to explore their underlying unity of insight, as well as to examine the implications for their application in the modern global context, which is increasingly confronted with crises of ego and extreme individualism. The study is based on primary textual sources and contemporary Buddhist scholarship.

The findings indicate that both Buddhist traditions share a common essential aim: the deconstruction of the illusion of self-attachment (ego-transcendence), which leads to spiritual freedom and liberation from suffering. However, they differ in their modes of expression and levels of linguistic articulation, shaped by distinct historical and cultural contexts. Theravāda Buddhism emphasizes an analytical and reductionist approach through the framework of the Five Aggregates (khandhas), demonstrating the absence of intrinsic essence and the lack of any controlling “entity” (ghana). In contrast, Mahāyāna Buddhism, particularly the Madhyamaka school, develops a relational and holistic perspective through the doctrine of emptiness (śūnyatā), highlighting the absence of inherent existence (svabhāva), which in turn gives rise to boundless compassion (mahākaruṇā).

Keywords: Non-self (anattā); Emptiness (śūnyatā); Theravāda and Mahāyāna Buddhism; Dependent origination (paṭiccasamuppāda)

บทนำ

ในห้วงยามที่พรมแดนแห่งศตวรรษที่ 21 ขยับขยายไปพร้อมกับความก้าวหน้าทางนวัตกรรมและเทคโนโลยีสารสนเทศ มนุษยชาติกลับต้องเผชิญกับพายุที่มองไม่เห็นซึ่งโหมกระหน่ำอยู่ภายในจิตวิญญาณอย่างรุนแรง นั่นคือวิกฤตการณ์แห่งอัตตา (The Ego Crisis) การแผ่ขยายของระเบียบโลกแบบ ปังเจกนิยมสุดโต่ง (Hyper-individualism) ได้หล่อหลอมให้มนุษย์ในยุควิสัย (Secular World) สถาปนาตัวตน (The Self) ให้กลายเป็นศูนย์กลางของจักรวาลทางจริยธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง ความยึดมั่นในอัตลักษณ์ที่แยกขาดจากผู้อื่นมิได้เป็นเพียงประเด็นถกเถียงทางอภิปรัชญาในหอคอยงาช้างอีกต่อไป แต่ได้กลายเป็นรากเหง้าของวิกฤตการณ์เชิงซ้อน (Poly-crisis) ที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อเสถียรภาพของสังคมโลก

ตามรายงานเชิงวิเคราะห์ของ องค์การอนามัยโลก (World Health Organization, 2022) อุบัติการณ์ของโรคทางจิตเวช ภาวะซึมเศร้า และความแปลกแยกทางสังคม (Social Alienation) พุ่งสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญในกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งเป็นพื้นที่ที่กระแสปัจเจกนิยมมีความเข้มข้นสูงที่สุด มนุษย์ถูกบีบคั้นให้สร้างตัวตนที่โดดเด่นในพื้นที่ดิจิทัลเพื่อการยอมรับ จนนำไปสู่สภาวะที่พุทธปัญญานิยามว่า อัสมีมานะ (Asmimanā) หรือการถือตัวถือตนที่บิดเบือนไปจากความเป็นจริง เมื่อพระธรรมทูตไทยจาริกไปสู่ดินแดนต่างแดน การกิจเบื้องหน้าจึงไม่ใช่เพียงการนำเสนอรูปแบบทางศาสนา แต่คือการนำสังฆธรรมแห่งการสลายตัวตน หรือ อนัตตา ไปเป็นเครื่องมือวิพากษ์และเยียวยาสังคมที่กำลังติดหล่มอยู่ในกับดักของอัตตาตนเอง

พระพุทธศาสนาโดดเด่นท่ามกลางระบบคิดทั่วโลกด้วยการประกาศหลักการที่ทวนกระแสโลกอย่างที่สุด นั่นคือ อนัตตา (Non-self) ซึ่งเป็นการปฏิเสธการมีอยู่ของแกนกลางที่เที่ยงแท้ถาวร (Soul/Atman) อย่างไรก็ตาม ในประวัติศาสตร์ทางปัญญาอันยาวนานกว่าสองพันปี มโนทัศน์นี้ได้วิวัฒนาการผ่านสายธารปัญญาหลักสองสายที่มีระเบียบวิธีสื่อสารที่ต่างกัน คือ เถรวาท (Theravada) ที่ยึดถือวิถีแห่งการวิเคราะห์

(Analytical Approach) ตามคัมภีร์บาลี และ มหายาน (Mahayana) ที่ขยายขอบเขตสู่ระบบปรัชญาสุญญตา (Emptiness) ผ่านสำนักมหายมิก สารสำคัญเชิงวิชาการที่บทความนี้ต้องการนำเสนอ คือการฉายภาพให้เห็นว่า ความแตกต่างระหว่าง อนัตตา แบบแยกส่วนประกอบของเถรวาท และ สุญญตา แบบความสัมพันธ์เชิงระบบของมหายาน มิได้เป็นประเด็นความขัดแย้งเชิงนิกาย (Sectarian Conflict) ที่แยกขาดจากกัน แต่คือ อุปายโกศล (Skillful Means) หรือกุศโลบายทางปัญญาที่มุ่งเป้าไปสู่สภาวะเดียวกันนั่นคือการคลายความยึดมั่น การศึกษาของ ริชาร์ด ฮาร์วีย์ (Harvey, 2013) และการวิเคราะห์กลุ่มลิกของ ภิกขุ อนาลโย (Anālayo, 2020) ชี้ให้เห็นว่า หากเถรวาทคือการถอดรื้อเครื่องจักรแห่งทุกข้อออกเป็นชิ้นส่วนเพื่อสลายมายาการ มหายานก็คือ การชี้ให้เห็นว่าชิ้นส่วนเหล่านั้นว่างเปล่าเพราะมันดำรงอยู่ได้เพียงในฐานะ ความสัมพันธ์ ที่อิงอาศัยกันและกัน เท่านั้น การประสานสองกระบวนทัศน์นี้คือทางออกที่จะทำให้พุทธปัญญากลายเป็น ภาษาสากล ที่ไร้พรมแดนอย่างแท้จริง

ทำไมการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องอนัตตาจึงมีความสำคัญยิ่งยวดต่อการกิจพระธรรมทูตในปัจจุบัน คำตอบซ่อนอยู่ในความซับซ้อนของโครงสร้างทางปัญญาของผู้คนในระดับสากล ชาวตะวันตกและปัญญาชนสมัยใหม่เดินเข้าหาพุทธศาสนาด้วยเลนส์ของวิทยาศาสตร์และจริยธรรมเชิงปฏิบัติ หากพระธรรมทูตสามารถสื่อสารได้ว่าอนัตตามิใช่ความว่างเปล่าแบบไร้ความหมาย (Nihilism) แต่คืออิสรภาพจากการปรุงแต่ง (Freedom from Conditioning) ความเข้าใจนี้จะกลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในการลดความขัดแย้งในโลก บทความวิชาการฉบับนี้จึงมุ่งหวังที่จะสร้างสะพานเชื่อมทางปัญญา (Intellectual Bridge) เพื่อให้ครอบคลุมตั้งแต่การขุดรากฐานความหมายในคัมภีร์ปฐมภูมิบาลี ไปจนถึงการวิเคราะห์การโต้แย้งเชิงตรรกะของท่านนาคารชุนในฝ่ายมหายาน และท้ายที่สุดคือการสังเคราะห์ให้เห็นว่า พุทธปัญญาเรื่องความไม่มีตัวตนนี้เอง คือ นวัตกรรมทางจริยธรรมที่โลกกำลังโหยหาเพื่อใช้ดับไฟแห่งความเกลียดชังและการแบ่งแยก เพื่อสร้างสันติภาพที่เริ่มต้นจากการวางใจให้ถูกที่ในโลกที่ไร้ตัวตนใบนี้

อัตถะแห่งอนัตตาในเถรวาท: การวิเคราะห์เชิงสภาวะและโครงสร้างแห่งความไม่มีตัวตน

ในระบบความคิดของพุทธศาสนาเถรวาท การทำความเข้าใจเรื่อง อนัตตา มิใช่การยอมรับตามหลักความเชื่อหรือการนิยามเชิงอภิปรายแบบลอยตัว แต่เป็นกระบวนการตรวจสอบความจริงผ่านระเบียบวิธีที่เรียกว่า วิชัชวาท หรือการแยกแยะส่วนประกอบ บทความนี้วิเคราะห์ว่า อนัตตลักขณสูตร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) มิได้เป็นเพียงบทสวดทางศาสนา แต่คือรายงานผลการวิจัยเชิงประจักษ์ฉบับแรกที่ทำทลายมนทัศน์เรื่อง อาตมัน (Atman) ของยุคสมัยนั้น พุทธวิธีที่ปรากฏในพระสูตรนี้คือการนำความเป็นบุคคลมาชำแหละออกเป็น 5 หมวดหมู่ หรือ ขันธ์ 5 (The Five Aggregates) เพื่อทดสอบหาแก่นสารที่เที่ยงแท้ (Substance) การตั้งคำถามของพระพุทธองค์ต่อปัญจวัคคีย์เกี่ยวกับ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าบังคับบัญชาได้หรือไม่ เป็นไปเพื่ออาหารหรือไม่ คือการชี้ให้เห็นสภาวะ อวสวัตตนาภาโร หรืออาการที่ไม่เป็นไปในอำนาจ ซึ่ง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (2560) ได้ขยายความอย่างคมชัดว่า ความเป็นอนัตตาในมิตินี้คือการที่สรรพสิ่งปราศจากเจ้าของ และไม่มีตัวตนผู้บัญชาการ (No Controller) เมื่อหน่วยรวมถูกแยกส่วน มายาการแห่งความมีตัวตน (Ghana) ก็ย่อมพังทลายลง เหลือเพียงสภาวะธรรมที่ทำงานประสานกัน

ตามเหตุปัจจัย ความลุ่มลึกของอนัตตาในสายเถรวาทไม่ได้หยุดอยู่เพียงการแยกส่วนประกอบ แต่ขยายตัวสู่การอธิบายพลวัตของชีวิตผ่านหลัก ปฏิจจสมุปบาท (Dependent Origination) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้เถรวาทก้าวพ้นจากกับดักของแนวคิดนักทฤษฎี (Nihilism) การที่สรรพสิ่งอุบัติขึ้นและดับไปเพราะมีเหตุปัจจัยอิงอาศัยกัน (Conditionality) หมายความว่าตัวตน เป็นเพียงชื่อเรียกของกระแสเหตุปัจจัยที่ไหลเวียนต่อเนื่อง (Continuum) งานวิจัยของ ภิกขุ อนาลโย (Anālāyo, 2020) ชี้ให้เห็นว่า การเห็นอนัตตาผ่านปฏิจจสมุปบาทคือการเปลี่ยนผ่านกระบวนการทัศน์จากการมองสิ่งต่าง ๆ เป็นหน่วยอิสระ (Entities) ไปสู่การมองเป็นกระบวนการเชิงความสัมพันธ์ (Relational Processes) มิติดังนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเผยแผ่ของพระธรรมทูตในระดับสากล เนื่องจากสอดคล้องกับทฤษฎีระบบซับซ้อน (Complexity Theory) ในวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ที่มองว่าปรากฏการณ์ธรรมชาติไม่มีจุดศูนย์กลางควบคุมแบบเบ็ดเสร็จ แต่เกิดจากการตอบสนองขององค์ประกอบย่อยที่ร้อยเรียงกันเป็นโครงข่าย

ในมิติวิชาการเชิงประยุกต์ อนัตตาในเถรวาททำหน้าที่เป็นรากฐานของ จริยธรรมสากล และการสลายอคติทางชนชั้น เมื่อบุคคลประจักษ์แจ้งว่าตัวตนเป็นเพียงสมมติที่เกิดจากการรวมตัวของขันธ์ 5 การยึดถือในมานะ หรือความสำคัญตนว่าเหนือกว่าผู้อื่นย่อมลดน้อยลงโดยธรรมชาติ ริชาร์ด ฮาร์วีย์ (Harvey, 2013) วิเคราะห์ว่าอนัตตาคือต้นกำเนิดของความเมตตาที่แท้จริง เพราะเมื่อไม่มีตัวตน ที่ต้องปกป้องหรือขยายขอบเขต การเปิดเปี่ยมผู้อื่นเพื่อผลประโยชน์ส่วนตนจึงกลายเป็นเรื่องที่ไร้สาระ ยิ่งไปกว่านั้น ในบริบทของสุขภาพจิตร่วมสมัย การเข้าใจเรื่องอนัตตาคือเครื่องมือเยียวยาชั้นเลิศที่ช่วยให้มนุษย์สามารถถอดถอนความยึดมั่นในความสำเร็จและล้มเหลว (Self-identification with outcomes) การมองเห็นว่าความทุกข์เป็นเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ของฉัน (Not mine) ช่วยสร้างความมั่นคงทางจิตใจ (Mental Resilience) ให้กับพลเมืองโลกได้อย่างมหาศาล มิติดังนี้คือจุดแข็งที่พระธรรมทูตไทยควรใช้สื่อสารเพื่อแสดงให้เห็นว่า พุทธธรรมมิใช่เพียงปรัชญาโบราณ แต่คือนวัตกรรมทางจิตวิญญาณที่สามารถดัดบรื้อให้แก่โลกยุคปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สูญญตาในมหายาน: สุนยฺญภาพแห่งสภาวะและการแผ่ขยายแห่งมหากรุณา

เมื่อพุทธปัญญาเคลื่อนตัวเข้าสู่ยุคของ พระคุรนาการชุน (Nagarjuna) ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 2 มโนทัศน์เรื่องอนัตตาในสายเถรวาทได้รับการขยายขอบเขตสู่ระดับปรัชญาที่วิจิตรและทรงพลังยิ่งขึ้นในนามของสูญญตา (Emptiness) บทความนี้วิเคราะห์ว่าคัมภีร์ มูลมาธยมิกการิกา (Nagarjuna, 1995) มิได้พยายามนำเสนอสิ่งใหม่ ที่แยกขาดจากคำสอนดั้งเดิม แต่เป็นการใช้ตรรกวิทยาขั้นสูงเพื่อถอดถอน รากเหง้าของมิจฉาทิฎฐิที่แฝงเร้นอยู่ในจิตใจมนุษย์ สารสำคัญของสูญญตาในมหายานคือการปฏิเสธสิ่งที่เรียกว่าสภาวะธรรม (Sva-bhava) หรือการดำรงอยู่ด้วยตัวเองอย่างโดดเดี่ยวและเที่ยงแท้ ท่านนาการชุนได้พิสูจน์ผ่านหลักการอิทัปปัจจยตา ในระดับที่เข้มข้นว่า สรรพสิ่งว่างเปล่าจากตัวตนที่ถาวรเพราะทุกอย่างเป็นสัมพันธ์ (Relational) คือเกิดขึ้นจากการอิงอาศัยปัจจัยอื่นอุบัติขึ้นทั้งสิ้น ความว่างในมิตินี้จึงมิใช่ “ความไม่มีอะไรเลย” (Non-existence) แต่คือสภาวะที่เปิดกว้าง (Openness) ซึ่งทำให้การเปลี่ยนแปลงและการหลุดพ้นเป็นไปได้ หากสรรพสิ่งมีตัวตนที่เที่ยงแท้ (Self-nature) สรรพสิ่งย่อมแปรเปลี่ยนไม่ได้และความทุกข์ย่อมเป็นอมตะ การ

เห็นสัญญาณจึงคือการเห็นโอกาสแห่งการตื่นรู้ นวัตกรรมทางปัญญาที่สำคัญของฝ่ายมหายานคือการจำแนกความจริงออกเป็น 2 ระดับ คือ สมมติสัจจะ (Conventional Truth) และ ปรมาตมสัจจะ (Ultimate Truth) การจำแนกนี้ช่วยให้พระธรรมทูตสามารถแก้ปัญหาความย้อนแย้งที่ชาวตะวันตกมักสงสัยว่า ถ้าไม่มีตัวตน แล้วใครเป็นคนทำความดี ใครเป็นคนรับวิบากกรรม

มหายานอธิบายว่าในระดับสมมติ เรายังคงต้องยอมรับกฎแห่งกรรมและตัวตนเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม (Social Contract) แต่ในระดับปรมาตม ตัวตนนั้นว่างเปล่าจากแก่นสาร การเข้าใจสภาวะที่ซ้อนทับกันนี้ (The Middle Way) ช่วยป้องกันไม่ให้ผู้ปฏิบัติธรรมตกลงไปในหลุมพรางของความประมาทหรือความเพิกเฉยต่อจริยธรรมในโลกปัจจุบัน สอดคล้องกับแนวคิดของ ริชาร์ด กอมบริช (Gombrich, R. F., 2006) ที่มองว่าพุทธศาสนาพยายามนำหลักธรรมมาปรับประยุกต์ให้เข้ากับพลวัตของสังคมที่ซับซ้อนขึ้น โดยไม่สูญเสียเป้าหมายแห่งความหลุดพ้น จุดที่น่าสนใจที่สุดในการศึกษาเปรียบเทียบครั้งนี้คือการที่มหายานเชื่อมโยง สุนยตา เข้ากับ มหากรุณา อย่างเป็นเนื้อเดียวกัน เมื่อเรามองเห็นว่าเรา และโลก ไม่ได้แยกขาดจากกัน (Non-duality) แต่เป็นโครงข่ายของความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยกัน (Inter-being) ความเมตตาจึงไม่ใช่เรื่องของ การหยิบยื่นจากผู้ให้ สู่ผู้รับ แต่คือการตระหนักรู้ว่าความทุกข์ของเธอคือความทุกข์ของฉัน

ในมิตินี้ อนัตตาไม่ได้ทำให้มนุษย์เฉยเมย แต่ทำให้มนุษย์อุทิศตนเพื่อผู้อื่นได้อย่างไร้ขีดจำกัด เพราะไม่มี อีโก้ มาคอยกั้นขวาง การนำเสนอสุนยตาในฐานะรากฐานของความรับผิดชอบต่อโลก (Global Responsibility) คือ ความใหม่ ของงานวิชาการที่พระธรรมทูตไทยควรใช้เป็น Soft Power ในการสื่อสารกับสังคมโลกที่กำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมและสงคราม เนื่องจากสุนยตาสอนให้เราเห็นว่าการทำลายผู้อื่นคือการทำลายรากเหง้าของตนเองในที่สุด

ตารางเปรียบเทียบความแตกต่าง

ประเด็นเปรียบเทียบ	เถรวาท: อนัตตา	มหายาน: สุนยตา
นัยสำคัญต่อกระบวนการหลุดพ้นในโลกสมัยใหม่	มุ่ง “ถอนอัตตา” ผ่านการวิเคราะห์ขั้น 5 เห็นว่าไม่มีผู้ควบคุมตัวตนจริง ทำให้การหลุดพ้นคือการลดความยึดมั่นในตัวตนเชิงประสบการณ์และเห็นชีวิตเป็นกระแสเหตุปัจจัย	มุ่ง “ก้าวข้ามทั้งอัตตาและสภาวะของสิ่งทั้งปวง” ผ่านแนวคิดความว่าง (svabhāva-sūnyatā) ทำให้การหลุดพ้นคือการเปลี่ยนกรอบความคิดสู่ความเป็นสัมพัทธ์และนำไปสู่ปัญญา-มหากรุณาในระดับโลก

การวิเคราะห์เชิงสังเคราะห์และการประยุกต์ใช้เพื่อสันติภาพสากล

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบในส่วนที่ผ่านมา ประเด็นสำคัญที่บทความนี้ค้นพบคือ อนัตตาในเถรวาทและสุนยตาในมหายาน มิได้เป็นสภาวะที่แยกขาดจากกันในเชิงสาร์ตยะ แต่เป็นเพียงการใช้เครื่องมือทางปัญญา ที่ต่างระดับกันเพื่อทำลายอวิชชา (Ignorance) ขึ้นเดียวกัน หากจะอุปมาให้เห็นภาพชัดเจน เถรวาท

เปรียบเสมือนการใช้กล้องจุลทรรศน์ส่องลงไปหน่วยย่อยของชีวิตเพื่อแสดงให้เห็นว่าไม่มีชิ้นส่วนใดที่เป็นเจ้าของ (Reductionist Approach) ขณะที่มหายานเปรียบเสมือนการใช้กล้องโทรทรรศน์ส่องออกไปในจักรวาลเพื่อแสดงให้เห็นว่าทุกหน่วยย่อยล้วนเป็นโครงข่ายความสัมพันธ์ที่วางเปล่าจากเอกเทศ (Holistic Approach)

ความสอดคล้องเชิงโครงสร้างนี้มีนัยสำคัญยิ่งต่อการเผยแผ่ธรรมในระดับสากล เพราะช่วยให้พระธรรมทูตไทยสามารถปรับเปลี่ยนกลวิธีการนำเสนอให้เข้ากับจริตของผู้ฟังได้หลากหลายกลุ่ม สำหรับกลุ่มปัญญาชนที่ยึดถือตรรกะแบบวิทยาศาสตร์แยกส่วน (Scientific Materialism) การสอนเรื่องขั้น 5 จะเป็นประตูบานแรกที่เปิดรับได้ง่าย แต่สำหรับกลุ่มที่สนใจในปรัชญาสังคมและระบบนิเวศ (Ecology and Social Justice) การสอนเรื่องสัญญาในมิติของความพึ่งพิงอิงอาศัยกัน (Inter-being) จะสร้างแรงบันดาลใจในการเปลี่ยนแปลงโลกได้ทรงพลังกว่า

ในมิติของสันติภาพสากล ปัญหาของโลกปัจจุบันไม่ได้อยู่ที่ความแตกต่างทางศาสนาหรือลัทธิการเมือง แต่อยู่ที่กำแพงแห่งอัตตา (The Ego Wall) ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อปกป้องและขยายอำนาจของตนเอง บทความนี้เสนอว่าแนวคิดเรื่องอนัตตาคือรากฐานของสันติภาพเชิงนวัตกรรม เนื่องจากการแก้ปัญหาที่ต้นตอของความรุนแรง นั่นคือความถือตัวถือตน (Mana) และความพยายามที่เกิดจากการกระทบกระทั่งกันของตัวตนสมมติ

งานวิจัยของ ภิกขุ อนาลโย (Anālayo, 2020) ยืนยันว่าการฝึกสติเพื่อเห็นความเป็นอนัตตาช่วยลดระดับความก้าวร้าวในสมองส่วน Amygdala และเพิ่มความเห็นอกเห็นใจ (Empathy) ในระดับเซลล์ประสาทกระจกเงา (Mirror Neurons) เมื่อพระธรรมทูตนำเสนอกระบวนการสลายตัวตนนี้ในพื้นที่ขัดแย้ง จะเป็นการสร้างพื้นที่ปลอดภัยทางจิตวิญญาณ (Spiritual Safe Space) ที่ก้าวข้ามขีดจำกัดของความเป็นชาติพันธุ์ สันติภาพที่เกิดจากการเห็นความไม่มีตัวตนจึงเป็นสันติภาพที่ยั่งยืน เพราะเป็นสันติภาพที่ไม่ต้องมีผู้ชนะ หรือผู้แพ้ มีเพียงกระแสธารแห่งเหตุปัจจัยที่เกื้อกูลกันเท่านั้น

ในฐานะข้อเสนอเชิงนโยบายสำหรับพระธรรมทูต บทความนี้เสนอให้นำแนวคิดอนัตตามาบูรณาการเข้ากับ จิตวิทยาเชิงบวก (Positive Psychology) เพื่อสร้างหลักสูตรการดูแลจิตใจสากล ปัจจุบันชาวตะวันตกจำนวนมากติดอยู่ในภาวะความคาดหวังต่อตัวตนที่สมบูรณ์แบบ (Perfectionism) จนเกิดความเครียดและซึมเศร้า การนำเสนอว่าความล้มเหลวหรือความสำเร็จเป็นเพียงสภาวะธรรม ที่เกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่เครื่องบ่งชี้คุณค่าของตัวตนที่ถาวร จะช่วยลดลี้ภัยมนุษย์จากพันธนาการทางใจได้อย่างมหาศาล

นวัตกรรมทางปัญญาชิ้นนี้คือสิ่งที่โลกกำลังโหยหา พระธรรมทูตไทยในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณจึงต้องสวมบทบาทเป็นผู้ชี้แนะกระบวนการ (Facilitator) ที่ช่วยให้พลเมืองโลกก้าวข้ามกรงขังของตัวตนไปสู่ความสุขที่ประณีตและไร้ความเห็นแก่ตัว ซึ่งนี่คือการประกาศธรรมที่เป็นสากลและทรงคุณค่าที่สุดในศตวรรษที่ 21

ข้อเสนอแนะเชิงยุทธศาสตร์และแนวปฏิบัติ

จากการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบและการสังเคราะห์พุทธปัญญาข้ามสายธารระหว่างเถรวาทและมหายาน ผู้วิจัยขอเสนอแนวทางเชิงนโยบายเพื่อเป็นกรอบในการดำเนินงานของพระธรรมทูตไทยและสถาบันการศึกษาพุทธศาสตร์ในระดับสากล ดังนี้

1. การยกระดับสมรรถนะพระธรรมทูตผ่านหลักสูตรพุทธปัญญาสังเคราะห์ สถาบันที่รับผิดชอบการฝึกอบรมพระธรรมทูตควรพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรให้มีความหลากหลายทางด้านทักษะเชิงนิยาย โดยเฉพาะการสร้างการเข้าใจในจุดร่วมระหว่างวิภังคชาตและสุญญาวาท เพื่อให้พระธรรมทูตมีขีดความสามารถในการทำหน้าที่เป็นทูตทางปัญญาที่ไร้พรมแดน สามารถสื่อสารกับพุทธบริษัทในเอเชียตะวันออกและปัญญาชนในโลกตะวันตกได้อย่างมีน้ำหนัก การฝึกอบรมควรเน้นทั้งการใช้ภาษาที่เป็นสากล (Universal Language) และการเชื่อมโยงหลักอนัตตาเข้ากับหลักการทางวิทยาศาสตร์และปรัชญาสังคมร่วมสมัย เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือในเวทีวิชาการระดับโลก

2. การพัฒนานวัตกรรมสื่อสารธรรมและเครื่องมือเยียวยาสังคม สในยุคที่โลกเผชิญกับวิกฤตสุขภาพจิตเรื้อรัง องค์กรพระธรรมทูตควรส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาเครื่องมือสื่อสารที่แปลงความซับซ้อนของหลักอนัตตาให้กลายเป็นแนวปฏิบัติที่จับต้องได้ เช่น การสร้างแบบจำลองการทำงานของจิตผ่านทัศนภาพเชิงระบบ หรือการพัฒนาหลักสูตรพุทธจิตบำบัดที่เน้นการถอดถอนความยึดมั่นในตัวตน (Self-decentralization) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือเยียวยามนุษย์ที่ติดอยู่ในกรงขังของปัจเจกนิยมสุดโต่ง นวัตกรรมเหล่านี้จะช่วยให้พุทธธรรมทำหน้าที่เป็นซอฟต์แวร์ (Soft Power) ที่ทรงพลังในการนำเสนอทางออกของวิกฤตการณ์ทางจิตวิญญาณในระดับสากล

3. การสถาปนาพื้นที่ปฏิบัติการทางสังคมบนฐานแห่งการสลายอัตตา พระธรรมทูตไทยควรใช้ศาสนสถานในต่างแดนเป็นห้องปฏิบัติการทางจริยธรรม (Ethical Laboratory) ที่เน้นการนำหลักอนัตตาและมหากรุณามาใช้ในการแก้ไขปัญหาคติความขัดแย้งในชุมชน การจัดกิจกรรมอาสาสมัครข้ามวัฒนธรรมหรือการเสวนาทางศาสนาที่มุ่งเน้นการลดละทิฐิมานะ จะเป็นการพิสูจน์เชิงประจักษ์ว่าพุทธธรรมเรื่องความไม่มีตัวตนมิใช่เรื่องเพ้อฝัน แต่คือรากฐานที่มั่นคงของการสร้างสังคมแห่งความเห็นอกเห็นใจและความรับผิดชอบต่อโลกร่วมกัน

สรุป

การเปรียบเทียบคำสอนเรื่องความเป็นอนัตตาในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานนำไปสู่ข้อสรุปที่มีนัยสำคัญว่า ภารกิจของพุทธจักรในศตวรรษที่ 21 มิได้จำกัดอยู่เพียงการธำรงรักษาคัมภีร์ดั้งเดิมในฐานะสัญลักษณ์ทางประวัติศาสตร์เท่านั้น หากแต่ต้องมุ่งเน้นการตีความสัจธรรมว่าด้วยการสลายความยึดมั่นในตัวตนให้กลายเป็นคำตอบเชิงจิตวิญญาณสำหรับมนุษยชาติร่วมสมัย

แม้วิธีในการนำเสนอคำสอนของทั้งสองนิกายจะมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ฝ่ายเถรวาทเน้นการวิเคราะห์เชิงแยกองค์ประกอบ ในขณะที่ฝ่ายมหายานเน้นการมองความจริงในลักษณะความสัมพันธ์เชิงระบบ

แต่สาระสำคัญเชิงแก่นแท้ของทั้งสองแนวคิดกลับมุ่งไปในทิศทางเดียวกัน คือการชี้ให้เห็นทางออกจากความทุกข์อันเกิดจากมายาการแห่งอัตตา ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเอกภาพท่ามกลางความหลากหลายดังกล่าวจะเป็นรากฐานสำคัญในการเสริมสร้างศักยภาพของพระธรรมทูตไทยให้สามารถจาริกเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเวทีโลกได้อย่างมั่นคงและเปี่ยมด้วยเมตตาคุณ ในทัศนะนี้ สันติภาพสากลที่มวลมนุษยชาติกำลังแสวงหามีได้เริ่มต้นจากกระบวนการเจรจาทางการทูตเพียงอย่างเดียว หากแต่อุบัติขึ้นเมื่อมนุษย์เริ่มลดทอนความยึดมั่นในตัวตน และตระหนักถึงความเป็นส่วนหนึ่งของโครงข่ายชีวิตที่อิงอาศัยกัน

บรรณานุกรม

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2560). *พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยาย) (พิมพ์ครั้งที่ 51)*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Anālayo, B. (2020). *The signless mind-deliverance in early Pāli Buddhism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goleman, D., & Davidson, R. J. (2017). *Altered traits: Science reveals how meditation changes your mind, brain, and body*. New York: Avery.
- Gombrich, R. F. (2006). *Theravāda Buddhism: A social history*. London: Routledge.
- Harvey, P. (2013). *An introduction to Buddhism: Teachings, history and practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nagarjuna. (1995). *The fundamental wisdom of the middle way: Mūlamadhyamakakārikā* (J. L. Garfield, Trans.). Oxford: Oxford University Press.
- World Health Organization. (2022). *World mental health report: Transforming mental health for all*. Geneva: WHO Press.

การเสด็จไปโปรดบุคคลของพระพุทธเจ้า

The Buddha's Compassionate Outreach to Beings

¹พีรพันธ์ วรชาติเดชชัย¹Peeraphun Worachatdejchai¹นักวิชาการอิสระ¹Independent Scholar¹Corresponding Author's Email: peeraphun@hotmail.com

Received: August 26, 2026; Revised: May 18, 2026; Accepted: May 24, 2026

บทคัดย่อ

พุทธกิจที่สำคัญประการหนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระศาสดามุนี คือ การตรวจดูสัตว์โลก ด้วยอินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ (ความรู้ในความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย) และอาสยานุสยญาณ (ความรู้ในอริยาศัยและอนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย) หากบุคคลใดปรากฏอยู่ในขอบข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณ พระองค์จะเสด็จไปโปรดด้วยพระกรุณา เพื่อชี้ทางให้บุคคลนั้นดำรงตนอยู่ในศีล 5 ถึงไตรสรณคมน์เป็นที่พึ่ง ที่ระลึก ตลอดจนถึงบรรลุเป็นพระอริยบุคคลชั้นต่างๆ ทรงบำเพ็ญโลกัตถจริยา คือ บำเพ็ญประโยชน์แก่มหาชน อย่างสมบูรณ์ โดยไม่เลือกชั้นวรรณะหรือฐานะทางสังคม อย่างไรก็ตามมีคำถามเกิดขึ้นว่า เหตุใดพระเจ้าอชาตศัตรูพระราชโอรสแห่งพระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นโยมอุปถัมภ์ที่ใกล้ชิดกับพระองค์ กลับไม่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณนั้น ต่างจากอหิงสกะ (องคุลิมาล) บุตรนายภักควะบุโรหิตในราชสำนักของพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่เสด็จไปโปรดให้รอดพ้นจากการทำอนันตริยกรรม จากการศึกษานิชฐานได้ว่า ปัจจัยแวดล้อมต่างๆ เช่น พระชนมายุของพระพุทธเจ้า, ศรัทธาและการสั่งสมบารมี, วิชากรรมของบุคคล รวมถึงสถานการณ์ด้านการเมืองการปกครองในสมัยนั้น ปัจจัยเหล่านี้อาจมีส่วนในการตัดสินใจเสด็จไปโปรดบุคคลของพระองค์ในแต่ละกรณี

คำสำคัญ: พุทธกิจ; อหิงสกมาณพ; อชาตศัตรู; อนันตริยกรรม

Abstract

One of the significant undertakings in the dissemination of Buddhism by the Śākyamuni Buddha was His employment of the indriyaparopariyattiñāṇa (the knowledge of others' spiritual faculties) and the āsayānusayañāṇa (the knowledge of latent tendencies), through which He discerned the spiritual capacities and inclinations of individuals. When a person appeared within the scope of His enlightened knowledge, the Buddha would approach them with compassion, guiding them toward moral integrity through the observance of the Five Precepts, the Three Refuges, or even the attainment of stages of noble sainthood (ariyapuggala). His enactment of lokatthacariya-working for the benefit of the world-was

carried out indiscriminately across all castes and social classes. However, a question arises : why did King Ajātasattu, the son of King Bimbisāra-a devoted lay supporter of the Buddha-not receive such compassionate guidance, while Aṅgulimāla, the son of the court Brahmin of King Pasenadi of Kosala, was personally sought out by the Buddha and saved from committing ānantarika-kamma (heinous offenses with immediate retribution)? This study suggests that several contextual factors-such as the Buddha's age, the individual's faith and merit accumulation, karmic retribution, and even the political climate of the time -may have influenced, to some extent, the Buddha's discernment in approaching particular individuals under specific circumstances.

Keywords: Buddha's activities; Aṅgulimāla; Ajātasattu; Ānantarika-Karma

บทนำ

ในภายหลังที่พระพุทธองค์ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เป้าหมายสูงสุดที่ทรงยึดถือตลอดพระชนม์ชีพ คือมุ่งประกาศธรรมที่ทรงตรัสรู้ เพื่อเกื้อกูลอำนวยผลเป็นความสุขแก่เหล่ามหาชน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้าผ่าน “พุทธจริยา 3 ประการ” โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ โลกัตถจริยา หรือการบำเพ็ญประโยชน์ ต่อชาวโลก ที่ทรงมีพุทธกิจประจำวัน 5 ประการ คือ กิจในปุเรภัต ทรงเสด็จออกบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์โลก ผู้ต้องการบุญ กิจในปัจฉาภัต ทรงแสดงธรรมแก่ชาวบ้านที่มาเข้าเฝ้า กิจในปุริมยาม ทรงแสดงธรรมตอบปัญหาประทานพระโอวาท และให้กัมมัญฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย กิจในมัชฌิมยาม ทรงแสดงธรรมแก่เทวดาที่มาเข้าเฝ้า กิจในปัจฉิมยาม ทรงเสด็จจจกรม พักผ่อนพระวรกาย ในเวลาใกล้รุ่งจะทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุบุคคลใดที่ปรากฏอยู่ในข่ายพระญาณ พระองค์จะเสด็จไปโปรดเพื่อให้ได้รับผลตามสมควรแก่อุปนิสัยบารมีของคนเหล่านั้น พุทธกิจในแต่ละวันตั้งแต่เช้ามีตจนตีกต้นจึงมิใช่เพียงกิจวัตรประจำวัน แต่คือการอุทิศพระวรกายเพื่อส่องสว่างนำทางแก่เหล่าเวไนยสัตว์ให้พ้นจากความมืดบอด

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางพระมหากรุณาที่แผ่ไพศาลนั้น กลับมีประเด็นที่น่าสนใจในกรณีของอหิงสกะ และพระเจ้าอชาตศัตรู ว่า “ปัจจัยใดมีผลต่อการเสด็จไปโปรดบุคคลของพระองค์?” เมื่อพระองค์ได้เสด็จไปขวางทางสู่รกรของ “อหิงสกะ” บุตรปุโรหิตผู้กำลังจะกระทำอนัตริยกรรมด้วยการฆ่ามารดา ในขณะที่ “พระเจ้าอชาตศัตรู” ผู้ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารพระราชบิดาเป็นถึงพระโสดาบันและโยมอุปัฏฐากผู้ใกล้ชิด กลับไม่ได้รับพระกรุณาให้ทรงมาหยุดยั้งการทำปิตุฆาต (ฆ่าพ่อ) ทั้งที่บุคคลทั้งสองมีแนวโน้มที่จะทำความผิดร้ายแรงในระดับ “ครุกรรม” เช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นประเด็นที่ชวนให้ตั้งคำถามว่า เหตุใด “โจรผู้โหดเหี้ยม” จึงได้รับโอกาสในการพลิกชีวิตก่อนที่จะสายเกินไป แต่ “กษัตริย์ผู้ใกล้ชิด” กลับต้องตกอยู่ในวังวนแห่งบาปมหันต์?

ด้วยเหตุนี้ บทความนี้จึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาแง่มุมของ ครุกรรม (อนัตริยกรรม) ผ่านการวิเคราะห์ประวัติและอุปนิสัยบารมีของบุคคลทั้งสอง เพื่อหาคำตอบว่า เหตุใดจึงทรง “อนุเคราะห์” แก่บุคคลหนึ่ง แต่ทรง “รอคอยเวลา” สำหรับอีกคนหนึ่ง? ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจเงื่อนไขสำคัญในการเสด็จโปรดสัตว์โลกของพระองค์ ตลอดจนจนถึงกรรมที่เป็นครุกรรมและการให้ผลของกรรมอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

นิยามแห่งกรรม

ในทางพระพุทธศาสนา “กรรม” มิได้ให้ผลอย่างไม่มีที่มาที่ไป แต่มีลำดับการให้ผลที่ชัดเจน ตามน้ำหนักและความเข้มข้นของเจตนา ดังนั้น ก่อนวิเคราะห์ว่าเหตุใดคนหนึ่งจึงได้รับพระกรุณาจนได้บรรลุผลสูงสุด ส่วนอีกคนหนึ่งกลับต้องเข้าสู่หนทางแห่งอกุศลวิบากร้ายแรงเพียงลำพัง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเรื่อง “กรรม” และการให้ผล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “อนันตริยกรรม” ซึ่งเป็นกรรมฝ่ายอกุศล ที่มีคุณลักษณะพิเศษคือเป็น “นิยตกรรม” หรือกรรมที่ให้ผลแน่นอนในภพถัดไป โดยไม่มีกรรมอื่นใดมาคั่นหรือขัดขวางได้ ผลของกรรมนี้ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงการลงทัณฑ์ในอบายภูมิเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นศิลาแห่งทึบที่ปิดกั้นการบรรลุมรรคผลนิพพานอย่างเด็ดขาดของบุคคลในชาตินั้นๆ ซึ่งอาจเป็นตัวแปรหนึ่งที่มีความสำคัญในการพิจารณาเสด็จไปโปรดบุคคลของพระองค์

คำว่า กรรม มาจากคำว่า ครุ กับ กम्म ครุ แปลว่า หนัก กรรม หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา กรรม หมายถึง การกระทำที่หนักยิ่งซึ่งบุคคลได้กระทำ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (2553) ให้ความหมายของอนันตริยกรรมว่า เป็นกรรมที่เป็นบาปหนัก ตัดทางสวรรค์ ตัดทางนิพพาน ให้ผลเป็นความเดือดร้อนไม่เว้นระยะเลย เป็นกรรมที่สามารถให้ผลแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมในชาติที่ 2 โดยที่กรรมอื่นๆ ไม่สามารถห้ามการให้ผลได้ มี 2 ฝ่าย คือ กรรมที่เป็นฝ่ายกุศล ได้แก่ มหัคคตกุศลกรรม คือการได้มานสมาบัติ และกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ได้แก่ อนันตริยกรรม มี 5 ประเภท คือ 1. มาตุฆาต-ฆ่ามารดา, 2. ปิตุฆาต-ฆ่าบิดา, 3. อรหันตฆาต-ฆ่าพระอรหันต์, 4. โลหิตุปบาท-ประทุษร้ายพระพุทธเจ้าจนหือพระโลหิต, 5. สังฆเภท-ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน เป็นกรรมฝ่ายอกุศลที่มีสภาพเป็นความชั่ว ให้ผลแน่นอนในลำดับแห่งจุติ ติดต่อกันไม่มียุติห้วงคั่น หากภิกษุทำอนันตริกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จะไม่สามารถบวชเข้ามาเป็นภิกษุได้อีก เพราะเป็นผู้ต้องปาราชิก สำหรับฆราวาสนั้นในชาติที่ยังมีชีวิตอยู่ จะไม่สามารถบรรลุมรรคผลได้เลยตลอดชีวิต อนันตริยกรรมจึงเป็นสัคคาวรณ คือกรรมชั่วที่เมื่อทำแล้ว มีผลให้ผู้ทำหมดโอกาสที่จะได้ไปเกิด ในสุคติภูมิ และเป็นมัคคาวรณ คือ กรรมชั่วที่เมื่อทำแล้ว มีผลให้ผู้ทำหมดโอกาสที่จะได้บรรลุมรรคผล

ผู้ทำอนันตริกรรมภายหลังจากตายจะต้องรับโทษในนรกทันที โดยไม่มีผ่อนผันหรือหยุดพักแม้แต่วินาทีเดียว ได้รับทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสยาวนานจนไม่อาจนับได้ เช่น พระเทวทัต นันทมาณพ นันทยกษัตริย์นางจิญจมาณวิกา พระเจ้าสุปปพุทธะ เป็นต้น พระสังฆธรรมโชติกะอธิบายว่าอนันตริยกรรมหรืออกุศลกรรมนี้ แม้ว่าตนไม่อาจเป็นผู้ส่งผลแต่ยังมีฐานะเป็นอุปถัมภ์กรรม คือยังตามให้ผลในภายหลังได้ ต่างจากมหัคคตกุศลกรรมที่เมื่อตนไม่มีโอกาสส่งผลจะเป็นอโหสิกรรมคือไม่ให้ผล ไม่มีฐานะเป็นอุปถัมภ์กรรม

คัมภีร์มโนรถปुरुณี กล่าวว่า อนันตริยกรรมทั้ง 5 นี้ สังฆเภทเป็นกรรมที่ให้ผลก่อน, ถ้าสังฆเภทไม่มีเหลือแต่กรรมทั้ง 4 โลหิตุปบาท จะให้ผลก่อน, ถ้าไม่มีโลหิตุปบาท เหลือแต่กรรมทั้ง 3 อรหันตฆาตจะให้ผลก่อน, ถ้าไม่มีกรรมดังกล่าวแล้วทั้ง 3 มีแต่มาตุฆาตและปิตุฆาต การให้ผลย่อมแล้วแต่มารดาหรือบิดา กล่าวคือถ้าบิดาเป็นผู้มีศีล มารดาเป็นผู้มีศีลหรือมีศีลต่ำกว่าบิดา ปิตุฆาตย่อมให้ผล, ถ้ามารดาเป็นผู้มีศีล มาตุฆาตย่อมให้ผล, แม้เมื่อบิดามารดาเป็นผู้เสมอกันโดยศีลหรือโดยทุศีล มาตุฆาตเท่านั้นย่อมให้ผลด้วยอำนาจปฏิสนธิ เนื่องจากการดาเป็นผู้ทำสิ่งที่ทำได้ยาก ทั้งเป็นผู้มีอุปการะแก่บุตรทั้งหลาย ทั้งนี้อนันตริยกรรม 4 ประการแรกเป็นสาธารณะอนันตริยกรรม คือเป็นอนันตริยกรรมที่ทั่วไปแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ทั้งหลาย หมายความว่า

คฤหัสถ์ก็ทำได้ บรรพชิตก็ทำได้ ส่วนอนันตริยกรรมประการสุดท้ายคือสังฆเภท เป็นอาชารณะอนันตริยกรรม คืออนันตริยกรรมที่ไม่ทั่วไป หมายความว่าภิกษุหรือบรรพชิตเท่านั้น ที่จะทำสังฆเภทอนันตริยกรรมนี้ได้ บุคคลอื่นใดที่มีชีพเป็นภิกษุไม่มีโอกาสที่จะทำอนันตริกรรมข้อนี้ได้เลย (อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต อรรถกถา) ดังที่ตรัสไว้ในสังฆราชี วินัยปิฎก จุลวรรค ความว่า

“อุบาลี ภิกษุณีทำลายสงฆ์ไม่ได้ ได้แต่พยายามทำลาย ลิกขมานาทำลายสงฆ์ไม่ได้ สามเณร ทำลายสงฆ์ไม่ได้ สามเณรีทำลายสงฆ์ไม่ได้ อุบาสกทำลายสงฆ์ไม่ได้ อุบาสิกาก็ทำลายสงฆ์ ไม่ได้ ได้แต่พยายามทำลาย. อุบาลี ปกตัตตภิกษุผู้มีสังวาสเสมอกันอยู่ในสมานสีมาย่อม ทำลายสงฆ์ได้” (วินัยปิฎก จุลวรรค)

ทั้งนี้ กรรมที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าอชาตศัตรูและอหิงสกะ เป็นกรรมที่อยู่ในกลุ่มของอนันตริยกรรม ที่ให้ผลรุนแรงและยาวนาน การล่วงอนันตริกรรมจึงเป็นสิ่งที่อันตรายอย่างยิ่งต่อภพชาติของบุคคลนั้น ทำให้การเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏต้องยืดยาวออกไป เหตุใดพระมหากษัตริย์ของพระพุทธเจ้าจึงแผ่ไปไม่ถึงพระเจ้าอชาตศัตรู จะได้ทำการศึกษาประวัติของท่านทั้งสองในหัวข้อต่อไป เพื่อหาเบื้องหลังการไม่เสด็จไปโปรดของพระองค์

ประวัติของอหิงสกะและพระเจ้าอชาตศัตรู

พระองค์คูลิมาลหรืออหิงสกะและพระเจ้าอชาตศัตรู เป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาล เรื่องราวของท่านทั้งสองนับเป็นสีสันในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ที่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงอยู่บ่อยครั้ง เนื่องจากเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของบุคคล จากหน้ามือเป็นหลังมือ ที่เรียกว่ามีดมาสว่างไป หรือสวามีสว่างไป ทั้งสองท่านมีจุดเริ่มต้นที่คล้ายกัน คือเกิดในวรรณะสูง มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี ได้รับการศึกษาเล่าเรียนจากสำนักที่มีชื่อเสียงในขณะนั้น แต่จุดพลิกผันของชีวิตอยู่ที่ทั้งสองท่านขาดปัญญาในการเลือกคบบุคคล คือเลือกคบคนพาลเป็นมิตร และบูชาบุคคลที่ไม่ควรบูชา ซึ่งตรงข้ามกับสิ่งที่พระศาสดาทรงแสดงไว้ในมงคลสูตร ที่ทรงให้คบบัณฑิต บูชาบุคคลที่ควรบูชา (ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ) จึงต้องประสบกับผลกระทบที่ตนได้ทำไว้ แม้ว่าอหิงสกะจะเป็นบุคคลที่มีจิตใจอ่อนโยน ไม่ใช่คนหยาบช้ำเลือดเย็นมาแต่เดิม แต่เมื่อหลงบูชาเชื่อคำของอาจารย์โดยไม่ใคร่ครวญ จึงฆ่าคนเป็นจำนวนมาก ส่วนพระเจ้าอชาตศัตรูมีปกติเป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูง เมื่อมาคลุกคลีกับพระเทวทัตต่างพากันชักชวนยอมตนรับใช้กิเลส สุดท้ายต้องไปสู่นรกทั้งศิษย์และอาจารย์ โดยประวัติความเป็นมาของท่านทั้งสองมีดังนี้.

1. ประวัติพระเจ้าอชาตศัตรู ในอรรถกถาสัมมัญญผลสูตร กล่าวว่า พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นกษัตริย์องค์ที่ 3 แห่งแคว้นมคธ พระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสารกับพระนางเวเทหิ ผู้เป็นพระธิดาของพระเจ้ามหาโกศล แห่งแคว้นโกศล และเป็นพระภคินีของพระเจ้าปเสนทิโกศล ขึ้นครองราชย์โดยการปลงพระชนม์พระราชบิดาตามคำยุยงของพระเทวทัต ขณะเมื่อยังทรงอยู่ในพระครรภ์ พระมารดามีอาการแพ้ท้องประสงค์จะดื่มโลหิตจากพระพาลา (ต้นแขนขวา) ของพระสวามี แต่ไม่อาจบอกความประสงค์นี้แก่ใครได้ ร่างกายจึงชুবวม พระเจ้าพิมพิสารทราบความจึงรับสั่ง ให้กรีดพระพาลา รองพระโลหิตแล้วเจือด้วยน้ำให้พระนางเสวย อาการแพ้ท้องก็สงบระงับ เหล่าโหราจารย์ได้ทำนายว่าพระราชกุมารในครรภ์จะทำปิตุฆาต พระนางเวเทหิจึงพยายามที่จะทำลาย พระครรภ์หลายครั้ง และตั้งใจว่าหากประสูติพระโอรสออกมา ก็จะปลิดชีวิตทารกนั้น พระเจ้าพิม

พิสารต้องให้องครักษ์คอยเฝ้าไว้ ครั้นเมื่อประสูติแล้วพระบิดาทรงขนานพระนามว่า อชาตศัตรูกุมาร แต่พระพุทธรเจ้าทรงเรียกว่าเวเทหิบุตร (ทีฆนิกาย สมังคลวิลาสินี สิลขันธวรรค อรรถกถา)

เสถียรพงษ์ วรรณปก (2544) ให้ความเห็นว่า “ด้วยความรักลูก พระเจ้าพิมพิสารก็ไม่ได้สะทกสะท้านต่อ คำพยากรณ์ ยังคงเลื่อมใสศรัทธาอยู่ดี ทรงเชื่อในอานุภาพแห่งการฝึกอบรมว่าเด็กที่ได้รับการฝึกอบรมดี มีหรือจะกลายเป็นคนชั่ว ที่ทรงขนานพระนามว่า “อชาตศัตรู” (ผู้เกิดมาไม่เป็นศัตรู) ก็ด้วยความเชื่อเช่นนี้” ความรักที่พระเจ้าพิมพิสารทรงมีต่อพระเจ้าอชาตศัตรูนั้น มากล้นถึงกับกลืนหนองที่นิ้วของพระโอรส กล่าวคือในขณะที่ยังเป็นพระกุมารน้อย พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นหนองที่นิ้ว กันแสงไม่หยุด นางนมจึงพาไปเข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารซึ่งประทับนั่งว่าราชการอยู่ ทรงปลอบโยน โดยทรงอมพระองคุลีที่เป็นหนองนั้นไว้ แผลได้แตกออก ทรงกลืนหนองและเลือดนั้นด้วยความรักในพระโอรส (ทีฆนิกาย สมังคลวิลาสินี สิลขันธวรรค อรรถกถา) เมื่อพระราชกุมารทรงเจริญวัยพอสมควร ทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอุปราช เป็นรัชทายาทเพื่อครองนครราชคฤห์สืบไป

ในอรรถกถาธรรมบทเรื่องพระโชติกเถระ ได้กล่าวถึงอุปนิสัยของพระเจ้าอชาตศัตรูเมื่อครั้งเป็น พระราชกุมาร สรุปความว่า ท่านโชติกะเป็นผู้ที่ได้กระทำบุญไว้ในกาลก่อนได้มาถือปฏิสนธิในตระกูลเศรษฐี ด้วยบุญที่ทำให้เกิดมานั้น ท้าวสักกะจึงต้องมานิรมิตปราสาท 7 ชั้น ที่สำเร็จด้วยแก้ว 7 ประการให้ อีกทั้งยังมีต้นกัลปพฤกษ์ ชุมทรัพย์ 4 ชุม มียักษ์ 7 ตน พร้อมทั้งบริวารคอยคุ้มครองรักษาประตู มีภรรยาที่เคยทำบุญ ไว้ด้วยกันมาเกิดเป็นหญิงในแคว้นอุตตรกุรุทวีป ท่านโชติกเศรษฐีได้แจกจ่ายเครื่องประดับจากต้นกัลปพฤกษ์และชุมทรัพย์แก่คนทั้งหลาย ชาวไปถึงพระเจ้าพิมพิสารจึงมีพระประสงค์จะทอดพระเนตรปราสาทของโชติกเศรษฐี ได้เสด็จไปพร้อมกับพระราชกุมารอชาตศัตรู เทียวชมปราสาท เมื่อพระกุมารได้ทอดพระเนตรเห็นปราสาทที่มีความสวยงามกว่าที่ประทับของพระองค์ จึงมีความคิดว่าเมื่อตนได้เป็นพระราชาจะยึดปราสาทนี้ มาเป็นของตน (ขุททกนิกาย ธรรมบท อรรถกถา) และเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ก็ทรงทำตามที่ตั้งใจไว้ คือเสด็จไปเพื่อจะยึดปราสาทของโชติกเศรษฐี กระทำการต่างๆ จนท่านเศรษฐีเกิดความสลดใจในกิริยาของพระราชา จึงขอบวช บำเพ็ญเพียรไม่นานก็บรรลุอรหัต สมบัติทั้งหลายก็อันตรธานหายไป เหล่าเทวดาก็นำภรรยาของท่านเศรษฐีกลับไปยังอุตตรกุรุทวีป (ขุททกนิกาย ธรรมบท อรรถกถา)

ระหว่างนั้นพระเทวทัตก็อยากเป็นใหญ่ ต้องการจะปกครองสงฆ์ วางแผนที่จะยึดอำนาจจากพระพุทธรเจ้า โดยใช้พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นเครื่องมือ แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้เจ้าชายเกิดความเลื่อมใส ด้วยการเนรมิตเพศของตนเป็นเด็กน้อยมีงูพันอยู่ที่เอว ไปปรากฏอยู่บนตักของพระเจ้าอชาตศัตรู พระองค์ทรงตกใจหวาดกลัว พระเทวทัตจึงเนรมิตกลับไปสู่ร่างเดิม เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูทราบว่าเป็นพระเทวทัต ก็เกิดความเลื่อมใสอย่างยิ่ง เสด็จไปอุปัฏฐากทั้งเช้าและเย็นพร้อมด้วยภัตตาหาร 500 สำรับ (วินัยปิฎก จุฬวรรค) ต่อมาพระเทวทัตก็ยุยงให้ปลงพระชนม์พระราชบิดา ยึดราชสมบัติ ตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์ครองนครราชคฤห์ ได้สำเร็จ อีกทั้งพระเจ้าอชาตศัตรู ยังสนับสนุนกำลังคนในการปลงพระชนม์พระพุทธรเจ้า ด้วยการส่งนายขมังธนูให้กับพระเทวทัต (วินัยปิฎก จุฬวรรค)

นอกจากนี้ในอรรถกถาสังกิจจชาดกยังได้กล่าวถึงอดีตของพระเจ้าอชาตศัตรู สรุปความโดยย่อดังนี้ เหล่าภิกษุได้สนทนากันถึงพระเจ้าอชาตศัตรู หลังจากที่พระองค์ได้ฟังสามัญญผลสูตร ทรงอยู่อย่างมีความสุข ได้

เพราะพระพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงตรัสว่า “พระเจ้าอชาตศัตรูกระทำปิตุฆาต แล้วอยู่เป็นสุขสบายเพราะเรา ตลาศต แต่เฉพาะในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงในกาลก่อนเธอก็ทำปิตุฆาตแล้ว อยู่อย่างมีความสุขสบายเพราะอาศัย เราเหมือนกัน” ทรงเล่าว่าในอดีตนั้นพระองค์ซึ่งเป็นพระโฬิสต์ว์เกิดเป็นบุตรของบุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัต มีชื่อว่าสังกัจจกุมาร เป็นสหายกับพรหมทัตกุมาร เรียนศิลปะที่ตักสิลาเหมือนกัน เมื่อศึกษาจบแล้วพระราช ใต้ประธานตำแหน่งอุปราชแก่พรหมทัตกุมาร ต่อมาอุปราชพรหมทัตเกิดความโลภต้องการจะได้ราชสมบัติ จึง วางแผนปลงพระชนม์พระบิดาเพื่อยึดราชสมบัติ นำความไปปรึกษากับสังกัจจะ สังกัจจะได้อำพรางอยู่ถึง 3 ครั้ง ก็ไม่เป็นผล จึงตัดสินใจออกบวชเป็นฤๅษีเพราะไม่อาจอยู่ร่วมกับคนพาลได้ หลังจากพระเจ้าพรหมทัตได้ขึ้น ครองราชย์ด้วยการปลงพระชนม์พระบิดาแล้ว ก็ไม่อาจที่จะอยู่เป็นสุขได้เลย จึงระลึกถึงพระโฬิสต์ว์ที่ออก บวชเป็นฤๅษี ได้ฟังเหตุอันเป็นอกุศลที่นำคนไปสู่รกเบื้องต่ำและเหตุที่เป็นกุศลนำคนไปสู่เทวโลก ซึ่งเป็นผล ของกรรมชั่วและกรรมดีที่บุคคลได้ทำไว้ ฤๅษีแนะนำให้พระราชเจ้าตั้งใจประพฤติตนอยู่ในศีล 5 บำเพ็ญบุญด้วย การให้ทาน เป็นต้น จะสามารถบรรเทาความเดือดร้อนใจที่กระทำปิตุฆาตได้ ตั้งแต่นั้นมาพระราชเจ้าก็ได้รับ ความโปร่งพระหฤทัย พระราชาในครั้งนั้นคือพระเจ้าอชาตศัตรู สังกัจจะบัณฑิตคือพระพุทธเจ้า (ขุททกนิกาย ชาดก สัมมูตติชาดก อรรถกถา)

ทั้งนี้ พระอรรถกถาจารย์ยังได้อธิบายไว้ในอรรถกถาสัมมุตติชาดก (ขุททกนิกาย เอกกนิบาตชาดก อรรถกถา) และอรรถกถาหริตมาตชาดก (ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก อรรถกถา) ว่าพระพุทธเจ้าและพระเจ้า อชาตศัตรูได้เคยเกิดร่วมกันมาในชาติต่าง ๆ อีกหลายชาติ

2. ประวัติอหิงสกมาณพ ในอรรถกถาอังคุลิมาลสูตรกล่าวไว้ว่า ชื่อเดิมขององคุลิมาลคือ “อหิงสกะ” แปลว่าผู้ไม่เบียดเบียนใคร เป็นบุตรของบุโรหิตในราชสำนักของพระเจ้าปเสนทิโกศล นามว่า “ภคคะ” มารดา มีนามว่านางมันตานี วันที่อหิงสกะคลอดจากครรภ์ อาวุธทั้งหลายในเมืองได้ถูกช่วงโซติขึ้น แม้แต่พระแสงของ พระราชาที่อยู่ในห้องบรรทมก็มีแสงรุ่งเรือง พราหมณ์ผู้เป็นบิดาได้ตรวจดูดาว จึงรู้ว่าบุตรของตนเกิดในฤกษ์ ดาวโจร ประสงค์จะ ฆ่าทั้ง แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ให้เลี้ยงไว้ อหิงสกกุมารเป็นผู้ว่านอนสอนง่าย มี สติปัญญาดี บิดาจึงส่งไปศึกษาศิลปะวิทยาที่สำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ เมืองตักสิลา ท่านสามารถเรียนได้ อย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังเชื่อฟังคำสั่งสอน และปรนนิบัติอาจารย์เป็นอย่างดี จนเป็นที่รักใคร่ของอาจารย์ จนเป็น เหตุให้ศิษย์อื่นเกิดความริษยา ยุยงอาจารย์ว่าอหิงสกะคิดจะทำร้าย ด้วยความที่พราหมณ์อาจารย์มีนิสัยพาล ช่อนอยู่ หากไม่มีเหตุ มากระทบก็ยังคงเป็นคนดีอยู่ได้ แต่พอได้ศิษย์ที่มีความสามารถอย่างยอดเยี่ยมเช่นอหิง สกะมาเป็นศิษย์ ก็เป็นเหตุกระตุ้นความริษยาที่ซ่อนอยู่ในชั้นธรรมาสน์ ให้ออกมาคิดทุจริต จึงคิดจะกำจัดศิษย์ รักของตนเสีย โดยออกอุบายบอกกับอหิงสกะว่าถ้าประสงค์จะสำเร็จวิชาต้องฆ่าคนให้ได้ 1,000 คน เป็นค่า บุษาครุ อหิงสกะจึงถืออาวุธออกฆ่าคน แล้วตัดนิ้วหัวแม่มือ มาร้อยเป็นมัลลยคล้องคอ เพื่อเป็นเครื่องหมายว่า ได้ฆ่าไปแล้วกี่คน ด้วยเหตุนี้อหิงสกะจึงได้รับสมญานามว่าองคุลิมาล

เมื่อฆ่าจนครบ 999 คน นางมันตานีพราหมณ์รู้ว่าอหิงสกะเป็นบุตรชายของตน เกรงว่าจะถูกพระราช าบไปลงโทษตามกฎหมายบ้านเมือง จึงออกไปตามหาบุตรชาย และในวันนั้นพระพุทธเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลก ทรงเห็นองคุลิมาลอยู่ในข่ายพระญาณ จึงทรงดำริว่า “เมื่อเราไปจักเป็นความสวัสดิ์แก่เธอ ผู้ที่อยู่ในป่าอันหา บ้านมิได้ ครั้นได้ฟังคาถาอันประกอบด้วยบท 4 ออกบวชในสำนักของเราแล้ว จักกระทำให้แจ้งซึ่งอภิญญา 6

ถ้าเราไม่ไป เธอจะผิดในมารดา จักเป็นผู้อันใครๆ ยกขึ้นไม่ได้ เราจักกระทำความสงเคราะห์เธอ” ดังนี้แล้วจึงเสด็จออกไปจากวิหารเพื่อไปโปรดโจรองคฺลิมาล (มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ อรรถกถา)

เมื่อโจรองคฺลิมาลได้พบกับพระพุทธเจ้า สติที่เคยหลงลืมไปเพราะถูกชกจึงงูยงโดยใช้วิชาเป็นเครื่องล่อ ทำให้หลงผิดก็กลับคืนมา เกิดความเลื่อมใสออกบวชเป็นพุทธสาวก โดยเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทาด้วยพระดำรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวไว้ดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” ท่านบำเพ็ญเพียรอยู่ไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ด้วยการทำให้เป็นอัปโพหาริก แปลว่า มีเหมือนไม่มี คือไม่นึกถึงอดีตที่ล่วงไปแล้ว ไม่นึกถึงอนาคตที่ยังมาไม่ถึงเป็นอารมณ์ ให้พิจารณาอารมณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และคำอุทานในขณะที่ท่านเสวยวิมุตติสุขนั้น ก็เป็นเครื่องยืนยันว่าท่านได้บรรลุพระอรหันต์เพราะพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรด ความว่า

“เมื่อก่อนเรามีชื่อว่าองคฺหิงสกะ แต่ยังเปื่อยเปื่อย(ผู้อื่น)อยู่ วันนี้เรามีชื่อตรงความจริง เราไม่ เปื่อยเปื่อยใครๆ แล้ว เมื่อก่อนเราเป็นโจรปรากฏชื่อองคฺลิมาล เรานั้นเมื่อถูกกิเลสดุจห้วงน้ำ ใหญ่พัดไปมา จึงได้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ เมื่อก่อนเรามีมือเปื้อนเลือด ปรากฏชื่อว่า องคฺลิมาล ท่านจงดูการที่เราถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ เราถอนตัณหาอันจะนำไปสู่ภพได้ แล้ว” (มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์)

นอกจากนี้อดีตชาติของพระองค์ลิมาลยังปรากฏอยู่ในชาดกเรื่องต่างๆ ดังนี้

อรรถกถามหาสุตโสมชาดก กล่าวว่า เหล่าภิกษุได้สนทนากันถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาให้อหิงสกมาณพผู้เป็นมหาโจรโดยไม่ต้องใช้ศัสตรา ทำให้สิ้นพยศได้อย่างน่าอัศจรรย์ รับสั่งว่าเมื่อครั้งพระองค์บำเพ็ญ บุรพจริยาที่ปรารถนาพระองค์ลิมาลนี้ได้ จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดง สรุปความว่า ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์อุบัติในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีแห่งพระเจ้าโกธิยะ ได้นามว่า สุตโสม เมื่อเจริญวัยพระราชบิดาได้ส่งให้ไปศึกษายังเมืองตักกสิลา ระหว่างทางได้พบกับพรหมทัตกุมาร โอรสของพระเจ้ากาสิ จึงทำมิตรภาพแก่กัน เมื่อจบการศึกษาแล้วเหล่าราชกุมารต่างกลับมายังพระนครขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา

พระเจ้าพรหมทัตเป็นผู้ที่ชอบเสวยเนื้อสัตว์ หากไม่มีเนื้อจะเสวยอาหารไม่ได้ วันหนึ่งเนื้อขาดตลาดคนทำเครื่องตันจึงนำเนื้อของคนตายมาปรุงเป็นอาหาร เมื่อพระเจ้าพรหมทัตได้เสวยก็ติดใจในรสเนื้อมนุษย์ จนไม่อาจเว้นได้ ให้คนทำเครื่องตันปรุงอาหารด้วยเนื้อมนุษย์ให้เสวยอยู่เสมอ โดยออกอุบายต่างๆ เพื่อจะนำเนื้อมนุษย์ มาปรุงอาหาร จนไม่อาจหาเนื้อมนุษย์ได้ พวกชาวบ้านต่างเดือดร้อนที่ญาติของตนได้หายไป จึงรวมตัวกันขอความช่วยเหลือจากพระราชบิดา แต่พระราชบิดาก็ไม่ใส่ใจ จึงพากันไปหากาฬหัตถิเสนาบดี ท่านสืบจนได้ความว่า พระราชาเป็นผู้ที่ประหารชีวิตประชาชน เพราะติดในรสเนื้อมนุษย์ ได้ขอให้เลิกการกระทำเช่นนี้เสีย พระราชาไม่อาจเลิกเสวยเนื้อมนุษย์ได้ จึงถูกเนรเทศออกจากวัง แล้วตั้งตนเป็นโจรตักฆ่าคนเพื่อนำเนื้อ มากิน ได้ชื่อว่า โจรโปริสาท

วันหนึ่งโจรโปริสาทได้รับบาดเจ็บจึงบวงสรวงรุกขเทวดาให้แผลหายภายใน 7 วัน ด้วยกษัตริย์ 101 องค์ในชมพูทวีปทั้งหมด ต่อมาแผลได้หายใน 7 วัน โจรโปริสาทเข้าใจว่าเป็นไปด้วยอำนาจของเทวดา จึงออกตามล่าเหล่ากษัตริย์เพื่อจะนำมาทำพิธีกรรม ครั้นนั้นยักษ์ที่เคยเกิดเป็นสหายกันได้แสดงตัวแล้วให้มนต์ ชื่อบทลักษณะที่ทำให้มีกำลัง วังได้เร็ว มีเดชสูง โจรโปริสาทเรียนมนต์นั้นไว้ จึงทำให้จับพระราชบิดาในขณะเสด็จประพาสพระราชอุทยานได้ 101 พระองค์ ภายใน 7 วัน รุกขเทวดาเห็นการกระทำนั้น จึงคิดว่าแผลที่หายนั้น

ไม่ใช่อำนาจของเรา เราได้เป็นผู้กระทำ การทำพิธีกรรมของโจรโปลิสาทจะทำความพินาศให้แก่เหล่าพระราชา จึงไปเข้าเฝ้าท้าวสักกเทวราช ทรงกล่าวว่าสุตโสมจะเป็นผู้ปราบโจรโปลิสาทได้ และจะรักษาชีวิตของพระราชาทิ้งหลายไว้ด้วย จึงออกอุบายให้โจรโปลิสาทไปจับตัวพระเจ้าสุตโสม เมื่อโจรโปลิสาทจับพระเจ้าสุตโสมได้แล้ว เกิดความประหลาดใจว่า ด้วยอำนาจของสิ่งใดที่ทำให้พระเจ้าสุตโสมไม่กลัวต่อความตาย จึงขอให้แสดงสตารหาคาถา ให้ฟัง เมื่อฟังจบแล้วพระเจ้าสุตโสมได้ขอให้โจรโปลิสาทเลิกกินเนื้อมนุษย์ โจรโปลิสาทยอมทำตาม แล้วตั้งตนอยู่ในศีล 5 กลับไปครองพระราชสมบัติสืบต่อไป

เมื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาจบลงแล้วได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายตถาคตได้ทรมานพระองค์คูลิมาล ในบัดนี้เท่านี้ก็หาไม่ แม้ในกาลก่อนตถาคตก็ได้ทรมานเธอแล้วเหมือนกัน” พระอรรถกถาจารย์สรุปว่าโจร โปลิสาท ได้เป็นองคคูลิมาล, กาฬหัตถิเสนapati ได้เป็นสารีบุตร, นันทพราหมณ์ ได้เป็นอนนท, รุกขเทวดา ได้เป็นกัสสป, ท้าวสักกะ ได้เป็นอนรุทธะ, พระราชา 101 พระองค์ที่เหลือ ได้เป็นพุทธบริษัท พระเจ้าสุตโสมคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ขุททกนิกาย ชาดก อสตีนิบาต อรรถกถา)

อรรถกถาปัญจวชาดก กล่าวว่า พระองคคูลิมาลได้เกิดเป็นยักษ์ชื่อ สีเลสโสมะ มีนิสัยดุร้ายชอบฆ่าคน ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นปัญจวชาดก หลังจากจบการศึกษาที่เมืองตักกสิลาแล้ว ได้เสด็จกลับ พระนคร พบสีเลสโสมยักษ์ระหว่างทาง พระองค์ไม่มีความหวาดเกรงต่อยักษ์ แม้จะถูกยักษ์จับตัวไว้แล้ว ยักษ์นั้นก็ไม่นึกกลัวที่จะกินพระราชกุมาร จึงได้ปล่อยพระองค์ไป ทรงแสดงธรรมการบิณฑบาตพศราย ชักจูงให้ดำรงอยู่ในศีล 5 ตักเตือนด้วยอัปมาทธรรม กระทำยักษ์ให้เป็นเทวดารับพิธีกรรมอยู่ในป่า ที่สุดแห่งชาดกนั้นพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า สีเลสโสมยักษ์ ได้มาเป็นพระองคคูลิมาล, ปัญจวชาดก ได้มาเป็นพระพุทเจ้า (ขุททกนิกาย ชาดก เอกกนิบาต อรรถกถา)

อรรถกถาสุนชาดก กล่าวว่า พระองคคูลิมาลได้เกิดเป็นยักษ์ชื่อ มรรคเทพ เกิดที่ต้นไทรและได้สิทธิ ในการกินสัตว์ที่เข้าไปอยู่ใต้ต้นไม้ที่ต้นอาศัยอยู่จากท้าวเวสสุวัณ วันหนึ่งพระราชาสัตว์ไปล่าสัตว์แล้วเผลอหลับไปใต้ต้นไม้ยักษ์จะจับกิน พระราชาตอรองว่าจะส่งคนมาให้กินทุกวันพร้อมสำหรับอาหาร ยักษ์จึงปล่อยตัวไป จากนั้นพระราชาสัตว์ได้ส่งนักโทษมาให้จนหมดเรือนจำ จึงประกาศว่าจะให้เงินพันกหาปณะสำหรับคนที่ รับอาสาถือภัตตาหารไปให้ยักษ์ ครั้นนั้นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นคนยากไร้มีนามว่าสุนนมานพ รับอาสาที่จะนำสำหรับไปให้ยักษ์ เพื่อแลกกับเงินพันกหาปณะให้กับมารดา และประสงค์ที่จะไปทรมานยักษ์นั้น เพื่อทำความสวัสดีแก่มหาชน เมื่อไปถึงได้กล่าวถึงโทษของการทศิลที่ยักษ์ได้ทำอกุศลกรรมไว้ จึงเกิดเป็นผู้กักขะ หยาบคาย มีเลือดเนื้อผู้อื่นเป็นอาหาร ต่อแต่นี้ไปอย่าได้ทำอกุศลกรรมอีก สอนให้ยักษ์ดำรงตนอยู่ในศีล 5 แล้วพ่ายักษ์นั้นเข้าไปอยู่ในเมือง ที่สุดแห่งชาดกพระอรรถกถาจารย์สรุปว่า มรรคเทพยักษ์ คือพระองคคูลิมาล, พระราชา คือพระอนนท, สุนนมานพ คือพระพุทเจ้า (ขุททกนิกาย ชาดก สัตตกนิบาต อรรถกถา)

อรรถกถาขยทิสชาดกกล่าวว่า พระโพธิสัตว์อุบัติเป็นอลีนสัตตกุมาร เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าชัยทิส ซึ่งมีเนื้อความคล้ายกับเรื่องสุตโสมชาดก คือ พระเจ้าชัยทิสรับปากกับพราหมณ์ไว้ว่าจะกลับมาฟังสตารหาคาถา หลังจากที่ได้เสด็จออกล่าสัตว์ แต่กลับถูกยักษ์โปลิสาทซึ่งก็คือพี่ชายของเจ้าชัยทิสเอง ที่เคยถูกนางยักษ์ฉกจับตัวไป แล้วถูกเลี้ยงด้วยวิธีแห่งยักษ์ แต่ตอนนั้นพระองค์ไม่ทราบความจริง จึงได้ตอรองกับยักษ์ว่าจะขอกลับมาฟังคาถาของพราหมณ์เพื่อรักษาสัจจะที่ได้ให้ไว้ แล้วจะเสด็จกลับมาให้ยักษ์กินเป็นอาหาร เมื่อ

สิ้นสัตตกุमारทราบเรื่อง จึงขอไปแทนพระราชบิดาด้วยความกล้าหาญดูจราชสีห์ โดยระลึกถึงคุณของมารดา เป็นเครื่องคุ้มครองให้กลับมาได้โดยสวัสดิ์ ยักษ์เห็นดังนั้นก็เกิดความตกใจกลัวในความมองอาจ คิดว่าเราไม่อาจจะกินเนื้อพระกุมารนี้ได้ จึงออกอุบายไล่ให้ไปเสีย แล้วปล่อยตัวกลับไปยังพระนคร พระกุมารทราบว่ายักษ์ตนนี้ไม่ใช่ยักษ์ แต่เป็นพระปิตุลาของพระองค์ แต่ยักษ์ได้คำนวณว่าตนไม่ใช่มนุษย์ จึงนำความขึ้นกราบทูลพระบิดา แล้วให้ดาบผู้มีจักขุทิพย์ตรวจดู เมื่อทราบความจริงยักษ์ได้ออกบวชเป็นฤๅษี ที่สุดแห่งชาดก พระอรรคกถาจารย์สรุปว่า พระดาบส ได้มาเป็นพระสารีบุตร, ยักษ์ได้มาเป็นพระองคุลิมาล, พระกนิษฐภคินีได้มาเป็นนางอุบลวรรณาเถรี, พระอักรรมเหสี ได้มาเป็นพระมารดาพระราहुล, อลีนสัตตราชกุมารได้มาเป็นพระพุทธรเจ้า (ขุททกนิกาย ชาดก ตีสนิบาต อรรคกถา)

จากประวัติของทั้งสองท่านที่ได้ยกมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระเจ้าอชาตศัตรูในอดีตชาติ ได้เคยทำอนันตริยกรรม แม้ท่านจะพ้นจากวิบากกรรมที่ทำในครั้งนั้นมาแล้ว แต่ก็ยังกลับมาทำกรรมนั้นซ้ำอีก และหากท่านไม่ปลงพระชนม์พระราชบิดา ธรรมจักขุก็จะเกิดขึ้นแก่พระองค์ คือการบรรลุโสดาปัตติมรรค ภายหลังจากได้ฟังพระสัทธรรม (ทมิฬนิกาย สิลขันธวรรค) ส่วนพระองคุลิมาลนั้นท่านได้เคยเกิดเป็นยักษ์อยู่หลายชาติ เมื่อได้มาเกิดร่วมยุคกับพระพุทธรเจ้าก็ยังละความหยาบช้า เลือดเย็น มุ่งทำลายชีวิตคนไม่ได้ แต่กรรมในอดีต ที่ได้พบกับพระโพธิสัตว์หลายภพชาติ จึงมีโอกาสปรับตัวสั่งสมบารมี ไม่หลงทำอนันตริยกรรม ออกบวชเป็นฤๅษีในพระพุทธศาสนา ซึ่งการกลับตัวของท่านได้เป็นเครื่องยืนยันถึงพระพุทธานุภาพ และพระมหากรุณาคุณของพระองค์ ที่สามารถเปลี่ยนใจโจรใจบาปให้กลับเป็นคนดี ซึ่งมีผลอย่างมากต่อการสร้างศรัทธาเลื่อมใส ให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนและเหล่าฤๅษี อีกทั้งการออกบวชของท่านก็เป็นเหตุให้ทรงบัญญัติพระวินัยข้อที่ว่าห้ามโจร มีชื่อเสียงบรรพชา (วินัยปิฎก มหาวรรค)

จะเห็นได้ว่าอวิชชาหรืออาสวะที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานนั้น เป็นอันตรายสำหรับสังสารวัฏ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการล่วงอนันตริยกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่นำบุคคลไปสู่นรกภูมิ โดยไม่มีกรรมอื่นมาห้ามการให้ผลของกรรมนั้นได้ แม้ว่าท่านทั้งสองจะเป็นติเหตุบุคคลที่สามารถที่จะบรรลุอุริยธรรมได้ในชาตินี้ก็ตาม และการให้ผลของอนันตริยกรรมก็มีโทษมาก การที่ไม่เสด็จไปโปรดพระเจ้าอชาตศัตรูของพระองค์ อาจมีเบื้องหลังประการต่างๆ โดยตั้งข้อสังเกตดังต่อไปนี้

วิเคราะห์การเสด็จไปโปรดอหิงสกะแต่ไม่เสด็จไปโปรดพระเจ้าอชาตศัตรู

ปัจจัยแวดล้อมที่อาจมีผลต่อการเสด็จไปโปรดบุคคลของพระพุทธรเจ้า ในกรณีของอหิงสกะและพระเจ้าอชาตศัตรู สันนิษฐานว่าประกอบด้วย พระชันษาของพระพุทธรเจ้า ศรัทธาของท่านทั้งสอง การสั่งสมบารมี วิบากกรรม ปัจจัยด้านการเมือง โดยผู้เขียนจะได้วิเคราะห์ตามลำดับ ดังนี้

1. พระชันษาของพระพุทธรเจ้า อหิงสกะมณพ-เหตุการณ์เกิดขึ้นในพรรษาที่ 20 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2553) พระพุทธรเจ้ายังมีพระชันษาไม่มากนัก สามารถเสด็จไปได้โดยลำพังพระองค์เดียว

พระเจ้าอชาตศัตรู-เหตุการณ์เกิดขึ้นในพรรษาที่ 37 (วชิรญาณวโรรส, 2542) ก่อนปรินิพพาน 8 ปี (เกิดขึ้นภายหลังจากเสด็จไปโปรดอหิงสกะมณพ 18 ปี) ในขณะนั้นพระพุทธรเจ้าทรงมีพระชันษามากแล้ว

ปัจจัยที่เกี่ยวกับพระชันษาของพระพุทธเจ้าพบว่า เมื่อเสด็จไปโปรดอหิงสกพระองค์ยังมีพระชันษา ไม่มาก และทรงใช้ฤทธิ์พร้อมทั้งพระปัญญาเทศนาสั่งสอน โดยทรงตั้งคำถามให้หยุดคิดอย่างฉับพลัน เพื่อให้ อหิงสกที่อยู่ในจุดวิกฤตของชีวิตที่กำลังประสบกับความทุกข์ ความสับสน ความเหนื่อยล้าจากการฆ่าคน และ กำลังจะทำอนันตริยกรรม ให้ได้สติ จนสามารถกลับตัวและบรรลอรหัตตผลได้ในที่สุด

ในส่วนของพระเจ้าอชาตศัตรูพบว่า ขณะนั้นที่ประทับของพระพุทธเจ้ากับพระราชวังของพระเจ้า อชาตศัตรูอยู่ไม่ไกลกัน จากการที่พระเจ้าพิมพิสารทรงเสวยสุขในขณะที่ถูกคุมขัง ด้วยการทอดพระเนตรเห็น เชาคิณกฎที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ จนเป็นเหตุให้พระเจ้าอชาตศัตรูสั่งปิดประตูและหน้าต่างทุกบาน จึง ทรงเปลี่ยนมาเดินจงกรมแทน จนถูกกรีดพระบาทแล้วทิวักตในที่สุด การที่พระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตร เห็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าได้ แสดงให้เห็นว่าระยะทางไม่ไกลกัน และถึงแม้ว่าจะมีอุปสรรคในด้าน พระ ชันษาจริง หากทรงมีพุทธประสงค์ที่จะเสด็จไป ยังทรงสามารถใช้ฤทธิ์ได้เช่นเดียวกับการใช้ฤทธิ์เพื่อโปรดอหิงส กะ

2. ศรัทธาของบุคคลทั้งสอง อหิงสกมาณพ-ไม่ปรากฏว่าเคยเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ามาก่อน ศรัทธาจึงมี ไม่มากหรืออาจจะไม่มีเลยเพราะไม่คุ้นเคยกับพระองค์ แม้ว่าจะเป็นบุตรบุโรหิตในราชสำนักพระเจ้าปเสนทิ โกศลก็ตาม

พระเจ้าอชาตศัตรู-ทรงมีบุคคลที่เลื่อมใสอย่างแรงกล้าอยู่แล้วคือพระเทวทัต ดังจะเห็นได้จากการที่ ทรงสร้างวิหารพร้อมทั้งส่งสารถีไปบำรุงพระเทวทัตทั้งเช้าและเย็นวันละ 500 ภายหลังจากที่พระ เทวทัตแสดงฤทธิ์ให้ปรากฏต่อพระพักตร์

ปัจจัยด้านความศรัทธาพบว่า ทั้งสองท่านไม่มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า แต่จากหลักฐานที่ปรากฏอยู่ใน พระไตรปิฎกนั้น มีเป็นอันมากที่ทรงโปรดบุคคลที่ไม่มีศรัทธา มีปกติเป็นมิจฉาทิฐิ ให้กลับเป็นผู้มีศรัทธา ประกาศตนถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก จนได้บรรลุผลสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา เช่น อัคคิกภารทวาช พราหมณ์ ในอัคคิกสูตร (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ ในสุนทริกสูตร (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) เป็นต้น ดังนั้น ความมีศรัทธาต่อพระองค์หรือไม่ จึงอาจไม่ใช่เหตุผลหลักในการเสด็จไปโปรด บุคคล

3. การสั่งสมบารมีของบุคคล อหิงสกมาณพ-แม้ว่าอหิงสกมาณพจะคร่ำชีวิตคนเป็นอันมาก แต่จาก ประวัติของท่านที่พระอรรถกถาจารย์ได้เล่าไว้ในชาดกต่างๆ พบว่าทุกชาติที่ท่านเกิดมาแม้ว่าจะทำกรรมหนัก แต่ไม่เป็นอนันตริยกรรม และสามารถกลับใจมากระทำความดีได้ทุกชาติ

พระเจ้าอชาตศัตรู-ในชาติที่ท่านเกิดเป็นพรหมทัตกุมาร ได้เคยวางแผนปลงพระชนม์พระบิดา เพื่อยึด ราชสมบัติขึ้นครองราชย์แทน พระโพธิสัตว์ได้เสด็จไปโปรดจึงหันมาประพฤติตนอยู่ในศีล 5 หลังจากทิวักต แล้วก็ไปสูโหลทุมภินรก

ปัจจัยด้านการสั่งสมบารมีของบุคคลพบว่า ท่านทั้งสองสั่งสมบารมีมาแตกต่างกัน โดยอหิงสกมาณพ ไม่เคยก้าวล่วงอนันตริยกรรม และได้เคยถวายภัณฑะ คือบริขารแปดแก่ผู้มีศีลในปางก่อน เป็นเหตุให้ท่านได้ บาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ภายหลังจากพระดำรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าว ดีแล้ว

เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” (มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ อรรถกถา) นอกจากนี้ ในปรมัตถทีปนียังอธิบายเหตุที่อหิงสกะมีกำลังมากเท่าช้างสาร 7 เชือก เป็นเพราะกำลังแห่งบุรพกรรม คือ ในคราวที่โลกว่างจากพระพุทธเจ้า อหิงสกะได้เกิดเป็นชวานา ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง เปียกฝน มีจิวรเปียชุ่ม ถูกความหนาวเปียดเปียน เข้าไปยังพื้นที่นาของตน เกิดปีติโสมนัสว่า”บุญเขตปรากฏแก่เราแล้ว” จึงก่อไผ่ถวาย ด้วยกำลังแห่งกรรมนั้น เขาจึงเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยกำลังกายและกำลังปัญญา ในที่ที่เกิดแล้ว ในอรรถกถาสุดท้ายจึงมีกำลังเท่าช้างสาร 7 เชือก (ขุททกนิกาย เถรคาถา อรรถกถา) อีกทั้งท่านยังเป็นปัจฉิมภวิคสัตว์ คือ สัตว์ผู้เกิดในภพสุดท้ายจะได้บรรลุอรหัตผลในชาตินี้ จึงปรากฏอยู่ในข่ายพระญาณ เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรด นับเป็นบารมีธรรมที่ท่านได้สั่งสมมาเป็นปัจจัยทำให้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และอภิสกกรรมที่ยังไม่ให้เกิดจึงเป็นอโหสิกรรม

ส่วนพระเจ้าอชาตศัตรูได้สั่งสมบารมีธรรมในอดีตมาน้อยกว่า เพราะผลของอนันตริยกรรมจึงต้อง ใช้กรรมอยู่ในนรกเป็นเวลานาน ไม่มีโอกาสสั่งสมกุศลบารมี ซึ่งในประเด็นนี้อาจจะมีผู้แย้งว่า เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูประกาศตนขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะตลอดชีวิตแล้ว อีกทั้งยังสร้างคุณประโยชน์ให้กับพระศาสนาอีกมากมาย เหตุใดจึงยังตกนรกได้ ในเมื่อข้อความในสมยสูตรแสดงว่า “บุคคลทั้งหลายผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ จักไม่ไปสู่อบายภูมิ ละร่างกายอันเป็นของมนุษย์แล้ว จักบังเกิดเป็นเทวดาโดยสมบูรณ์” (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) อธิบายได้ว่า เป็นเพราะกรรมที่ทำปิตุฆาต เป็นกรรมที่ส่งผลแรงเหนือกรรมอื่น จึงทำให้เมื่อสวรรคตแล้วต้องไปสู่โลหกุมภินรกทันที กุศลกรรมอื่นไม่อาจเข้ามาแทรกได้ แม้ว่าภายหลังจะประกาศตนถึงไตรสรณคมน์ก็ตาม

พระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้าที่ไม่มีประมาณในสรรพสัตว์ทั้งหลายนี้ หากสัตว์เหล่านั้นได้สั่งสมบุญบารมีไว้ด้วยอำนาจทานและศีล เป็นต้น ในสำนักของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ถึงแม้ว่าบุคคลเหล่านั้น จะไม่ได้บรรลุผลใดๆ เลยจากการเสด็จไปโปรดของพระองค์ ทำได้เพียงดำรงตนอยู่ในสรณคมน์ ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก พระองค์ก็จะเสด็จไปอนุเคราะห์ ซึ่งปรากฏหลักฐานอยู่เป็นอันมาก เช่น กสิการทวาชพราหมณ์ ในกสิการทวาชสูตร (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) อุทยพราหมณ์ ในอุทยสูตร (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) เป็นต้น ในอรรถกถาสีสุตรกล่าวว่า หากบุคคลใดปรากฏอยู่ในข่ายพระญาณ พระองค์จะเสด็จไปอนุเคราะห์เพื่อให้มหาชนบางพวกดำรงอยู่ในสรณคมน์ บางพวกดำรงอยู่ในศีล 5 บางพวกดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล สกทาคามีผลและอนาคามีผลอย่างใดอย่างหนึ่ง บางพวกบวชแล้วดำรงอยู่ในอรหัตซึ่งเป็นผลอันเลิศ (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค อรรถกถา) ทรงบำเพ็ญโลกัตถจริยา คือการบำเพ็ญประโยชน์แก่มหาชนได้อย่างสมบูรณ์

4. วิบากกรรมของบุคคล อหิงสกมาณพ-แม้ว่าจะเป็นพระอรหันต์แล้วแต่ยังต้องรับผลกรรมที่เคยฆ่ามนุษย์ไว้ ด้วยการถูกขว้างปาด้วยหินขณะออกบิณฑบาต แต่เมื่อท่านนิพพาน วิบากกรรมนั้นก็สิ้นสุดลง ไม่ต้องรับผลเป็นอโหสิกรรม

พระเจ้าอชาตศัตรู-ภายหลังจากปลงพระชนม์พระราชบิดาแล้ว ทรงหวาดกลัวว่าจะถูกแผ่นดินสูบไปสู่อเวจีมหานรกเหมือนพระเทวทัต ไม่มีความสบายใจในราชสมบัติที่ได้มา พระองค์มิได้บรรทมเลย พอจะเคลิ้มหลับก็ปรากฏคล้ายนายนิรยบาลมาผลักให้ตกไปในแผ่นดินเหล็กหนา 9 โยชน์ แล้วตีแทงด้วยหูลาเหล็ก หรือมีอาการคล้ายกับถูกสุนัขทั้งหลายแทะเนื้อกิน จึงทรงเปล่งพระสุรเสียงด้วยสำเนียงอันน่าสะพรึงกลัว

ประทับนั่งเพื่อบรรเทาความหลับ (ขุททกนิกาย ชาดก สักกนิบาต อรรถกถา) เมื่อสวรรคตแล้วต้องใช้กรรมอยู่ในโลหภูมิอุสสทนรก (นรกกระทะทองแดง) 60,000 ปี ดังแสดงในอรรถกถาสัมมัญญผลสูตรว่า “...พระเจ้าอชาตศัตรูนี้จะบังเกิดในโลหภูมิทนรก ตกไปเบื้องล่าง 30,000 ปี ถึงพื้นเบื้องล่างแล้วไพล่ขึ้นเบื้องบนอีก 30,000 ปี กลับมาถึงพื้นเบื้องบนแล้วจึงจะพ้นได้...” (ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค อรรถกถา)

ในกรณีนี้มีข้อสังเกตประการหนึ่ง คืออนันตริยกรรมของพระเทวทัต ที่เป็นเหตุให้ท่านลงสู่เวจิมหานรก ต่างจากอนันตริยกรรมของพระเจ้าอชาตศัตรู ที่ไปสู่วัตถุที่เป็นอุสสทนรก (นรกบิวาร) เนื่องจากวัตถุที่เป็นเหตุของการทำอนันตริยกรรมต่างกัน คือ วัตถุที่เป็นเหตุให้ทำอนันตริยกรรมของพระเทวทัตคือ พระพุทธเจ้า ซึ่งมีคุณมากกว่าพระเจ้าพิมพิสารที่เป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน และพระเทวทัตได้ล่วงอนันตริยกรรมหลายข้อโดยเฉพาะอย่างยิ่งสังฆเภท ซึ่งเป็นกรรมที่ให้ผลก่อนอนันตริยกรรมอื่นดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ท่านต้องไปสู่วะจิมหานรก ส่วนวัตถุที่เป็นเหตุทำอนันตริยกรรมของพระเจ้าอชาตศัตรู แม้ว่าจะเป็นปิตุฆาตผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันก็ตาม แต่คุณของวัตถุที่เป็นเหตุไม่เท่ากับอนันตริยกรรมของพระเทวทัต ด้วยเหตุนี้วิบากกรรมที่พระเทวทัตและพระเจ้าอชาตศัตรูได้รับ จึงต่างกัน

พระเจ้าพิมพิสาร-นอกจากวิบากกรรมของท่านทั้งสองแล้ว พบว่ามีวิบากกรรมของบุคคลอื่นเกี่ยวข้องด้วย คือวิบากกรรมของพระเจ้าพิมพิสาร ดังปรากฏในอรรถกถาสัมมัญญผลสูตร สรุปความว่า ในอดีตพระเจ้าพิมพิสารได้สวมฉลองพระบาทเข้าไปในลานพระเจดีย์ และนำพระบาทที่ไม่ได้ชำระเหยียบเสือก ที่ปูลาดไว้สำหรับนั่ง ผลของกรรมจึงทำให้พระองค์ในชาตินี้ ถูกกรีดพระบาทถึงแก่วังคต (ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค อรรถกถา) พระพุทธเจ้าทรงรู้อาจจะเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้น จึงเสด็จไปเตือนสติพระเจ้าพิมพิสารด้วยพระกรุณาเรื่องอันตรายจากพระราชากุมาร แต่พระเจ้าพิมพิสารก็ไม่อาจที่จะกำหนดรู้ได้ ดังที่อธิบายในอรรถกถาสุชาดกสรุปความว่า

เมื่ออชาตศัตรูกุมารประสูติแล้ว พระบิดาทรงรักใคร่พระโอรสเป็นอย่างมาก วันหนึ่งพระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุ 500 เสด็จไปรับภตียังพระราชนิเวศน์ แต่พระเจ้าพิมพิสารไม่ได้ใส่ใจที่จะฟังธรรม เพราะมัวชื่นชมพระโอรส พระพุทธเจ้าทราบความประมาทของพระราชาจึงตรัสเล่าเรื่องในอดีตว่า ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ เป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ในเมืองตักกสิลา สอนศิลปะแก่ราชากุมารและพราหมณ์กุมารเป็นจำนวนมาก เมื่อครั้งเรียนจบอาจารย์ได้ตรวจดูพบว่าในกาลภายหน้า พระราชากุมารจะมีอันตรายเพราะพระโอรส จึงได้ให้คาถา 4 บทแก่พระราชากุมาร และกำชับว่าเมื่อพระโอรสของเจ้าชายมีชนมายุ 16 พรรษา ให้ท่องคาถา 4 บทนี้ในเวลาต่างๆ เช่น เมื่อจะเสวยกระยาหาร เมื่อมีพระราชพิธีใหญ่ เมื่อเสด็จขึ้นปราสาท เมื่อเสด็จเข้าห้องบรรทม พระราชากุมารรับคำแล้วกราบลาอาจารย์กลับพระนคร ได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติ เมื่อโอรสของพระองค์มี พระชนมได้ 16 พรรษา มีความคิดที่จะปลงพระชนม์บิดาเพื่อยึดราชสมบัติ ไม่มีใครทัดทานจึงลงมือกระทำการต่างๆ แต่พระราชาได้ฟังคำของอาจารย์ที่เคยให้ไว้ ได้ท่องคาถา 4 บทในเวลาต่างๆ ซึ่งตรงกับช่วงเวลาที่พระโอรสจะลอบทำร้าย จึงทำให้รอดพ้นจากการถูกปลงพระชนม์ อาจารย์ทิศาปาโมกข์ในครั้งนั้นคือ พระพุทธเจ้า พระศาสดาทรงยกพระธรรมเทศนานี้ขึ้นมาเพื่อเตือนสติ แต่พระเจ้าพิมพิสารก็ไม่อาจกำหนดรู้ จึงถูกพระโอรสปลงพระชนม์ (ขุททกนิกาย ชาดก จตุกกนิบาต อรรถกถา)

5. เหตุผลทางการเมือง อหิงสกมาณพ-เป็นบุตรชายบุโรหิตในราชสำนักของพระเจ้าปเสนทิโกศล แคว้นโกศล ไม่มีอำนาจ ที่จะปกครองบ้านเมืองทั้งหมดได้

พระเจ้าอชาตศัตรู-เป็นพระโอรสของพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองแคว้นมคธ ทรงดำรงตำแหน่งอุปราช ซึ่งหมายถึงตำแหน่งรัชทายาทที่จะต้องขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา

พระพุทธเจ้าทรงวางพระองค์เป็นกลางทางการเมือง โดยจะเห็นได้ว่าในขณะที่ยังทรงพระชนม์อยู่ เหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น ได้มีการทำสงครามกันอยู่เนืองๆ เช่น การทำสงครามระหว่างพระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระเจ้าอชาตศัตรู (สังยุตตนิกาย สคาถวรรค) หรือการทำสงครามระหว่างพระเจ้าอชาตศัตรุกับแคว้นวัชชี (ทีฆนิกาย มหาวรรค) พระองค์ทรงทราบเรื่องราวของการทำสงครามนั้น แต่ก็มิได้เสด็จเข้าไปแทรกแซง อันจะเป็นเหตุให้ชาวบ้านติเตียนได้ว่า พระสมณโคตมเข้าไปยุ่งเกี่ยว เข้าไปก้าวก่ายการปกครองบ้านเมืองของพระมหากษัตริย์ ซึ่งคำติเตียนของคนในสังคมก็อาจเป็นสาเหตุหนึ่งในการกำหนดขอบเขตและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ดังที่จะเห็นได้จากวินัยของพระที่ทรงบัญญัติขึ้นนั้น ส่วนมากเป็นไปเพื่อป้องกันคำติเตียนของมหาชน

สรุป

พุทธกิจ 5 ประการเป็นกลยุทธ์สำคัญในการทำงานของพระองค์ ทำให้การเผยแผ่พระศาสนาที่ทรงประดิษฐานไว้เป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งการแสดงธรรมของพระองค์ยังเป็นระบบการทำงานที่มีการศึกษาข้อมูล การประเมินผล และสรุปผลในการแสดงธรรมทุกครั้ง โดยหลังจากที่บุคคลนั้นๆ ปรากฏในข่ายพระญาณ ทรงรู้ว่าเขาเป็นใคร? มีอุปนิสัยบารมีอย่างไร? แสดงธรรมอะไรจึงได้ผล? ภายหลังจากแสดงธรรมแล้ว ผลจะออกมาเป็นอย่างไร? ดังนั้นการแสดงธรรมทุกครั้งของพระองค์ จึงบังเกิดผลเป็นอัสจรรย์เพราะจะทรงแสดงเฉพาะแก่ผู้เป็นพุทธเวไนย คือสามารถแนะนำให้รู้ได้เป็นหลัก ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงเสด็จไปโปรดอหิงสกมาณพ เมื่อกำลังจะทำอนันตริยกรรม แม้ว่าจะเคยทำกุศลกรรมมามากแต่ก็ไม่ถึงอนันตริยกรรม ท่านมีโอกาสสั่งสมบารมีอย่างต่อเนื่อง และการเกิดของท่านในชาตินี้ก็เป็นชาติสุดท้าย เรียกว่าปัจฉิมภวิสัตว์ จึงเป็นเหตุให้ปรากฏอยู่ในข่ายพระญาณ ส่วนอดีตพระเจ้าอชาตศัตรุนั้นต้องใช้เวลาในโลภมถินทรอยู่เป็นเวลานาน โอกาสในการสั่งสมบารมีจึงมีน้อยกว่า แต่เมื่อท่านพ้นกรรมที่ทำในภพนี้แล้ว กุศลที่ได้เคยทำไว้ก็จะมาให้ผล

นอกจากนี้ยังมีวิบากกรรมของพระเจ้าพิมพิสารเข้ามาเกี่ยวข้อง ที่ได้เคยใส่ถ่วงพระบาทเข้าไปในลานพระเจดีย์ และนำพระบาทที่ไม่ได้ชำระเหยียบเสือกที่ปูลาดไว้สำหรับนั่ง ด้วยผลแห่งกรรมนั้น จึงทำให้พระองค์ในชาตินี้ถูกกริตพระบาทจนถึงแก่ทิวงคต กรรมจึงเป็นสิ่งที่ไม่มีช้อยกเว้น ไม่มีบุคคลใดที่จะต้านทานได้ แม้แต่พระศาสดาเองก็ต้องรับผลของกรรมที่ทรงเคยทำไว้ในอดีตถึง 14 ประการ ซึ่งพระองค์ทรงแสดงไว้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อุปทาน อาทิ กรรมดีที่เคยถวายผ้าไว้ในอดีต จึงเป็นปัจจัยให้พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า, กรรมที่เคยใส่ร้ายพระปัจเจกพุทธเจ้า บาปกรรมนั้นส่งผลให้ไปเกิดอยู่ในนรก เสวยทุกข์เวทนาอย่างแสนสาหัส เศษกรรมที่ยังเหลืออยู่จึงทำให้ถูกนางสุนทริกาใส่ร้ายว่านางตั้งครรภ์กับพระองค์, กรรมที่เคย

ฆ่าน้องชายต่างมารดา เมื่อตายจากชาตินั้นบาปกรรมส่งผลให้ไปเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานาน เศษกรรมที่ยังเหลือส่งผลให้พระองค์ถูกพระเทวทัตกลืนหินกระทบพระบาท จนหื้อพระโลหิต, กรรมที่เคยเยาะเย้ยพระพุทเจ้าว่าเหตุใดจึงตรัสรู้ซ้ำ ผลกรรมนั้นส่งผลให้พระองค์หลงทางในการแสวงหาโมกธรรมด้วยการบำเพ็ญทุกรกิริยา ประสบกับทุกข์ทรมานเป็นเวลา 6 ปี เป็นต้น (ขุททกนิกาย อปทาน)

นอกจากเรื่องของผลกรรมแล้ว ประเด็นทางการเมืองก็อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ไม่เสด็จไปโปรด เนื่องจากพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงแต่งตั้งพระเจ้าอชาตศัตรูไว้ในตำแหน่งรัชทายาท ที่จะขึ้นครองราชย์สมบัติ ต่อจากพระองค์ การที่จะเสด็จเข้าไปยังนั่น ชาวบ้านอาจจะมองได้ว่าพระองค์ไม่ประสงค์ที่จะให้พระเจ้าอชาตศัตรูขึ้นครองราชย์ เพราะจะทำให้พระองค์เสียประโยชน์ เนื่องจากในขณะนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูมีใจฝักใฝ่พระเทวทัต หากพระเจ้าอชาตศัตรูได้ขึ้นครองราชย์ ก็จะยกย่องเชิดชูพระเทวทัต ทำให้พระเทวทัตขึ้นมาเป็นใหญ่อยู่เหนือพระองค์และได้ปกครองสงฆ์ทั้งหมด เพื่อมิให้ความคิดอกุศลเช่นนี้เกิดขึ้นกับชาวบ้านและเพื่อป้องกันพวกเขาจากบาปกรรมที่ดำหนิตติเตยนกล่าวว่าผู้ที่มีพระภาค พระองค์จึงทรงวางตนอยู่เหนือการเมืองทั้งปวง

กรรมและการให้ผลของกรรมเป็นเรื่องที่พระพุทธศาสนาแสดงไว้เป็นอันมาก จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นศาสนาแห่งกรรม เพื่อให้บุคคลตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท มีความสำรวมระวัง เพราะผลของบาปอกุศลนั้นเผ็ดร้อนรุนแรง ส่งผลข้ามภพชาติอย่างยาวนาน คำสอนในพระพุทธศาสนาจึงเปิดโอกาสให้คนที่หลงผิด ได้กลับตัวมาเดินบนเส้นทางแห่งกุศล มีความเห็นเป็นสัมมาทิฐิ ปฏิบัติพัฒนาตนให้ดำรงอยู่ในศีลในธรรม ขัดเกลาภูมิจิตของตนให้สูงขึ้น ไม่ติดตัน หรือปิดโอกาสตนเองอยู่กับอดีตที่ได้เคยทำผิดพลาดไป ดังเช่นทั้งสองท่านที่ได้ยกตัวอย่างมา คนหนึ่งเมื่อวิชาเกิดขึ้นก็สามารถทำวิชาให้ดับไปได้ในชาตินี้ อีกคนหนึ่งเมื่อสำนึกถึงบาปอกุศลที่ตนได้ทำไปแล้ว ก็ขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งที่ระลึก ใช้โอกาสนั้นสร้างมหากุศลที่บุคคลอื่นทำได้ยาก แม้ท้าวสักกะยังยกย่องพระเจ้าอชาตศัตรูว่า “ขึ้นชื่อว่าปุถุชนที่มีศรัทธาเสมอด้วยพระเจ้าอชาตศัตรู ไม่มี” (ทีฆนิกาย มหาวรรค อรรถกถา) และกุศลที่ท่านได้สร้างไว้เนื้อจะเป็นปัจจัยให้ท่านได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า ชีวิติเสส สมดังคาถาธรรมบทเรื่องสัมมชชนเถรวัตถุว่า “ผู้ใดประมาทแล้วในกาลก่อน ภายหลังไม่ประมาท ผู้นั้นย่อมทำให้โลกนี้สว่างไสว ดุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆ ฉะนั้น” (ขุททกนิกาย ธรรมบท อรรถกถา)

กรรมและการให้ผลของกรรมเป็นอนิจนโดย ชับซ้อนเกินกว่าที่ปุถุชนจะทำความเข้าใจได้ มีเพียง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงรู้ได้ด้วยพระญาณที่เรียกว่า อินทริยปริปริยัตตญาณและอาสยานุสยญาณ คือญาณที่รู้ความแก่อนของอินทริย์ ความโน้มเอียงและอัธยาศัยของบุคคล ความเป็นผู้ควรบรรลุลหรรณ (ภัพพบุคคล) หรือผู้ไม่ควรบรรลุลหรรณ (อภัพพบุคคล) เป็นต้น เป็นพุทธจักขุที่ไม่สาธารณะแก่สากทั่วไป มิได้เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น เมื่อพระศาสดาได้ทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว จึงถึงคราวที่เหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ต้องเตือนตนเองให้สำรวมระวังในเรื่องของอกุศลกรรม เพื่อความสวัสดิ์ในชีวิตของตน จึงจะได้ชื่อว่าเป็นทายาทแห่งธรรมของพระศาสดา.

บรรณานุกรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

- พระลัทธิธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2565). *ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา กัมมจตุกกะ และมรณูปัตติจตุกกะ ปริเฉท 5 เล่ม 2 (หลักสูตรชั้นมัชฌิมอาภิธรรมิกตรี)* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2542). *มหาวงศ์ลังเขป* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2544). *พุทธสาวก พุทธสาวิกา: ประมวลประวัติพระเถระพระเถรีสมัยพุทธกาล* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ:ธรรมสภา.

วารสารพระธรรมทูต Journal of Dhammaduta

วิทยาลัยพระธรรมทูต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

79 หมู่ที่ 1 ตำบลคำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170

☎ 035 248 000 ต่อ 8402

🌐 www.dhammaduta.ac.th

✉ jdha.journal@mcu.ac.th

